

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

**POHŘEBNÍ RITUÁL V KONTEXTU MOTIVACE A POSTOJŮ
KE SMRTI A UMÍRÁNÍ**

**FUNERAL CEREMONY IN THE CONTEXT OF MOTIVATION
AND ATTITUDES TO DEATH AND DYING**

Bakalářská diplomová práce

Autor: **Karel Ottl**
Vedoucí práce: **Mgr. Martin Kupka, Ph.D.**
Studijní program: **B7701/Psychologie**
Studijní obor: **Psychologie**

Olomouc

2013

Poděkování

Tímto chci poděkovat Mgr. Martinu Kupkovi, Ph.D., za jeho odbornou pomoc, cenné rady a konstruktivní připomínky při vedení mé bakalářské práce.

Prohlášení

Místopřísežně prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci na téma „Pohřební rituál v kontextu motivace a postojů ke smrti a umírání“ vypracoval samostatně pod odborným dohledem vedoucího diplomové práce a uvedl jsem všechny použité podklady a literaturu.

V Olomouci dne 1. března 2013

podpis

OBSAH

1. Úvod	5
<i>I. Teoretická část.....</i>	<i>7</i>
2. Pohřební rituál	8
2.1 Přechodové rituály	8
2.1.1 Fáze přechodových rituálů	9
2.2 Pohřební rituál v minulosti.....	10
2.3 Význam pohřebního rituálu pro dnešního člověka	10
2.4 Odmitání tradičního pohřebního rituálu	12
2.4.1 Počátky pohřbů bez obřadu.....	13
3. Zármutek a truchlení.....	14
3.1 Členění procesu truchlení.....	14
3.1.1 Fáze procesu truchlení	15
3.1.2 Stadia procesu truchlení	18
3.1.3 Změny pojetí truchlení	20
3.2 Determinanty zármutku.....	20
3.2.1 Determinanty zármutku vztahující se k zemřelému.....	21
3.2.2 Determinanty zármutku vztahující se k truchlícímu	24
3.3 Nekomplikované truchlení	26
3.3.1 Projevy truchlení	26
3.4 Komplikované truchlení.....	27
3.4.1 Rizikové faktory komplikovaného truchlení	28
3.4.2 Absence zármutku a patologické reakce na ztrátu	29
4. Smrt a umírání	30
4.1 Členění procesu umírání	31
4.1.1 Pre finem	31
4.1.2 In finem	32
4.1.3 Post finem	33
4.2 Historické proměny vztahu společnosti ke smrti a umírání	34
4.3 Postoj ke smrti	36
4.3.1 Složky tvořící obecný postoj ke smrti	37
4.3.2 Rozlišení postojů ke smrti.....	37
4.4 Strach ze smrti.....	38
4.4.1 Proměnné ovlivňující intenzitu strachu ze smrti.....	39
4.4.2 Složky strachu ze smrti	40
4.5 Současný vztah společnosti ke smrti a umírání.....	41
5. Teoreticko-kritická analýza stavu výzkumu a poznání.....	43
<i>II. Praktická část.....</i>	<i>46</i>
6. Výzkumný problém a cíle výzkumu, výzkumné otázky	47
6.1 Výzkumný problém.....	47
6.2 Cíle výzkumu	47

6.3 Výzkumné otázky.....	47
7. Popis zvoleného metodologického rámce a metod	48
7.1 Zvolený typ výzkumu	48
7.2 Metody získávání dat	48
7.2.1 Pohřební instituce.....	48
7.2.2 Pozůstalí	49
7.3 Metody zpracování a analýzy dat	49
7.3.1 Pohřební instituce	49
7.3.2 Pozůstalí	49
7.4 Etické problémy a způsob jejich řešení	50
7.4.1 Pohřební instituce	50
7.4.2 Pozůstalí	50
8. Zkoumaný soubor	51
8.1 Pohřební instituce	51
8.2 Pozůstalí	52
9. Výsledky	56
9.1 Pohřební instituce	56
9.1.1 Výskyt pohřbů bez obřadu v jednotlivých regionech	56
9.1.2 Průměrný procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v ČR	65
9.2 Pozůstalí	66
9.2.1 Respektování přání zemřelého	67
9.2.2 Obavy pozůstalých z emocionální zátěže při pohřbu	70
9.2.3 Pohřeb jako nadbytečná záležitost	71
9.2.4 Finanční situace pozůstalých	73
9.2.5 Nedobré vztahy se zemřelým	73
9.2.6 Nedůvěra k pohřebním institucím	74
10. Diskuze	75
11. Závěry	78
Souhrn	79
Seznam použitých zdrojů a literatury	84
Seznam tabulek	88
Seznam grafů	89
Seznam příloh	89

1. Úvod

Pohřební rituály odpradáva patří k neodmyslitelným společenským událostem. Dnes jakoby ztrácejí na významu, zkracují se, či dokonce zcela odmítají. V průběhu mé dvacetileté praxe v oboru pohřebnictví sleduji určité posuny v nazírání pozůstalých na rituál rozloučení. Například jeden z nejčastěji uváděných požadavků dnešních pozůstalých je zkrácení průběhu pohřebního obřadu na co nejkratší dobu. Snižuje se tak počet skladeb hraných při pohřbu a často odpadá mluvené slovo, celý pohřeb se redukuje pouze na odehrání tří písní a zatažení opony. Jako by se pozůstalí obávali vystoupit na pár chvil z uspěchaného kolotoče dnešní doby a vstoupit do bezčasí rituálu, kde by se nechali volně unášet jedinečnými a neopakovatelnými okamžiky posledního rozloučení. Samostatnou kapitolou dnešní doby jsou pohřbení bez jakéhokoli rozloučení, tzv. zpopelnění bez obřadu, které se postupem let dostávají do povědomí společnosti jako určitý standard, nad nímž se řada lidí dnes již ani nepozastaví. Dovolím si připojit postřeh, který dokresluje změnu postojů v čase k tomuto fenoménu. Snad nejčastěji se pozůstalí v souvislosti s rozhodnutím o nekonání pohřbu odvolávají na přání zemřelého, projevené během jeho života. Zatímco před dvěma desítkami let pozůstalí váhali a dlouze zvažovali, zda projevené přání skutečně vyplnit (mnohým svědomí nedovolilo přání respektovat), před deseti lety jej již racionálně respektovali a s čistým svědomím plnili, a v současné době dokonce s ledovým klidem připojují na smuteční oznámení dovětek o respektování „přání zesnulého“, aniž by jim bylo cokoli známo o představách a přáních zemřelého o jeho pohřbu.

V teoretické části své bakalářské práce se soustředuji na problematiku pohřebního rituálu, zármutku a truchlení, smrti a umírání. V praktické části se snažím zmapovat postoje pozůstalých, kteří po úmrtí pro ně blízkého člověka neuskutečnili pohřební rituál, a zjistit jejich motivy vedoucí k tomuto rozhodnutí. Poměrně často ve své praxi slyším z úst pozůstalých velmi povrchní až bagatelizující odůvodnění odmítnutí pohřebního rituálu: „*Je zbytečný, nikomu a ničemu neprospěje, budeme se při něm nervovat a ještě za to budeme platit.*“ Spokojit se s tímto zjednodušujícím zdůvodněním samozřejmě nelze, a proto jsem byl velice zvědav, jaké výsledky výzkum přinese. Samotná studie se potýkala s řadou úskalí, o kterých se ve své práci budu zmiňovat. Například již sama skutečnost žádat truchlícího člověka o vstoupení do výzkumu v období krátce po utrpené ztrátě je velice citlivá a problematická. Domnívám se také, že pozůstalí, kteří se rozhodli pořádat pohřební rituál, by dokázali snáze argumentovat a vstřícněji popisovat své motivy, které je

vedly k rozhodnutí konat pohřeb, než ti, kteří jdou proti proudu a tradiční rituál neuskutečnili. O to víc si vážím jejich spolupráce a ochoty podělit se o své postoje, motivy a intimní pocity.

I. Teoretická část

2. Pohřební rituál

Všechna společenství za dobu existence lidstva hledala způsoby, jak čelit smrti a jak se s ní vyrovnávat. Vzniklo proto nespočet rituálů, které přestože procházejí proměnami v čase, mají mnoho společného, neboť pomáhají jednotlivcům i celým společenstvím tyto události respektovat a překonávat.

Rituál lze vnímat jako krátké zastavení plynoucího času, jako přechod mezi „dříve“ a „potom“; k vystoupení z lineární struktury času do určitého momentu „bezčasu“, kde má člověk možnost zrekapitulovat minulost a zamyslet se nad budoucností (Horák, 2011). Kalina (2008) připomíná, že charakteristickými rysy rituálu jsou závaznost daná tradicí a výrazný symbolický význam v hlubokém propojení s identitou určitého společenství. Benedictová (1999) dospěla při studiu několika rozdílných kultur k poznání, že obecně mají rituály pro jednotlivce a pro společnost nesporný význam v tom, že napomáhají překonávat těžké životní situace, začleňují jednotlivce do společenství, upevňují a stmelují společenství a také společenství umožňují nalézt sebezpřesahující smysl ve vztahu k tradici a přírodě.

„Pohřeb je ceremoniálem, který v jistém smyslu znamená ochranu před zármutkem a zoufalstvím pozůstalých, je to mechanismus odvádějící a tlumící reakce, které by mohly truchlící zahltnout a ve svém důsledku ohrozit.“ (Kubíčková, 2001, s. 243) Pohřební rituál lze chápat také jako definitivní sociální potvrzení smrti konkrétního člověka, umožňuje ritualizované truchlení, kde se viditelné projevy smutku truchlících dokonce očekávají a jsou považovány za přiměřené (Vágnerová, 2007).

Podle Baštecké et al. (2003) pohřeb slouží:

- **k překonání smutku** – pomocí smutečního obřadu se individuální pocit smutku přenáší do smutku kolektivního;
- **k odstranění tělesných ostatků** – pomocí pohřebního obřadu se zemřelý mění z tělesného stavu do duchovního (uctívání předek).

2.1 Přechodové rituály

Lidé od pradávna ve chvílích, které přesahovaly jejich běžné bytí nebo pokud přecházeli z jednoho životního úseku do druhého, používali rituály (Unger, 2006).

Gennep (1997) míní, že člověk za svého života postupně přechází z jedné zvláštní společnosti do druhé a také od jednoho společenského postavení k druhému. Jeho život se skládá z různých, na sebe navazujících etap, jejichž konce a začátky tvoří celky stejného

rázu. Ke každému z těchto celků se vážou obřady se stejným cílem: přechod jedince od jedné determinované situace k jiné. Rituály, které se vážou k narození, dospívání, svatbě, mateřství, postupu v zaměstnání a také k pohřbu, se všeobecně podobají. Pokud je cíl shodný, prostředky k jeho dosažení musí být v mnoha aspektech přinejmenším podobné.

2.1.1 Fáze přechodových rituálů

Při systematickém studiu obřadů přechodu a na základě utřídění všech obřadních sekvencí u sledovaných kultur našel Genep (1997) podobné znaky a rozčlenil je do tří zvláštních kategorií:

a) *Rituály preliminární* (odluka, odloučení)

Jedinec se nachází ve stavu hraniční prázdnoty, kterou provází hluboký žal, spojený s nejistotou a obavami. Následuje poučení významnou osobou nebo člověkem s podobnou zkušeností, během něhož je zdůrazňován nadčasový charakter prožitku, univerzálnost a smysl rituálu. Poučení snižuje úzkost a nejistotu, bývá přípravou na následující fázi (Kupka, 2011).

Odloučení může být úplné, sdílené nebo symbolické. Preliminární rituály bývají nejvíce užívané při pohřebních obřadech, při kterých se zdůrazňuje prvek odloučení. Ve skutečnosti se při pohřbech připisuje ještě větší důležitosti období přechodu, během něhož pozůstali prožívají smutek.

b) *Rituály prahové* (přechod, pomezí, hranice)

Intelektuální poučení předchozí fáze je nahrazeno přímým zážitkem vyvolaným přesnými postupy, který umožní vhled do povahy příští skutečnosti a připraví adepta na následné životní období (Kupka, 2011). Pomezím rituálům se přikládá velký význam při zásnubách a během těhotenství.

c) *Rituály postliminární* (sloučení, přijetí, včlenění)

Vzhledem k nastávající fázi života se jedná o začlenění do jiných souvislostí, jde o prožití zániku původní existence a vzniku existence nové, vázané na jiný sociální rámec (Kupka, 2011). Tyto obřady začlenění bývají nejčastěji užívané při rituálech svatebních.

V souvislosti se smrtí a umíráním lze na přechodové rituály pohlížet jako na adaptační mechanismus, který umožňuje zmírnit truchlení a zármutek při ztrátě blízkého člověka (Kupka, 2011). Zároveň lidem napomáhají vyrovnat se s představou, že sami jednou zemřou (Elias, 1998).

2.2 Pohřební rituál v minulosti

Pohřební rituály byly od pradávna svázány se zavedenými představami posmrtného života. Víra v posmrtný život se vztahovala ke společenským pravidlům příslušného období, kdy se všeobecně předpokládalo, že pozemský život souvisí s životem na onom světě. Úkolem pohřebních obřadů bylo především usnadnit zemřelým bezproblémový přechod do jiného světa a současně jim znemožnit návrat (Davies, 2007).

Způsoby pohřbívání se v průběhu dějin měnily relativně málo, dva základní způsoby – ukládání do země a zpopelňování – zůstaly stejné od nejstarších dob až do současnosti. Lišila se pouze interpretace těchto způsobů pohřbívání v závislosti na historickém období a konkrétní společnosti. Církevní pohřeb do země byl po staletí dominantním způsobem pohřbívání a různé proměny byly ve vztahu s náboženským přesvědčením zemřelého a jeho rodiny (Haškovcová, 2007).

Podle Daviese (2007) nastal díky vzrůstajícímu významu vědy ve 20. století posun, během kterého se hlavní pozornost přesunula spíše k životu na tomto světě. Při obřadech se začal přikládat stále větší význam individualitě každého člověka, na něhož se přestalo pohlížet jako na jedince z obecné církevní skupiny, ale jako na individuum, které je jedinečné ve svém životě a stejně tak ve smrti. Stále častěji se při pohřebních rituálech spolu s duchovními začali angažovat také příbuzní a přátelé zemřelých. Kromě klasických církevních liturgií začaly stále častěji zaznívat na pohřbech verše básníků, slovní vyjádření osobních vztahů k zemřelým a vyzdvihnutí jejich kladných povahových vlastností. Také pohřby v náboženských prostorách s přítomností duchovního přestaly mnohdy znamenat víc než pouhý kulturní rámeček, který pohřbu dodával vážnost a výjimečnost okamžiku. Do poloviny 20. století většina lidí umírala doma a až do pohřbu zůstávala v domácnosti svých nejbližších, kde u jeho těla mohli rodinní příslušníci a také sousedé vzpomínat na jeho život, rozmlouvat s ním a pozorovat ho. S přípravami pohřbu a s jeho vlastním průběhem běžně pomáhali pouze příbuzní, známí a sousedé.

2.3 Význam pohřebního rituálu pro dnešního člověka

Říčan (2006, s. 374) současné období nazývá „*historickou krizí vztahu k mrtvému tělu*“ a zamýšlí se nad obrazem dneška z míst posledního odpočinku: „*Na hřbitovech pozorujeme náhrobky, na nichž už není ani jméno zesnulého, tím méně datum narození a úmrtí, nýbrž pouze jméno rodiny: Je to lacinější.*“

Obyvatelé ekonomicky vyspělého světa vyzdvihují především význam současného bytí, které je podmiňováno konzumním přístupem k životu. Velký počet lidí v těchto společnostech již nevěří v posmrtný život a přestává vnímat církev jako výhradní instituci, která je kompetentní rozhodovat o veškerých skutečnostech souvisejících s pohřby a s ukládáním ostatků zemřelých. S všeobecným rozmachem kremací se nabídl do té doby nemyslitelné možnosti, člověk přestal být svazován přežitými pravidly a popel mohl uložit nebo rozptýlit kdekoli. V této změně lze spatřovat odklon od veřejného prostoru k soukromému a také vyjádření nového individualizovaného typu sekularismu, při kterém pozůstali dostávají možnost vyjádřit smutek svým vlastním způsobem (Davies, 2007).

Přesto Haškovcová (2007) vyzdvihuje naše tradiční kulturní křesťanské prostředí, které utváří názory celé společnosti na pojetí smrti. Propracované církevní rituály navíc poskytují bezpečné prostředí i těm, kteří se za normálních okolností bez víry dokážou obejít. *„Žijeme sice v sekularizovaném světě, ale ve vysoce emotivních situacích, ke kterým rozhodně patří vážná nemoc, zármutek nad hrozící ztrátou, umírání, smrt a rozloučení se zemřelým, vděčně přijímáme zklidnění, které nabízí zvládnutý řád obřadů.“* (Haškovcová, 2007, s. 25)

Uskutečnění pohřebního rituálu je současnou společností chápáno spíše jako povinnost pozůstalých vůči zemřelému, jako určitý projev uznání, poděkování a úcty k člověku, Kübler-Rossová (1995) připomíná, že pohřeb má uspokojit potřeby pozůstalých, nikoli zemřelého. Jakoby (2005) dodává, že správný způsob rozloučení má rozhodující vliv na to, zda se pozůstalým podaří zdárně projít procesem truchlení.

Nešporová (2009) vymezuje existenci tří přístupů dnešního člověka k posmrtnému životu: v prvním případě může člověk navázat na křesťanskou tradici a přijmout její koncept posmrtného života, další možností je víra v posmrtnou existenci, která čerpá z nekřesťanských náboženských tradic a posledním přístupem je přijetí racionálního tvrzení, že smrtí jakékoli bytí nadobro končí.

Právě racionalita moderní doby zčásti sebrala smysl tradičním rituálům vztahujícím se k smrti. Rituál přípravy na smrt a loučení ztratil význam v nemocničním prostředí, kde se o zachování života bojuje až do úplného konce. S profesionalizací pohřbů vymizel také rituál přípravy zemřelého k pohřbu – dříve úkony spojené s omýváním a oblečením těla obstarávala výhradně rodina. Pro racionálního člověka je i rituál truchlení v širším sociálním prostředí nepřijatelný. Po odstranění rituálů, které smrti dodávaly smysl nebo alespoň poskytovaly útěchu, zůstává prázdný prostor, jenž zbavuje moderního člověka schopnosti opravdově čelit vlastní smrti i smrti druhých (Přidalová, 1998).

2.4 Odmítání tradičního pohřebního rituálu

„Objevuje se další tendence, kterou je absence pohřbu a pomníku vůbec. Jedná se o odraz změn souvisejících s pojetím života a smrti, které nakonec vyústily v tabuizování smrti v moderní společnosti.“ (Unger, 2006, s. 179)

Tradiční pohřební rituál postupně ztrácí punc své nepostradatelnosti, přibývá pohřbů bez jakéhokoli rozloučení, tzv. pohřbů bez obřadu. „**Pohřbem bez obřadu**“ lze označit prostou kremaci, které nepředchází pohřební rituál uskutečněný s tělem. Gajdoš (2012) v této souvislosti poukazuje na logicky vadný slovní obrat „pohřeb bez obřadu“, jenž působí jako *contradictio in adiecto* – jakýsi pohřeb-nepohřeb.

Pozůstalí předpokládají, že změnu nějakým způsobem zvládnou bez mocných společenských rituálů, které přinášejí podporu a vedení. V modelu vývoje lidské psychiky se samozřejmě počítá s pokrokem, ale už ne se základními proměnami bytí. Rozvíjíme se a také vyvíjíme, ale netransformujeme (Moore, 2009).

Člověk má tendenci vyhýbat se všemu nepříjemnému a pohřeb mezi takové situace řadí. Než prožít přímou konfrontaci se smrtí během pohřebního rituálu, je pro mnohé daleko přijatelnější neuskutečňovat pohřeb vůbec a pokusit se ztrátu co nejdříve vytěsnit ze svého života. Nešporová (2005) potvrzuje souvislost mezi nárůstem pohřbů bez obřadu a snahou vyhýbat se kontaktům se smrtí, zároveň také upozorňuje, že rozšíření takovéto praxe v pohřbívání je ve světovém kontextu naprosto výjimečné.

Tradiční rituál je v úpadku, bezpečí starých forem se ztratilo a moderní člověk musí hledat vhodnou cestu sám, podle svého úsudku nebo podle povrchní konvence, jež neodpovídá jeho hlubším psychickým potřebám a sklonům (Říčan, 2004).

Jakoby (2005) míní, že smrt se stane opět přirozenou součástí života, pokud se odloží staré, zkosnatělé formy rozloučení a naleznou nové, dnešní době odpovídající rituály se silnými rysy sebeurčení, účasti a kreativity. Již několik let například existují na internetu virtuální hřbitovy, kam pozůstalí mohou ukládat fotografie a videa připomínající život zemřelého či internetová fóra, kde truchlící mohou vyjadřovat své pocity a myšlenky.

Moderní člověk se snaží hledat nové formy rituálu rozloučení, neboť podle Kellera (2004) lidé nemohou zůstat bez rituálů. Přesto Špatenková (in Kavanová, 2012) o významu podobných osobních rituálů pochybuje a dodává, že rozloučení nemůže být úplně bez přímé konfrontace truchlících s rakví se zemřelým, protože jen tak je možné plně přijmout konec jeho života. Pokoleními vyzkoušené rituály mají tedy pro pozůstalé stále smysl

a jejich účast při posledním rozloučení je jim minimálně malou útechou (Matoušek, Koláčková & Kodymová, 2005).

Lidé od nepaměti dodržovali stereotypní pohřební rituály, kterými mohli spontánně vyjadřovat svůj zármutek. Tato pravidla byla sice zčásti svazující – s ohledem na individuální rozdíly v prožívání smutku – přesto však lidé měli možnost zvládat svůj smutek mnohem přirozeněji než pozůstali v dnešních dnech (Hříbalová, 2011).

Soukupová (2007) připomíná, že akt rozloučení především pozitivně ovlivňuje proces truchlení, jedná se o završení vztahu s druhým, který potřebujeme prožít – rozloučit se s tím, co bylo nebo mohlo být. Pokud nebylo možné rozloučit se s ním během života, může mít obdobnou váhu prožít si s ním loučení po jeho smrti. Úplná absence rozloučení může být zdrojem dalšího trápení a sebeobviňování truchlícího a podle Hříbalové (2011) mnohdy nutí truchlící setrvávat v pomezí fázi, kdy se dlouhou dobu nemohou smířit se smrtí svého blízkého.

2.4.1 Počátky pohřbů bez obřadu

Pohřby bez obřadu existovaly v nízké míře již před mnoha desítkami let, většinou se však jednalo pouze jednotlivé případy. Například dobrovolní dárci svého těla anatomickému ústavu, někteří vězni, občas také chovanci psychiatrických ústavů bez příbuzných apod.

F. Jaderník¹ (osobní sdělení 18. října 2012) tvrdí, že **éra pohřbů bez obřadu počala v roce 1978**. „*V krematoriu nám trvalo dosti dlouhou dobu, než jsme si na tento fenomén přivykli. Zpočátku jsme všechny zemřelé, kteří měli být zpopelněni bez obřadu, převezli do opuštěné a potmělé obřadní síně, kde jsme jim zahráli alespoň jednu skladbu na rozloučenou. Nedokázali jsme být tak bezcitní a člověka jen tak spálit.*“ Četnost pohřbů bez obřadu se postupně zvyšovala a například v letech 1985–1989 se v Praze pohybovala mezi 20–30 procenty.

V. Švarcová² (osobní sdělení 25. července 2012) nabízí zajímavé srovnání v čase ilustrující postupný nárůst pohřbů bez obřadu v bývalém okresním městě Rakovníku ve středních Čechách. S tímto způsobem pohřbení se setkala poprvé v roce 1983, a protože se jednalo v daném regionu o první případ, podrobnosti si vybavuje i po letech. Zpopelnění

¹ Tehdejší ředitel strašnického krematoria v Praze.

² Majitelka Pohřební služby Memoria Rakovník, bývalá zaměstnankyně Komunálních služeb města Rakovník.

bez obřadu tehdy objednal pozůstalý pro svoji zemřelou matku, kterou v daném městě nikdo neznal a sám necítil potřebu se s ní rozloučit klasickým pohřebním rituálem.

Tabulka č. 1: Procenta uskutečněných pohřbů bez obřadu ve vybraných letech u Pohřební služby Memoria Rakovník (dříve Komunální služby města Rakovník)

Pohřby bez obřadu	1983	1984	1990	1993	1997	2011
Memoria Rakovník	2,6 %	3,9 %	11,8 %	28,2 %	39,1 %	59,7 %

3. Zármutek a truchlení

Podle Stuchlíkové (2007) **zármutek** představuje dlouhotrvající intenzivní emocionální utrpení způsobené ztrátou, neštěstím a hlubokým smutkem.

Nejintenzivněji člověk prožívá zármutek v okamžiku, kdy pochopí, že se situace už nezmění (Altchulerová, 2007).

„Truchlení a s ním spojený smutek jsou prožitky a stavy, které se dostávají u pozůstalých po ztrátě blízké osoby.“ (Kubíčková, 2001, s. 24) Baštecká et al. (2005) charakterizují truchlení jako chování v reakci na ztrátu blízkého člověka. Součástí truchlení bývá **akutní žal**, který se projevuje depresivním laděním, nespavostí, nervozitou a podrážděností, nechutenstvím, špatnou soustředěností a vracejícími se myšlenkami na objekt ztráty (Vymětal, 2003). Podle Špatenkové (2009) představuje truchlení určitý způsob zpracování zármutku, je to přirozený proces, v němž se smutek ze ztráty rozplývá či mění. Cílem truchlení není zapomenout na zemřelého, nýbrž vybudovat si k němu vztah v jiné podobě, kterou realita umožňuje a kterou zároveň pozůstalý prožívá jako smysluplnou (Soukupová, 2006). Projevy smutku jsou mnohými považovány za slabost, selhání, nebo dokonce nemoc, což vede k nepatřičné patologizaci a medikalizaci truchlení (Špatenková, 2009).

3.1 Členění procesu truchlení

Zármutek je komplexní emoce, vysoce individuální a přirozená reakce na ztrátu, která postupně prochází jistými stádii (Parkes, Relfová & Couldricková, 2007).

Členění procesu truchlení na fáze či stadia pomáhá strukturovat chaotickou rozmanitost různých reakcí v čase. Protože existují individuální rozdíly v trvání, intenzitě a povaze reakcí na ztrátu, bylo by chybné pohlížet na tyto teoretické modely jako na exaktní popis

adekvátního vyrovnávání se ztrátou a považovat je za měřítko při hodnocení úspěchu copingového procesu, neboť všichni pozůstali nemusejí procházet všemi popsányi fázemi (stadii), někteří truchlíci určité fáze (stadia) přeskočí, nebo v nich naopak setrvávají delší dobu než ostatní a jiní mezi fázemi či stadii oscilují tam a zpátky (Špatenková, 2008).

3.1.1 Fáze procesu truchlení

Truchlení lze popsat jako proces skládající se z několika fází. V odborné literatuře panuje značná nejednotnost ve stanovení počtu těchto etap. Pollock nám poskytuje vysvětlení ve třech fázích, Parkes, Weinert a Winkler ve čtyřech, Bowlby v pěti a Oates dokonce v sedmi odlišných etapách. Ve všech případech se jedná o sled fází šoku, sebekontroly, určité regresivní fáze a fáze adaptace (Kubičková, 2001).

Například Kast (1982) popisuje čtyři fáze. Bezprostředně po úmrtí má pozůstalý tendenci popírat realitu situace, je zasažen citovým ustrnutím (omráčením), které slouží jako ochrana před přehlcním bolestnými vjemy. Období citového otupění končí propuknutím emocí, tehdy se projeví afektivní symptomy smutku. Třetí fáze je dobou hledání a odpoutávání, truchlíci mnohdy přejímá určité rysy chování zemřelé osoby nebo ji hledá na místech, která byla zemřelému blízká. Pokud si truchlíci připustí, že hledání je bezvýsledné, nastává čas odpoutávání se od zemřelého. V poslední etapě nachází pozůstalý nový vztah k sobě a k okolnímu světu, nyní již plně akceptuje ztrátu, opouští staré návyky spjaté se zemřelým, je schopen navazovat nové vztahy a začíná nové aktivity.

Další dělení procesu truchlení nabízí Spiegel, který rozdělil období následující po úmrtí blízké osoby shodně na čtyři hlavní časové úseky: v prvních hodinách přichází tzv. okamžitý stav šoku, během druhé fáze, která trvá tři dny až týden, člověk prožívá období, ve kterém se dokáže relativně dobře ovládat a svým chováním nevybočuje ze schémat místních zvyklostí, následuje tříměsíční přechodové období, ve které si pozůstalí začínají plně uvědomovat absenci zemřelého v praktickém životě, pociťují zoufalost a bezmoc. V konečné fázi přichází smíření se ztrátou a vybudováním nových vzorců (in Davies, 2007).

Kubíčková (2001) porovnála přístupy Spiegla, Weinerta a Winklera, provedla syntézu shodných prvků a podle ní popsala čtyři fáze zármutku a žalu:

I. Fáze šoku:

První reakcí na ztrátu je popření reality, pozůstali si připadají omráčení a zmatení, mnozí se domnívají, že se jedná o omyl nebo o záměnu. Tato období otřesu trvá zpravidla několik hodin až dva dny (Kubíčková, 2001).

Haškovcová (2007) tvrdí, že reakce na ztrátu mohou být znatelně individuální, je žádoucí nebránit spontánním projevům smutku a nekritizovat je. Prvotní reakcí nad ztrátou bývá tzv. ohlušení neboli oněmění, ze kterého může pozůstalé vyvést jakákoli skutečnost, která napomůže k akceptaci ztráty.

Právě možnost strávit okamžiky s mrtvým tělem potvrzuje realitu úmrtí, a tím napomáhá přijmout ztrátu (Parkes et al., 2007).

Uvědomit si, že smrt je skutečná – vidět zemřelého, dotknout se, rozloučit se s ním, říci pár slov. Bolestivá realita může být často přijatelnější než nejistota a nedůvěra. Tuto důležitou šanci mnohdy překazí příbuzní nebo jiné osoby, které usoudí, že pro nejbližší příbuzné bude lepší tělo nevidět (Špatenková, 2008).

Pozůstali se možnosti spatřit mrtvé tělo většinou dobrovolně zřikají. Důvodem odmítnutí může být strach z přílišné blízkosti smrti či připomenutí si vlastní konečnosti, pozůstali mohou mít také obavu z odpudivého posmrtného vzhledu zemřelého a ve své paměti si přejí zachovat spíše obraz z dob jeho života. Jiní pozůstali vyjadřují obavu pramenící z nepříjemného zážitku v minulosti, při němž spatřili v odkryté rakvi neupravené či nevhodně zaopatřené tělo příbuzného. Dokonce mnozí pokládají spatření těla bezprostředně po smrti nebo během pohřebního rituálu za nejvíce deprimující okamžik celého období truchlení.

Kübler-Rossová (1995) v této souvislosti připomíná, že ani při náhlé smrti v důsledku nehody či sebevraždy, kdy tělo bývá často značně poškozeno a zmrzačeno, by se pozůstalým nemělo bránit případnému přání zemřelého vidět. Je nutné tělo co nejpříjemněji upravit, aby pozůstali mohli spatřit alespoň jeho identifikovatelnou část a dokázali si pak vnitřně připustit realitu smrti. Pokud se pozůstalým pohled na mrtvé tělo neumožní, mohou pak celé roky setrávat v negaci, popírání, a může se stát, že vnitřně smrt svého blízkého nikdy doopravdy nepřijmou.

Pokud při úmrtí v nemocnici pozůstali projeví přání spatřit mrtvé tělo, mnohdy jim to není umožněno. Zemřelí se po smrti ponechávají na nemocničním oddělení pouhé dvě hodiny, během nichž se provádí nezbytné administrativní a zaopatřovací úkony a poté jsou těla uložena do chladicích boxů umístěných v klauzurních prostorách nemocnice (patologie, márnice), odkud jsou po několika dnech odvážena pohřební službou k pohřbení. Do těchto uzavřených prostor veřejnost nemá přístup, proto zbývá jediná možnost, jak se s mrtvým tělem v nemocnici rozloučit: dostavit se do dvou hodin od nastalého úmrtí do nemocnice nebo požádat o oddálení převozu z oddělení o několik desítek minut. Tato možnost je samozřejmě vázána předpokladem včasného splnění povinnosti nemocnice neodkladně vyrozumět pozůstalé o úmrtí a jejich schopnosti okamžitého příjezdu do nemocnice.

II. Fáze sebekontroly

Pozůstalí jsou v tomto období zaneprázdněni praktickými záležitostmi, které jim znemožňují zcela podlehnout smutku. Jsou zaujati přípravami, organizací a vlastním průběhem pohřbu. Tato fáze končí večerem dne pohřbu (Kubičková, 2001).

Před několika desítkami let bývalo naprosto běžné, že se pozůstalí a přátelé podíleli na kompletní přípravě a průběhu pohřbu. Zemřelého omyli a oblékli, vyhledali kněze, v tiskárně nechali vyhotovit smuteční oznámení, vykopali hrob, uvázali věnce a kytice, navštívili kapelníka smutečního orchestru, aby vybrali nejvhodnější skladby k pohřbu a společně sestavovali smuteční proslov. Pozůstalí při samotném pohřbu vynášeli rakev z domu smutku či kostela, rakev nesli také na hřbitově a následně ji spustili do hrobu. Po skončeném pohřebním rituálu byla nachystána smuteční hostina, na jejíž přípravě a servírování se opět podílela nejbližší rodina.

V dnešní době se hovoří o tzv. **komeracionalizaci pohřebnictví** (Haškovcová, 2007), která souvisí se současným životním stylem. Pohřební instituce zajišťují veškeré služby a profesionálně provádějí úkony, které byly dříve výsadou nejbližších. Pozůstalí během několika minut domluví veškeré náležitosti ohledně úmrtí a průběhu pohřbu. Dřívější několikadenní období zaujatosti přípravou pohřbu se v dnešní době pozůstalým scvrklo do několika málo minut.

Při zpopelnění bez obřadu se veškerá jednání mezi pozůstalými a pohřební službou redukuje pouze na výběr a sestavení smutečního oznámení. Všechny služby a úkony většinou pouze kopírují ustálené technologické postupy pohřebních ústavů a bývají bezvýhradně podřízené časovému harmonogramu krematorií, tudíž pozůstalí nemají sebemenší možnost jakkoli do nich zasahovat nebo je měnit. Podle mého názoru lze u pozůstalých odmítajících rozloučení vyzorovat určitou snahu o jakousi momentální kompenzaci za nepřipravený rituál. K domluvě s pohřební službou se zpravidla dostavuje větší počet pozůstalých a také smutečnímu oznámení přiřkládají větší význam než pozůstalí, kteří pohřeb plánují. Volí parte propracovanější a mnohdy v barevnějším provedení, při vystavení smutečního oznámení do veřejné oznamovací vitríny častěji žádají přiložit fotografii zemřelého a květinu. Ve více případech pověřují pohřební službu, aby do rakve k zemřelému přiložila např. vlastní podhlavník, fotografie blízkých, svaté obrázky či růženec.

III. Fáze regresivní

Chování truchlících je dezorganizované a vykazuje prvky regrese (pláč), pozůstalí v této fázi prožívají intenzivní pocity ztráty a bolesti, provázené apatií, uzavřeností a úzkostí. V počátku této fáze se truchlícímu nemilosrdně a stereotypně vracejí vzpomínky na zemřelého v představách, myšlenkách a v denním i nočním snění. Zažívají barvitě sny o zemřelém nebo si přejí takové sny mít. Někteří zažívají pocity, že zemřelý je stále s nimi ve spojení, snaží si potvrdit tuto domněnku hledáním zdánlivých souvislostí. Truchlíci si přejí zachovat všechny zvyky a obyčeje, jak tomu bylo za života zemřelého. Nesnaží se

měnit svůj dosavadní život; někteří věří, že zemřelý je stále naživu, pouze není momentálně přítomen (Kubíčková, 2001).

Stuchlíková (2007) míní, že se jedná o nevědomé pokusy jak se vyrovnat se ztrátou, projevující se zkreslenou percepcí, iluzemi a halucinacemi, truchlící v této fázi bývají mnohdy náladoví, pociťují pocity viny, mohou být také vzteklí, podráždění, osamělí a nepokojní. Zkraje truchlící hledají skutečnou bytost, později se snaží o hledání a nalézání hodnot a orientací, které přináší postupné odpoutávání se od zemřelého a vztahu k němu.

Haškovcová (2007) připojuje důležitou poznámku, že okolí by mělo v období **do šesti až osmi týdnů** tolerovat u truchlících smutné nálady, zoufání, nejrůznější rozlady, sníženou výkonnost a nesoustředěnost při plnění úkolů v zaměstnání i v rámci rodiny. Po uplynutí **dvou měsíců** by pozůstalý měl být schopen bezproblémově zvládat běžné pracovní povinnosti a navrátit se k tradiční roli v rodině. Ve fázi regrese pozůstalí setrvávají jeden až tři měsíce.

IV. Fáze adaptace

Tuto poslední fázi nazývá Stuchlíková (2007) rozřešením a reorganizací. Pozůstalí se smiřují s tím, co se stalo, zemřelý již nyní zaujímá nové místo v jejich životech. Tím, že se pozůstalí dokážou odpoutat od starého vztahu, otevírají se jim možnosti nové volby, začínají být svobodní. Odpoutanou emocionální energii od zemřelého mohou investovat do jiných vztahů (Špatenková, 2010). Z bolavé rány se stává jizva, která může příležitostně bolet. Fáze adaptace je završena nalezením nové identity, ve které již pozůstalý dokáže pohlížet na utrpenou ztrátu s patřičným nadhledem (Haškovcová, 2007). Celý proces truchlení trvá různě dlouho, většinou jeden rok, ale jak uvádí Stuchlíková (2007), existují případy, kdy se pozůstalí nedovedou se smrtí vyrovnat nikdy.

3.1.2 Stadia procesu truchlení

Novější teorie truchlení pojímají proces truchlení spíše jako několik stadií než fází. Místo útržkovitých konceptů fází truchlení popisují někteří autoři komplexnější koncepty stadií či stupňů (Kubíčková, 2001).

Podle DiGulia a Kranzové (1997) každý z pozůstalých prožívá proces truchlení odlišně, avšak většina lidí prodělává tři stadia: *chaos*, *vyjádření pocitů* a *pochopení*. Tato stadia neprobíhají v neměnném a nepřetržitě sledu, mohou se vzájemně překrývat, některá vynechávat a jiná se mohou opakovaně navracet. Pokud však truchlící nepotlačují

své přirozené pocity, dříve nebo později tento stav překonají. Tato stadia mohou trvat měsíce, někdy i roky.

Také Kubíčková (2001) se ztotožňuje s obecným názorem, že proces truchlení je vysoce individuální záležitost a projevy zármutku jsou multideterminovány, můžeme identifikovat konkrétní stadia, kterými procházejí téměř všichni pozůstalí. Normální proces truchlení má tři stadia: období otřesu a zmatku, etapu intenzivního zármutku a žalu a období rekonvalescence.

Tato stadia Kubíčková (1999, s. 23–28; cit. Kubíčková, 2001, s. 36) pojmenovává jako stadia: „*konfuze, exprese a akceptace*“.

I. Stadium konfuze

Bezprostředně po úmrtí přichází krátké období šoku, pozůstalí jsou zaplaveni různorodými pocity, působí zmateně a nesoustředěně, zatím si nepřipouštějí následky smrti blízkého. Častou reakcí tlumící prvotní šok bývá *popření*, které DiGulio a Kranzová (1997) považují jako zdravou reakci na špatnou zprávu. Toto stadium většinou končí pohřbem, při kterém dochází k uznání reality ztráty.

II. Stadium exprese

Jedná se o období ventilace emocí a manifestace symptomů zármutku na všech úrovních (Špatenková, 2009), během něhož pozůstalí zažívají pocity viny, zoufalství, lítosti, nenávisti, závisti, hněvu, osamělosti apod. V prožívání truchlících panují velké rozdíly, také v rámci jedné rodiny existují značné individuální rozdíly (Haškovcová, 2007). Truchlící mají potřebu se podělit o svůj žal a ujistit se, že zemřelý chybí také ostatním. V tomto stadiu přehodnocují svůj vztah k zemřelému, ale také k sobě a k jiným lidem. Druhé stadium trvá většinou rok, někdy i déle.

III. Stadium akceptace

Pozůstalí si budují novou identitu, nezávislou na zemřelém a nově si organizují život. Jsou schopni investovat city do jiných osob bez toho, aby cítili výčitky svědomí vůči zemřelému. Nyní již dokážou hovořit o zemřelém bez výrazných vnějších projevů či intenzivních prožitků (Kubíčková, 2001).

Podle DiGulia a Kranzové (1997) si truchlící musí v určitém okamžiku vědomě zvolit poslední stadium. Pokud se k tomuto kroku nikdy neodhodlají,

mohou setrvat ve druhém stadiu po zbytek svého života. Žádný z pozůstalých se nemůže dostat do konečného stadia, aniž by neprodělal obě předchozí.

3.1.3 Změny pojetí truchlení

Do devadesátých let 20. století existovalo jedno převládající pojetí zármutku – fáziké modely, které rozpracovávaly proces truchlení z hlediska prožívání truchlící osoby a měly být završeny odpoutáním od zemřelého a vytvořením nových vztahů. Předchozí výklady zármutku, které zdůrazňovaly příklon k jednotlivci, byly postupně zpochybňovány, dále již nebylo možné ignorovat zjištění, která s nimi byla v rozporu. Aktuálnější modely zahrnují intrapersonální i interpersonální témata. Např. Stroebe a Schut vytvořili model duálního procesu, který rozpoznává dvě dimenze ztráty:

- **zaměření na minulost** – orientace na ztrátu,
- **zaměření na přítomnost a budoucnost** – orientace na obnovu.

Proces přecházení mezi oběma dimenzemi označili jako *oscilaci*, která zahrnuje i proces přecházení mezi konfrontací s rozměry ztráty a vyhýbání se jí. Tento model uznává rozmanitost individuálních rozdílů ve vzorcích oscilace, rozdíly v genderové a kulturní příslušnosti (Quinnová, 2007).

Podle Silvermanové (2007) novější teorie truchlení obrátily pozornost k širšímu sociálnímu kontextu. Smrt nemůžeme dostat pod kontrolu, ale můžeme si vybrat, jak na ni zareagujeme. Ztrátě se musí dát smysl a význam, zármutek je třeba si prožít a učit se s ním vyrovnávat. Pozůstali hledající nový směr svého života a potřebují útěchu, oporu a pomoc.

3.2 Determinanty zármutku

Každý jedinec truchlí jiným způsobem a mnohdy i tatáž osoba truchlí nad každou ztrátou různě (Moody & Arcangel, 2011). Přestože průběh a intenzita zármutku představuje vysoce individuální záležitost, lze označit určité společné, vzájemně se ovlivňující faktory, které mají vliv na reakce truchlících při ztrátě blízkého člověka.

Následující přehled stručných charakteristik jednotlivých faktorů vychází z publikace Kubíčkové (2001), kde rozlišuje determinanty vztahující se k zemřelému a determinanty vztahující se k truchlícímu.

3.2.1 Determinanty zármutku vztahující se k zemřelému

○ OKOLNOSTI SMRTI

Náhlou smrtí se označují situace, kdy k úmrtí došlo neočekávaně, bez předchozího varování. Zvlášť tragickou skutečností představuje **násilná smrt**, kdy truchlení komplikuje silný pocit viny a hněvu. Pokud je smrt předem avizována řadou příznaků, hovoříme o **anticipovaném úmrtí**, představa smrti pak naplňuje potenciální pozůstalé strachem a zármutkem dávno předtím, než k vlastní smrti dojde (Špatenková, 2008).

Předčasné úmrtí, na které nejsme připraveni, vyčerpává sílu a odolnost i té nejsilnější osobnosti. Také v případě, kdy je smrt očekávána, je závěrečná fáze procesu umírání velmi důležitá. Vzpomínky na velké utrpení či neutišitelnou bolest mohou pozůstalé pronásledovat ještě dlouhou dobu po úmrtí, naopak přijmout pokojnou smrt je mnohem snazší (Parkes et al., 2007).

○ CHARAKTRISTIKA VZTAHU

Úmrtí jednoho z rodičů je pravděpodobně nejzávažnější ztrátou, jaká může dítě nebo dospívajícího postihnout. Kromě zvládnutí samotné ztráty rodiče, je mladý člověk nucen čelit mnoha praktickým problémům, které přináší život bez rodiče. Pokud se jim v tomto období nepodaří truchlení dostatečně zpracovat, může se projevit později ve své patologické formě jako deprese. Ztráta rodiče v dospělosti je chápána jako méně traumatizující událost. Důležité faktory ovlivňující reakce na smrt rodiče jsou především věk rodičů, charakter vazby, osobnostní faktory a okolnosti úmrtí.

Úmrtí manžela je pro ženy v partnerském vztahu nejvíce pravděpodobným typem ztráty. Ovdovělým ženám se mění jejich sociální a ekonomická situace, jsou nuceny budovat svou novou identitu, nezávislou na partnerovi, a přebírat jeho některé role či role předávat jiným členům rodiny. Důležitým motivem pro překonání zármutku může být povinnost starat se o někoho dalšího, zejména o děti, které jsou považovány za symbol mládí a budoucnosti. Některé ženy mohou ustrnout v zármutku po zemřelém manželovi, plně se identifikují s rolí vdovy, straní se sociálnímu okolí a svoji novou identitu budují opět ve vztahu ke svému partnerovi. Pravidelně udržují místo posledního odpočinku manžela a domov mění v jeho památník či muzeum. Vágnerová (2007) míní, že tyto aktivity pomáhají vdovám udržet pocit přetrvávání určité formy existence vztahu k partnerovi.

Úmrtím manželky přichází muž o dosud samozřejmé rodinné zázemí. Ženou uvolněné role buď vdovec přebere sám, nebo je zastane jiný člen rodiny či zcela nová osoba. Muž může na výkon těchto rolí také zcela rezignovat (neefektivní únikové mechanismy, alkoholismus, suicidium, propuknutí tělesné nebo duševní poruchy). Ventilování psychických projevů zármutku je u mužské populace v naší společnosti stěží akceptovatelné, a proto muži svůj zármutek obrací dovnitř, což se může projevit v některém z psychosomatických symptomů. Pro ovdovělé muže má důležitý význam udržování kontaktů s jinými lidmi, čímž se předchází nežádoucí sociální izolaci. V navázání nového trvalého vztahu mnohdy vdovci brání postoj jeho potomků nebo také případná idealizace manželky, při níž muži často zanechávají své domovy ve stavu, v jakém je opustila jejich žena (tzv. mumifikace).

Dítě nebo dospívajícího velmi těžce zasáhne **úmrtí sourozence**, oťrese se jeho pravá identita, smrtí staršího sourozence ztrácí někoho, ke komu vzhlížel, úmrtím mladšího mizí z jeho života obdivovatel a opečovávaná osoba (DiGulio & Kranzová, 1997). Ambivalentní vztah a nevyřešené vzájemné spory se sourozencem se mohou stát zdrojem pocitů viny, že se svým chováním na jeho smrti částečně podílel. Blumenthal-Barby et al. (1987) připomínají, že se od dětí někdy žádá příliš mnoho porozumění a ohledů, které neodpovídají jejich věku, což může vést k vývojovým poruchám. Někdy je zemřelý sourozenec rodiči nepřiměřeně zidealizován a předkládán pozůstalému sourozenci jako vzor. Takové jednání rodičů vyvolává u dospívajících vztek, hněv, žárlivost a vzdor – tyto pocity mohou negativně ovlivňovat proces truchlení. Podle Gorera není v dospělosti ztráta sourozence prožívána tak hluboce, z důvodu existence vlastních rodin a úbytku intenzity vzájemných kontaktů (in Kubičková, 2001).

Smrt dítěte je pro rodiče velmi těžkou a ojedinělou ztrátou, na kterou jsou lidé velmi špatně připraveni, přesto dopady smrti na pozůstalé jsou velmi subjektivní.

McLarenová (2005) připomíná existenci individuálních rozdílů mezi reakcemi rodičů po ztrátě dítěte, ke kterým přispívá celá řada faktorů. Patří k nim zejména věk a osobnost dítěte, okolnosti úmrtí, povaha, význam a kvalita přerušného vztahu, charakteristiky truchlících a zázemí rodičů (sociální, ekonomické, kulturní, etnické, náboženské).

Nejasné nebo tragické úmrtí dítěte může u rodičů vyvolávat silné pocity viny, výčitky svědomí, případně vést k vzájemnému obviňování. Ztráta potomka v dospělém věku přivádí rodiče ke skutečnému zoufalství. Přítomnost dalších dětí v rodině může být pro rodiče dostatečným motivem k životu, ale také nemusí. Každý jedinec je neopakovatelná

lidská bytost a také rodič má ke každému potomkovi jedinečný vztah, a proto apelace, že stále mají pro koho žít, bývá neúčinná a může v rodičích vyvolat až averzivní reakci.

Smrt prarodiče bývá většinou první zkušeností s úmrtím a truchlením. Dospělá vnoučata chápou smrt prarodičů jako přirozenou a zákonitou, pro vnoučata v dětském věku a dospívající – pokud měli s prarodiči blízký vztah – představuje jejich smrt značnou ztrátu.

Na druhou stranu DiGulio a Kranzová (1997) zmiňují situace, kdy smrt prarodiče vnoučata tolik nezasáhne. Jedná se o případy chladných vztahů nebo absenci dlouhodobého kontaktu či pravidelného styku. Relace se také mohou komplikovat tím, jak se k prarodičům chovaly a co k nim cítily jejich vlastní děti. Pokud vztahy nebyly ideální, mohlo dojít k tomu, že vnoučata tyto konflikty vycítila a nepojala k prarodičům důvěru. Ať jsou vztahy rodičů k prarodičům jakékoli, většinou je smrt velmi zasáhne. Dítě nebo dospívající se mohou cítit provinile, že rodiče tolik rozrušuje událost, na níž jim příliš nezáleží.

Smrt přítele. Tato kategorie vztahů (přátelské, milenecké, mimomanželské a homosexuální) nebývá sociálním okolím příliš akceptována, byť zemřelý může být pro truchlícího velmi blízkým člověkem. Ačkoliv ztráta bývá prožívána velmi intenzivně, pozůstalému se nedostává dostatečné sociální opory a podpory, která bývá obvyklá při úmrtí příbuzného. Skrývání a potlačování zármutku při utajovaném vztahu proces truchlení značně komplikuje.

○ **FAKTORY VZTAHU**

Intenzitu a délku truchlení ovlivňují faktory vztahu, které definují charakter vazby pozůstalého k zemřelému. Parkes (in Kubíčková, 2001) vymezuje určité vztahové charakteristiky působící na proces truchlení – intenzita lásky, odolnost vztahu, intoleranci vůči odloučení (závislost) a zaangażovanost (efektivní výkon rolí, plánů a repertoár řešení problémů jedné osoby závisí na přítomnosti druhého).

○ **VĚK ZEMŘELÉHO**

Také věk zemřelého ovlivňuje reakci pozůstalých na ztrátu. Zatímco smrt staré osoby je v dnešní společnosti víceméně anticipována, úmrtí dítěte či mladého člověka se jeví jako předčasné a zbytečné.

3.2.2 Determinanty zármutku vztahující se k truchlícímu

○ VĚK TRUHLÍCIHO

Smrt blízké osoby je v různých vývojových fázích prožívána jinak. Exprese zármutku, intenzita a průběh truchlení těsně souvisí s vývojem chápání pojmu smrti a s uvědoměním si závažnosti důsledků, které tato ztráta přinese.

○ RODINNÉ FAKTORY

Rodinu lze definovat jako systém s panující křehkou rovnováhou, kde součet všech jeho částí znamená něco jiného než prostý celek – změna jedné části ovlivňuje celý systém (Altchulerová, 2007). Smrt člena rodiny zasahuje do struktury rodinného systému, signifikantně ovlivňuje jeho fungování a stabilitu. Stabilní rodinný systém může být důležitým faktorem napomáhajícím přirozenému průběhu zármutku. Naopak nefunkční systém může podpořit rozvoj patologických reakcí na ztrátu.

○ SOCIÁLNÍ PODPORA

Mezi důležité faktory v procesu truchlení patří sociální podpora, kterou truchlícímu poskytují především nejbližší příbuzní a také kontakty mimo rodinu (přátelé, kamarádi, spolupracovníci, sousedé). Truchlícímu tato podpora přináší bezpečný prostor ke sdílení zármutku a dostatečné místo pro ventilaci emocí. Naopak nedostatek sociální podpory zanechává člověka v zármutku osamocenému a může vést k rozvoji patologických fenoménů.

○ SOCIOKULTURNÍ FAKTORY

Různé kulturní skupiny vnímají smutek shodně jako základní zkušenost, prožitek, který se projevuje rozličným způsobem v závislosti na kulturních očekáváních. V některých společnostech mohou mít emoční reakce extrémní povahu, zatímco u jiných je vcelku normální potlačování pocitů (Firthová, 2007).

Podle Rosenblatta (1993) bylo při výzkumech fenoménu truchlení doposud věnováno málo pozornosti kulturním odlišnostem zkoumaných osob. I přesto, že většina výzkumů byla uskutečněna u bělošské populace, ve vyspělých zemích se západní kulturou, můžeme truchlení považovat za univerzální reakci na ztrátu při úmrtí blízké osoby.

Ovšem Firthová (2007) ve shodě s některými antropology a sociology naopak tvrdí, že smutek není univerzální, ale kulturně konstruovaný. Společnost tedy určuje nejenom to, jak se máme chovat, ale také, jak se skutečně cítíme.

V našem současném kulturním prostředí upadávají nebo zcela scházejí rituály pohřbu a truchlení, pozůstali si sami volí, zda a jak budou truchlit. Pokud se jejich rozhodnutí odlišuje od názoru sociálního okolí, může se tím zvyšovat sociální tlak na pozůstalé, jenž může přerůst až k sociálním konfliktům.

○ **NÁBOŽENSKÉ PŘESVĚDČENÍ**

Věřící pozůstalí mohou nacházet oporu a pomoc v církevních společenstvích, ale především ve svém spojení s Bohem. V souvislosti s křesťanstvím není smrt považována pouze jako definitivní zánik a zkáza zemřelého, ale jako vstup do věčné posmrtné existence. Podle Moody a Arcangel (2011) věřící truchlící spoléhají na své náboženské učení především s nadějí, že vnese logiku do zmatku jejich zármutku.

○ **POHLAVÍ**

Studie na toto téma potvrzují, že ženy a muži reagují na ztrátu velmi rozdílně (Moody & Arcangel, 2011). Ženy svůj zármutek projevují daleko otevřeněji, jsou emotivnější, zranitelnější a ve více případech než muži reagují na ztrátu psychickými problémy, častěji vyhledávají odbornou pomoc a vykazují vyšší spotřebu psychofarmak při tlumení projevů zármutku. Muži oproti ženám nemají potřebu o svém zármutku hovořit, skrývají své pocity, potlačují či popírají projevy truchlení. Podle Vágnerové (2007) se u mužů mohou projevy smutku skrývat za somatickými potížemi či mohou mít podobu hněvu a vzteku.

○ **PŘEDCHOZÍ ZKUŠENOST SE SMRTÍ A TRUCHLENÍM**

Pokud zármutek z předešlé ztráty nebyl dostatečně zpracován nebo byl potlačen, může další úmrtí reaktivovat potlačené pocity, a to i po méně významné ztrátě. Předcházející zkušenost s truchlením může být také přínosná, pokud se truchlící dokážou navrátit k osvědčeným strategiím, které jim při minulé ztrátě pomohly zármutek překonat.

○ **OSOBNOSTNÍ FAKTORY A SEKUNDÁRNÍ STRESY**

Reakce truchlícího na ztrátu závisí zčásti na typu jeho osobnosti (Moody & Arcangel, 2011). Například u emočně labilního truchlícího déle přetrvávají a pomaleji odeznívají jeho emocionální reakce. Díky zhoršené adaptabilitě mohou být pozůstalí v konfrontaci se ztrátou přímo zahlceni úzkostí, která může komplikovat proces truchlení.

K závažnějším stresovým situacím, prožívaným ještě v období před ztrátou, se po smrti blízkého člověka mohou přidávat ještě další (např. finanční problémy, obavy z budoucnosti). Psychická, fyzická, případně spirituální pohoda pozůstalých bývá znatelně narušena a tyto stresy mohou celkovou nepohodu podstatně prodlužovat či prohlubovat.

V případě kumulace sekundárních stresů může významnou pomoc sehrát podpora sociální sítě.

3.3 Nekomplikované truchlení

„*Nekomplikované truchlení, označované někdy také jako normální smutek, zahrnuje široké spektrum psychickým prožitků a způsobů chování, které můžeme po ztrátě někoho blízkého identifikovat u pozůstalých.*“ (Kubíčková, 2001, s. 117) Podle Špatenkové (2009) je nekomplikovaný zármutek normální, zdravou a přirozenou odezvou na ztrátu blízkého člověka.

Současná moderní společnost zaměřená na výkon neumožňuje truchlícím dávat dostatečně najevo pocity bezmoci, smutku a bolesti, které je provázejí při ztrátě blízkého člověka. Na tyto přirozené projevy reaguje jejich okolí doporučením jednoduchých, rychlých a málo osobních řešení. Z přirozených reakcí truchlících se tak vytváří nemoc, která vyžaduje léčbu – nejčastěji antidepresivy. Místo potřebné lidské blízkosti, pochopení a opory se truchlící dostávají do vnitřní izolace a jejich pocity osamocení se ještě prohlubují (Soukupová, 2006).

Špatenková (2008) zmiňuje časté tendence pozůstalých uniknout z reality pomocí únikových reakcí (alkohol, drogy, hyperaktivita apod.). Vymětal (2003) potvrzuje názor odborníků, že nejvhodnějším způsobem zvládnutí ztráty je subjektivně si vše protrpět a zvládnout své stavy, aby mohlo nastat přijetí a smíření se s novou skutečností.

3.3.1. Projevy truchlení

Symptomatologie normálního zármutku je velmi důležitá pro pochopení psychického a fyzického stavu truchlících a také pro rozlišení normální a patologické reakce na ztrátu.

Podle Kubíčkové (2001) manifestace truchlení probíhá na úrovni myšlení, nálad, chování a na úrovni tělesných projevů:

Zármutek **na emocionální úrovni** se projevuje „*konfliktní záplavou různorodých emocí*“ (Špatenková, 2011, s. 69). První reakcí na extrémní ztrátu bývá *šok*, jehož intenzita se postupně snižuje (Haškovcová, 2007). Zármutek, žal a smutek jsou přítomny takřka u všech situací odloučení či ztráty, smutek většinou doprovází také sklíčenost, vymizení radosti, strach, úzkost, bezmoc a beznaděj, žárlivost a závist, osamělost a opuštěnost. Při pocitech viny a hněvu záleží na okolnostech smrti, vztazích zemřelého a pozůstalého, na charakteristikách truchlícího a na společenských okolnostech (Baštecká et al., 2003).

Haškovcová (2007) se shoduje s názorem většiny odborníků, že otevřený žal se snáší lépe než dlouhodobě potlačovaná bolest a skrývaný smutek.

Somatický diskomfort provází proces truchlení velmi často, na rozdíl od psychických problémů ho mohou lidé snáze verbalizovat a je snáze pozorovatelný druhými lidmi (Prokop, 2006). Mezi nejčastější projevy truchlení **na tělesné úrovni** patří třes, pocit sevřeného hrdla, dechová nedostatečnost, změny krevního tlaku, svírání u srdce, nedostatek svalové síly, únava a pokles energie, zažívací potíže, sensorická přecitlivělost, nespavost a poruchy imunitního systému.

Na úrovni myšlení se zármutek projevuje depresivními myšlenkami, které mohou být neopodstatněné až absurdní, a někdy se k nim váže také ztráta schopnosti soustředit se, myslet, pamatovat si a rozhodovat se (Vymětal, 2003). Dalšími projevy zejména v období akutního zármutku bývá odmítání skutečnosti, zmatenost a dezorientace. Někteří truchlíci popisují pocit přítomnosti zemřelého, který bývá příjemný a obzvláště silný bezprostředně po úmrtí. Pokud však přetrvává delší dobu, může přerůst do patologické formy, kdy truchlíci trpí halucinacemi a bludy. Worden tvrdí, že pocit přítomnosti zemřelého je „*kognitivním doplňkem touhy*“ (in Kubíčková, 2001, s. 136).

Projevy zármutku **v chování a jednání** truchlících osob vykazují určité shodné znaky. Následující uvedené typy chování se vyskytují nejčastěji a postupem času samy mizí, pokud však přetrvávají neúměrně dlouhou dobu, mohou být známkou patologického truchlení – změny stravovacích návyků, abstinence v sexuálním životě, redukce sociálních kontaktů, sny o zemřelém, vzdychání, hledání a volání zemřelého, pláč, vyhýbání se vzpomínkám na zemřelého, vyhledávání míst nebo předmětů, které připomínají zemřelého a únikové reakce (alkohol, drogy, denní snění, hyperaktivita, mystika, nemoc, sebevražda).

Během truchlení se mění rovnováha mezi emoční a kognitivní stránkou, nejprve převládá negativní prožívání, později získává navrch myšlení, které novou situaci hodnotí a vytváří nezbytné závěry pro začínající období po ztrátě (Vymětal, 2003).

3.4 Komplikované truchlení

„Komplikované truchlení je patologická reakce na ztrátu, která se projevuje intenzivní a neobvykle dlouhou dobou smutku, depresivními a úzkostnými stavy a zhoršením zdravotního stavu.“ (Milne & Millard, 2005, s. 232)

Špatenková (2008) pokládá za důležité identifikovat rizikové faktory, které mohou komplikovat průběh procesu truchlení a odlišit proces normálního truchlení od deprese. Podle Vymětala (2003) je při tomto rozlišování vhodné řídit se následujícími vodítky: truchlící člověk má reálný důvod ke smutku; běžný život zvládá jako dosud, byť v omezené podobě; truchlíciho lze rozptýlit; nejsou u něj přítomny sebevražedné představy, myšlenky a tendence.

3.4.1 Rizikové faktory komplikovaného truchlení

Podle Milne a Millard (2005) se k posouzení rizika komplikovaného truchlení vyhodnocují čtyři důležité okruhy:

- **Charakteristika okolností úmrtí**

Nebezpečí patologického truchlení hrozí zejména v případech, kdy k úmrtí došlo náhle a neočekávaně, za tragických okolností, v případech stigmatizované smrti (vražda, sebevražda, AIDS), zejména tehdy, pokud pozůstalí neměli možnost se zemřelým hovořit o smrti během jeho života. Všechny vyjmenované okolnosti smrti přinášejí pozůstalým podle Baštecké et al. (2003) důvody k sebeobviňování.

- **Charakteristika pozůstalých**

Na patologické formě zármutku a žalu se podílí osobnostní charakteristiky truchlíciho a především „heroické překonávání žalu“. Patologický průběh lze předpokládat u rizikových skupin, např. u malých dětí, u rodičů, kterým zemřelo dítě, a u starých lidí, kteří ztratili životního partnera a nemají další příbuzné (Haškovcová, 2007).

Proces truchlení mohou komplikovat zejména tyto faktory: momentálně náročné životní období, ve kterém se truchlící nacházejí; minulé nezpracované ztráty, napětí v rodině, finanční problémy, nadměrné užívání léků a alkoholu, tělesná a duševní nemoc, jejich nízké sebevědomí, vysoký stupeň tísně před smrtí zemřelého, izolování, smrt vlastního dítěte a neschopnost používat strategie zvládnání náročných situací.

- **Interpersonální vztahy**

Prožívání pozůstalých může být ovlivněno celou řadou faktorů: nízkou soudržností rodiny se špatnou komunikací a nevyřešenými konflikty, nedostatkem či narušeností sociální podpory okolí, absencí příbuzných a přátel, ztrátou partnera po dlouhodobém

a výjimečném vztahu, po ambivalentním nebo podřízeném vztahu k zemřelému a podle Baštecké et al. (2003) také smrtí dítěte mladšího dvaceti let.

- **Charakteristika zemřelého**

Mnohé charakteristiky zemřelého se překrývají s těmi, které jsou uvedeny v předcházejících třech okruzích. Proces truchlení ovlivňuje také stáří zemřelého, především je-li zemřelý dítě či dospívající nebo rodič dítěte, dospívajícího či mladého člověka.

3.4.2 Absence zármutku a patologické reakce na ztrátu

Důvodem **absence zármutku** může být psychologická obrana truchlícího, který je natolik zasažen ztrátou, že není schopen truchlit. Užitím této obrany se chrání před zhroucením ze zoufalství. Další příčinou netruchlení mohou být negativní nebo málo intenzivní vztahy se zemřelým (Kubíčková, 2001).

Lindemann (in Kupka, 2011) si povšiml, že atypické formy zármutku se od normálních reakcí neliší ve své podstatě, ale rozdílnou intenzitou a délkou trvání. Tyto patologické reakce rozdělil do dvou kategorií:

- **Opožděné reakce** – reakce na ztrátu jsou odloženy nebo opožděny. Pozůstalý může působit velmi přesvědčivě při zvládnání ztráty, ale trauma z minulosti se mu nepodaří uzavřít. Spouštěčem může být připomínka okolnosti smrti nebo střet s další ztrátou. Opožděná reakce může zcela zastavit a znemožnit další život bez odborné intervence či dlouhodobé terapie.
- **Zkreslené reakce** – hyperaktivita bez prožití pocitu ztráty, rozvinutí závislosti na návykových látkách, získání symptomů poslední nemoci zemřelého, přetrvávající změny ve vztazích k přátelům a příbuzným, zaryté nepřátelství vůči určitým osobám, přetrvávající prkenné a formální chování, dlouhodobá ztráta modelů sociální interakce.

Kubíčková (2001) uvádí následující přehled atypických forem reakcí na ztrátu:

- **Chronické reakce** – zármutek přetrvává nepřiměřeně dlouhou dobu či nekončí uspokojivým závěrem a může vyústit až v depresivní onemocnění. Vyznačuje se

neschopností navazovat nové sociální kontakty a nemožností návratu do zaměstnání.

- **Odložené (opožděné) reakce** – truchlící během období ztráty mohl (ale nemusel) prodělat krátkou, avšak nepřiměřenou ranou reakci. Teprve s odstupem času se u něj reakce na zármutek rozvine v plné intenzitě, jako by se aktivoval dosud nesený latentní smutek. Spouštěcím mechanismem může být například sdílený prožitek ztráty u jiného člověka nebo sledování smutného filmu.
- **Excesivní reakce** – jedná se o nezvykle přehnanou reakci na ztrátu, týká se spíše povahy reakce než její délky. Postižená osoba si je vědoma souvislosti se zážitkem ztráty, ale svůj smutek nedokáže projevit jinak než ochromujícím a příliš intenzivním způsobem. Pozůstalého mohou provázet přehnané obavy ze smrti (thanatofobie) a rozvinout se neopodstatněné pocity bezmoci a zoufalství.
- **Larvované reakce** – maskovaná reakce na ztrátu převede potlačovaný smutek buď do podoby psychosomatických či psychiatrických symptomů, nebo se projeví poruchami chování. Nejčastěji uváděnými jsou záchvaty paniky, fobie, deprese, intenzivní pocity viny, hypochondrické symptomy v možném doprovodu alkoholismu či abúzu jiných návykových drog (DiGiulio & Kranzová, 1997).

4. Smrt a umírání

Lidský život nelze definovat beze smrti. Smrt patří k životu od začátku až do konce. Je podmínkou života, a to velice konkrétní a faktickou. Z hlediska biologické podstaty je smrt procesem, který se projevuje již od početí (Haškovcová, 1975).

„Smrt (mors) je individuální zánik organismu, tedy také člověka.“ (Haškovcová, 2007, s. 89) Z lékařského hlediska se smrtí považuje *„stav, kdy u člověka dochází k nezvratným změnám mozku, při nichž nastane selhání funkce a zánik center řídicích krevní oběh a dýchání“* (Vokurka, Hugo et al., 2002, s. 328).

Na **umírání** lze nahlížet ve zcela obecné rovině jako na přechodnou fázi mezi životem a smrtí. V lékařské terminologii je pojem umírání synonymum terminálního stavu, během něhož dochází k postupnému a nevratnému selhávání důležitých vitálních funkcí tkání a orgánů, jehož důsledkem je smrt (Haškovcová, 2002).

Umírání nelze redukovat pouze na terminální stav, neboť umírající člověk potřebuje specifickou péči již od okamžiku, kdy si uvědomí, že jeho život spěje

nezadržitelně ke svému konci. V této souvislosti Blumenthal-Barby et al. (1987, s. 43) předkládají definici umírání, kdy z pohledu umírajícího se jedná o „*vnímání nezměnitelnosti osudu ze strany postiženého člověka, bez ohledu na to, zda si to uvědomí nejprve sám anebo to odvodí z okolností*“.

4.1 Členění procesu umírání

„Lidské bytí znamená být neustále konfrontován se situacemi, z nichž každá je zároveň dar i úkol. Co nám taková situace ‚ukládá‘, je naplnění jejího smyslu. A co nám zároveň dává, je možnost takovým naplněním smyslu uskutečnit sebe sama. Každá situace je volání, jemuž máme naslouchat, jež máme poslouchat.“ (Frankl, 1997, s. 118)

„Umírání nikdy nesmí být synonymem pro utrpení.“ (Kübler-Rossová, 1992a, s. 11)

Umírání je především proces, který je z praktického a metodologického hlediska některými odborníky rozdělován na tři výrazná, časově nestejněměrná období: **pre finem**, **in finem** a **post finem** (Haškovcová, 2002).

4.1.1 Pre finem

Stanovením letální diagnózy začíná mnohdy relativně dlouhý časový úsek umírání, na jehož konci je s vysokou pravděpodobností očekávána smrt. V tomto období je třeba usilovat o dosažení remise (nebo alespoň zmírnění obtíží strádajícího), avšak s ohledem na pravděpodobnost zlého konce je třeba pacienta vést úskalími nemoci. Nemocný musí vědět, že kromě lékařské pomoci mu bude poskytnuta také péče psychologická a především lidská. Pacienta je třeba ochránit před sociální smrtí. Sociálním umíráním označujeme stavy, kdy člověk sice stále žije, ale je vyvázan z důležitých sociálních, interpersonálních vztahů, je odtržen od všeho lidského a nelze ho vrátit do kontextu společnosti. Důležité je respektování jednotlivých a zákonitě probíhajících fází psychické odezvy na příchod a rozvoj vážné nemoci (Haškovcová, 2002).

Tyto fáze či stadia popsala Kübler-Rossová (1992b) na základě mnohaletých zkušeností získaných s umírajícími pacienty:

první stadium – **popírání a izolace** – šok při zjištění nemoci, popření, stažení do izolace;

druhé stadium – **zlost** – agresivní a hostilní chování vůči okolí, hněv, vzpoura;

třetí stadium – **smlouvání** – vyjednávání, vyhledávání alternativních způsobů léčby, víra;

čtvrté stadium – **deprese** – pocity provinění, strach, smutek;

páté stadium – **akceptace** – smíření, vyrovnání, přijetí neodvratitelné skutečnosti.

Podle Říčana (2006) se stadia mohou vzájemně prolínat a střídat, případně se opakovaně navracet, někdy dokonce až zpátky k prvnímu, nesnesitelnému stadiu šoku. Pokud vyrovnání se smrtí probíhá těžce, je vhodné pacientovi poskytnout vhodný psychoterapeutický přístup; lékař také vždy zváží předepsání léků tlumících úzkost a depresi.

Umírající nemusí nutně dospět až do posledního stadia, ale může zemřít dříve, aniž by se vyrovnal s faktem svého konce a přijal jej (Křivohlavý & Kaczmarczyk, 1995).

Podle Svatošové (2011) uvedenými stadii neprochází jen umírající, ale i jeho nejbližší. Mezi nimi občas nastává časový posun v prožívání jednotlivých fází. Pokud pacient již dosáhl stadia akceptace, zatímco jeho okolí stále ještě prožívá fázi smlouvání a vyjednávání, může mu to být na škodu. Rodina by se měla snažit s nemocným co nejdříve vyrovnat krok. Pokud se jí to nedaří, měl by se role doprovázejícího ujmout někdo z přátel, zkušená zdravotní sestra či kněz.

4.1.2 In finem

V tomto období se umírající nachází v těsné blízkosti smrti, situace je totožná s lékařským pojetím tzv. terminálního stavu. Umírající má stále nižší potřebu hovořit, ztrácí chuť k jídlu a nepocituje žížeň, přesto je žádoucí zajistit umírajícímu dostatečný přísun tekutin (Haškovcová, 2002).

Podle Haškovcové (2007) několik dní před smrtí dochází k poslednímu rozkvětu sil – **euforii**, během níž je umírající náhle bdělý, plný života, má potřebu posadit se či dokonce vstát, zajímá se o druhé lidi, projevuje různá přání. Předsmrtná euforie patří mezi poslední okamžiky v životě člověka, proto by nejbližší rodina měla s umírajícím tyto chvíle sdílet. Euforii střídá **smrtné kóma**, ve kterém umírající přestává reagovat na podněty z okolí, ale může slyšet. Umírající má otevřené nebo polootevřené oči, ústa zůstávají nedovřená, zornice méně reagují na světlo, ruce, nohy a kolena jsou chladnější než ostatní části těla, lokty a kolena mívají temnější barvu. Proces umírání pokračuje: puls slábne nebo se mění, klesá krevní tlak a tělesná teplota, dýchání bývá nepravidelné a ztížené, může se zrychlovat nebo zpomalovat.

Mnoho lidí má strach, že zemřou o samotě, proto by u lůžka umírajícího měla být přítomna rodina, pokud to není možné, tak alespoň někdo z přátel, zdravotnického

personálu či dobrovolníků (Parkes et al., 2007). Naopak Křivohlavý a Kaczmarczyk (1995) považují trvalou přítomnost doprovázejících u lůžka za spornou, umírající mají rovněž potřebu samoty, ve které mohou v klidu rozjímat, v polospánku nebo ve snech vzpomínat a rekapitulovat svůj život.

Samotný okamžik smrti budí velký respekt a je potřeba mu zajistit náležitou vážnost. Pro rodinu a ošetřující personál by to měl být okamžik, kdy je nutné ponechat vše ostatní stranou. Většina umírajících ztratí vědomí ještě předtím, než naposledy vydechnou. Jejich posledním prožitkem je poklidné upadnutí do bezvědomí (Parkes et al., 2007).

4.1.3 Post finem

Tato fáze je charakteristická péčí o mrtvé tělo a zahrnuje také možnost péče o pozůstalé. Bezprostředně po úmrtí, které podle platných odborných kritérií konstatuje výhradně lékař, je třeba zajistit intimitu zemřelého i jeho spolupacientů, a to s použitím oddělovací zástěny nebo přemístěním mrtvého těla do místnosti k tomu určené. Během následujících dvou hodin, kdy je zemřelý ještě ponecháván na oddělení, provádějí zdravotní sestry nezbytná zaopatření mrtvého těla (zavření očí, podvázání brady, sepnutí rukou, vyjmutí snímatelných zubních protéz, sejmutí všech ozdobných předmětů, zkrácení drénů, cévek a kanyl, zajištění identifikačních jmenovek) a další požadované administrativní úkony (Haškovcová, 2007).

Většina zdravotnických zařízení nemá k dispozici odpovídající pietní prostor, kam by se těla zemřelých mohla po úmrtí na již zmiňované dvě hodiny přemístit a který by zároveň poskytoval bezpečné a nerušené zázemí pro případné rozloučení pozůstalých se zemřelým. Samozřejmě existují chvályhodné výjimky –kromě hospiců také některá zdravotnická zařízení disponují vyčleněným prostorem plnícím funkci pietního a rozlučkového místa. V nemocnicích bez tohoto speciálního prostoru se situace spojené s úmrtím řeší převážně operativně podle momentální situace na daném oddělení. V nevhodnějším případě se lůžko s mrtvým tělem přemístí na neobsazený pokoj, pokud je takový k dispozici, ale častěji například do uzamykatelné technické místnosti, koupelny či umývárny. Mnohdy se zemřelý ponechává na pokoji s ostatními pacienty a jeho lůžko se oddělí pouze přenosnou zástěnou. Obrázek, kdy se na nemocničním pokoji odehrává paralelně u jednoho lůžka loučení a u druhého běžná návštěva, není úplně vzácný. Další komplikovaná situace může nastat, projeví-li nejbližší rodina zájem spatřit tělo příbuzného, a to je přitom dočasně umístěno v prostoru sloužícím naprosto jinému účelu, který nesplňuje ani ty nejzákladnější požadavky pietního místa. Všechna tato provizorní řešení mohou přinášet pozůstalým, spolupacientům i zdravotnickému personálu nepříjemné okamžiky plné rozpaků a nejistoty.

Haškovcová (2002) připomíná další závažné etické problémy spojené s touto fází:

- Ponechat právě umírajícího zemřít na pokoji mezi ostatními pacienty, či jej přeložit na zvláštní pokoj, který bývá označován jako „cela smrti“?
- Způsob sdělování úmrtí příbuzným – stručné a neosobní sdělení může příbuzným přivodit šok.

- Předávání věcí zemřelého pozůstalým – často redukováno na instrumentální úroveň.

4.2 Historické proměny vztahu společnosti ke smrti a umírání

Smrt patří mezi velká a stálá témata v průběhu dějin lidského myšlení. Existují o tom doklady v mýtech a ve zkoumání života přírodních národů, stejně jako v pohádkách a bájích: člověk řeší věčnou otázku smrti a svého vztahu k ní (Vymětal, 2003). Podle Haškovcové (2007) si lidé uvědomovali svojí konečnost odpradáвна a smrt považovali za běžnou součást života, neboť ji pozorovali všude kolem sebe, lidé se tím učili umírat nebo pomáhat těm, kteří právě umírali. Podle Ariése (2000a, 2000b) se pojetí smrti v západoevropské společnosti měnilo převážně v závislosti na historických změnách; každé období bylo charakteristické nejen odlišným způsobem života, dobovými zvyky, ale také rozdílnými postoji ke smrti. Ve vzniku a existenci náboženství lze spatřovat snahu pochopit a vyrovnat se s fenoménem smrti, protože lze jen obtížně přijmout myšlenku, že smrt je absurdní nebo „omyl“ (Vymětal, 2003). V těchto dobách byla smrt chápána jako významná hranice mezi těžkým pozemským životem a blaženým životem věčným (Haškovcové, 2007).

Ariés (in Virt, 2000) se pokusil popsat historické změny postojů člověka ke smrti na základě těchto základních hledisek:

- vědomí člověka o sobě samém,
- obrana před nepřátelskými přírodními mocnostmi,
- víra v posmrtný život,
- souvislost mezi zlem a dobrem.

Ariés (2000a, 2000b) předkládá přehlednou systematizaci vývoje postojů ke smrti v západoevropské společnosti od středověku po současnost, ve které popisuje několik modelů smrti:

Pojetí „**ochočené smrti**“ bylo lidem blízké již v „*období nejstarších dějin sahajících snad až do pravěku*“ (Ariés, 2000a, s. 17) a částečně přetrvávalo až do počátku 18. století. Lidé si plně uvědomovali konečnost svého bytí, během něhož navázali důvěrně prostý vztah ke smrti jako důsledek víry v posmrtný život. Smrt byla pojímána jako pouhé upadnutí do dočasného spánku, z něhož je člověk probuzen vzkříšením k věčnému životu.

Důležitým aspektem umírání byla veřejná povaha smrti – lidé se ani tak neobávali smrti samotné, jako toho, že zemřou osamoceni. Také smrt náhlá či beze svědků budila nedůvěru, byla považována za potupnou a hanebnou, neboť předem nevarovala. Za běžnou byla považována skutečnost, že se dotyčnému smrt před svým příchodem ohlásila. Lidé tehdy nesnadno rozlišovali hranici mezi skutečným a nadpřirozeným, citlivě vnímali i neutrální a nevýrazná znamení, v nichž se snažili nacházet souvislosti s avizováním příchodu smrti.

Druhý model „**smrt sebe sama**“ se vyznačoval odklonem od kolektivního vnímání osudu k individualitě člověka a k pozvolnému odhalení skrytého strachu ze smrti, které se projevovalo novou zvyklostí zakrývat obličej zemřelých. Zřetelným důsledkem individuálního pojetí bylo obecně rozšířené sepsování závěti. Církev považovala sepsání této listiny za mimořádně důležitý soukromoprávní akt, jenž měl zajistit majetkové vypořádání a zároveň sdělovat pokyny ohledně průběhu pohřebního rituálu. „*Její porřízení uložila pod trestem vyobcování jako povinnost: kdo zemřel, aniž zanechal poslední vůli, nesměl být v zásadě pohřben ani v kostele, ani na hřbitově.*“ (Ibidem, s. 235) Vyobrazení smrti se začalo objevovat častěji v řadě uměleckých děl. Umrlčí tematika zpočátku vykreslovala smrt spíše nerealisticky, v pozdějším období se díla vyznačovala naopak přemírou realistických podobností. Veškeré myšlenky a pocity umělců se soustředily na konkrétní okamžik smrti. „*Důvěrný vztah ke smrti přetrvával ve všední podobě každodenního života, nicméně tam, kde nově pojatá vyobrazení smrti nabírala na síle, ustoupil do pozadí.*“ (Ibidem, s. 159)

V dalším modelu „**smrti vzdálené a blízké**“ nachází Ariés období postupného „zdivočování“ smrti. Duchovní a mravokárci využili mezer v tradičně důvěrném vztahu ke smrti k získávání svého vlivu. Nastolovali otázky, které měly prostý lid přimět k obrácení se na víru. Lidé začínali pohlížet na smrt s jistou zdrženlivostí, při které smrt pozvolna nahradila smrtelnost. Smrt ztratila svojí působnost a sílu, koncentrace na smrt se rovnoměrně rozložila na období celého života. Do kolektivního vnímání smrti začala v 17. století vstupovat víra v dualitu těla a duše, přinášející představy o rozbití lidského celku a jeho posmrtném rozdělení.

Při „**smrti blízkého**“ se „*setkáváme s nesnesitelností smrti milovaných blízkých, se smutkem života ochuzeného o jejich náklonnost, s touhou po posmrtném shledání a s jistotou, že k takovému shledání skutečně dojde*“ (Ariés, 2002 b, s. 178). Počátkem 19. století nastala rychlá a výrazná změna v postojích a ve vnímání smrti. Pozůstalé již netrápila smrt sama, ale fyzické odloučení od blízkého zemřelého. Strach ze smrti na čas

odstoupil stranou, lidé začali smrt oslavovat jako nádherný a očekávaný moment. Ariés toto období nazývá „*dobou krásných smrtí*“. Smrt sice ještě úplně nezdivočela, ale již nebyla ochočená.

Ve 20. století se v nejvyspělejších zemích západního světa objevil nový způsob umírání jako protiklad všem předchozím modelům – „**převrácená smrt**“, která se stala výsledkem rychlých a radikálních změn během jedné generace. Smrt se začala skrývat za nemoc, stala se špinavou a neslušnou. Začíná panovat ovzduší lži kolem umírajícího, smrt nevyvolává pouze strach svou naprostou záporností, ale člověku se z ní zvedá žaludek jako z každé hnusné podívané. Stává se něčím, za co se lidé stydí jako za biologické potřeby, za tělesné vyměšování. „*Začíná se utvářet nový obraz smrti – smrti ošklivé a skryté, skryté proto, že je ošklivá a špinavá.*“ (Ibidem, s. 328) Kdysi bývalo běžné, že se tíha péče o umírajícího dělila mezi rozvětvenou rodinu, přátele a sousedy, postupem času se toto společenství zúžilo jen na nejbližší příbuzné a nakonec se celá odpovědnost za péči přenesla do anonymního prostředí nemocnic.

Blumenthal-Barby et al. (1987) připomínají, že pro umírajícího je setrvání v domácím prostředí z mnoha důvodů velice přínosné: důvěrně známé prostředí bez nebezpečí izolace, poskytování péče ze strany příbuzných, úzký kontakt se sousedy a přáteli, který může být ke konci života právě tak důležitý, jako po celý život. Smrt a umírání byly odsunuty za zdi nemocnic a přestaly být přijímány jako přirozené a nevyhnutelné události. Úmrtí začalo být vnímáno jako prohra lékařů, od kterých společnost bezvýhradně očekává oddálení smrti a uchování života.

4.3 Postoj ke smrti

Elias (1998) připomíná, že smrt je v dnešní době tabuizována, existují dvě roviny jejího vytěšňování – individuální a sociální. Při **individuálním** odsouvání smrti se jednotlivec brání myšlenkám na smrt pomocí obranných mechanismů (např. vytěsněním, bagatelizací, racionalizací). Péče o umírajícího nebo pouhá účast na pohřbu známého se pro člověka stává zátěžovou situací, připomínající vlastní smrtelnost, kterou se mu v minulosti podařilo úspěšně vytěsnit. **Sociální** rovina je ovlivněna především civilizačním skokem 20. století, který vedl ke změně společenského chování lidí a který zapomíná na místo pro smrt a umírání. Hlavní příčinou dnešního stavu je především přístup ke smrti v lékařském prostředí a všeobecný odklon od víry.

„Společnost je ve stadiu, kdy svou vlastní podstatou staví smrt v událost beze smyslu a ponechává jednotlivce, aby smrti přiřkli svůj vlastní smysl, což se jeví jako jeden z možných zdrojů moderní nejistoty před smrtí.“ (Přidalová, 1998, s. 359)

4.3.1 Složky tvořící obecný postoj ke smrti

Všeobecný postoj ke smrti má podle Vágnerové (2007) tři základní komponenty:

- **Citový vztah ke smrti**, který bývá obvykle vyjádřen strachem a úzkostí, vzácněji jinou emocí (apatii a rezignací, ale také touhou). Hodnocení smrti jako něčeho žádoucího nebývá obvyklé, i když se u velmi starých lidí může takový postoj objevovat v souvislosti s potřebou zbavit se nadměrného utrpení, případně jako výsledek celkově negativní bilance a jednoznačně nepříznivých vyhlídek do budoucna.
- **Kognitivní složka** postoje ke smrti obsahuje vědomosti o umírání a vlastní zkušenosti se smrtí, která bývá v naprosté většině minimální. Lidé nemají k získání podobné zkušenosti dostatek příležitostí a ani o podobnou zkušenost nestojí. Tento způsob obrany (únikem od problému) vede v konečném důsledku k převaze emotivního hodnocení nad racionálním. Lidé během svého života neradi mluví o smrti, když zestárnou, jejich postoj se obvykle mění.
- **Chování** bývá ovlivněno zejména emotivně. Člověk se ve vztahu ke smrti nebo k umírajícím chová tak, aby se konfrontaci s touto složkou vyhnul, ať už fakticky nebo symbolicky.

4.3.2 Rozlišení postojů ke smrti

Křivohlavý (2005) zmiňuje výzkum Van Rasta a Morcoena, při kterém byly zkoumány složky postoje ke smrti (afektivní, kognitivní a motivační) u stárnoucích lidí v souvislosti s jejich vnímáním smyslu života. Na základě výsledků výzkumu bylo možné rozlišit tři postoje ke smrti:

Neutrální postoj – smrt je považována jako přirozené ukončení života, jemuž se nelze vyhnout. Člověk sice nemá obavu z konce svého života, ale ani k němu radostně nevzhlíží.

Kladný postoj – smrt je chápána jako ukončení životní pouti a předěl na cestě k posmrtnému životu. Lidé s kladným postojem ke smrti vykazovali ve výzkumu vyšší hodnoty v otázkách o smysluplnosti života a v kladném přijímání smrti, naopak nižší hodnoty v odpovědích vyjadřujících snahu ze života utéci. Těsný vztah ke kladnému

přijímání smrti přitom měla dimenze smysluplnosti života označená jako sebetranscendence.

Snaha uniknout – s tímto postojem se lze setkat zejména u lidí vyššího věku, pro něž se život stává nesnesitelnou zátěží. Jsou to například lidé, kteří nemají proč žít či jsou životem až příliš unaveni, nebo lidé trpící nesnesitelnými bolestmi.

Z výsledků výzkumu dále vyplynulo:

- Nejvíce se úvahám o smrti brání depresivní a úzkostní lidé.
- Kvalitní zážitek smysluplnosti života potlačuje jak obavy a strach ze smrti, tak i snahu vyhýbat se úvahám o konci svého života.
- Lidé, kteří se více zabývají sami sebou, mají větší strach z vlastní konečnosti.
- Staří lidé, kteří vykazují vyšší hodnoty celkové pohody (well-being), mají blízko ke kladnému postoji a přijetí faktu smrti.

4.4 Strach ze smrti

„Není snadné žít každý okamžik s plným vědomým smrtelnosti. Je to stejné, jako kdybychom se pokoušeli dívat zpříma do slunce: sneseme jen jistou dávku. Jelikož nemůžeme žít ztuhlí strachem, vytváříme si postupy, jak hrůzu ze smrti utlumit. Promítáme se do budoucnosti prostřednictvím svých dětí, bohatneme, stáváme se slavnými, ještě většími, vymýšlíme si nutkavé obranné rituály nebo přijmeme nedotknutelnou víru v posledního zachránce.“ (Yalom, 2008, s. 11)

Přestože se mnoho lidí v běžné konverzaci tématu smrti a umírání vyhýbá a navenek deklaruje, že se jich smrt netýká, neznamena to, že o smrti nepřemýšlí. Tyto myšlenky jsou často spojeny s úzkostí či strachem, které se v souvislosti se smrtí užívají převážně jako synonyma.

Úzkost definují Vymětal et al. (2007, s. 22) jako nepříjemný citový stav, kdy *„na rozdíl od strachu si neuvědomujeme její bezprostřední příčinu, tedy určitou skutečnost, která ji vyvolává“*. **Strach** popisuje Vymětal jako *„nepříjemný prožitek vázaný na určitý objekt nebo situaci, které v jedinci vyvolávají obavu z ohrožení. Je tedy reakcí na poznané nebezpečí a má signální a obrannou funkci“* (Vymětal, 2004, s. 12). Strach bývá mnohdy příčinou úzkosti, a protože úzkostní lidé jsou ve stavu pohotovosti vůči možnému nebezpečí, může sama úzkost vyvolávat strach (Parkes et al., 2007).

Strach ze smrti má sice daný předmět (smrt), přesto se jedná o strach z něčeho nekonkrétního, s čím se člověk sám osobně nikdy nesetkal. Úzkost ve spojení se smrtí může být úzkostí z toho, že se stane něco, co neznám (Raudenská & Javůrková, 2011).

Podle Přidalové (1998) strach ze smrti velmi úzce souvisí s postojem k životu, jenž je v současnosti vnímán jako časový úsek, ve kterém je možno konzumovat vše, co moderní společnost nabízí. Smrt je v tomto kontextu chápána jako zlověstné přerušení či ukončení.

Vymětal (2003) doplňuje, že strach ze smrti může být vědomý, či nevědomý. Vědomý strach ze smrti lze reflektovat a otevřeně o něm hovořit, strach je řízen rozumovou kontrolou. Oproti tomu nevědomý strach ze smrti se projevuje všeobecnou úzkostí nebo úzkostností, s nimiž se jedinec vyrovnává pomocí obranných mechanismů, popřením nebo racionalizací.

4.4.1 Proměnné ovlivňující intenzitu strachu ze smrti

Podle Niemejera a Wertha strach ze smrti závisí na řadě faktorů (in Vágnerová, 2007):

- *Věk* – podle Yaloma (2008) úzkost ze smrti během života nabývá různé intenzity. Postoj k vlastní smrti je individuální, obecně lze tvrdit, že čím je člověk starší, tím má strach ze smrti menší.
- *Gender* – ženy se s představou vlastní smrti vyrovnávají snáze. Pomáhá jim v tom i skutečnost, že se o svůj strach dokážou podělit se svým okolím. Muži strach ze smrti prožívají jiným způsobem a také jiným způsobem reagují. O smrti nemluví a také častěji než ženy tuto subjektivní zátěž buď popírají, nebo ji racionálně přijímají.
- *Osobnostní vlastnosti a dispozice* k určitému ladění je další faktor podílející se na strachu z vlastní smrti. Větší strach z konce života mají lidé se sklony k depresivní ruminaci či úzkostné anticipaci budoucího ohrožení.
- *Míra obtížnosti současného života* – pokud si člověk uvědomuje malou šanci na zlepšení kvality dosavadního života, bývá u něj strach ze smrti slabší. Představu konce svého života mnohdy přijme jako východisko nebo vykoupení z tíživé situace.
- *Vyrovnanost s vlastním životem* – člověk, který má pocit, že splnil všechny své povinnosti a víc se od něj již neočekává, dosáhl integrity a naplněnosti

vlastního života. Strach ze smrti naopak zvyšuje představa nesplněných povinností.

- *Hodnotový systém* – stabilita hodnot a identifikace s určitým životním názorem snižují strach ze smrti. Významnou roli v hodnotovém systému hraje víra; vznik náboženství se také někdy spojuje se strachem ze smrti, víra překonává smrt nebo ji dává přijatelný rámec (Vymětal, 2003).

Wink a Scott ve své studii, ve kterém zkoumali vztah mezi úzkostí ze smrti a praktikovanou vírou, potvrzují předpoklad, že věřící praktikující víru plně, vykazují nejnižší obavu ze smrti a nejlépe se s ní vyrovnávají. Z výsledků studie ovšem také vyplynulo, že lidé, kteří nevěří vůbec, vykazují rovněž nejnižší míru úzkosti ze smrti (in Kupka, 2011).

Obdobně také Kübler-Rossová (1995) zmiňuje zkušenost ze své praxe, že pokud se setkala se skutečnými ateisty, umírali pokaždé v úžasném klidu a naprosto vyrovnání. V tomto ohledu se nijak nelišili od lidí hluboce věřících.

4.4.2 Složky strachu ze smrti

Pochopení omezeného časového úseku v běhu života vyvolává emoce – zvláště emoce negativní, které mohou dát vzniknout různým podobám strachu ze smrti. Strach ze smrti není jedna emoce, ale spíše komplex řady strachů (Cicirelli, 1998).

Podle Twycrosse (1975) je strach ze smrti složen z několika samostatných složek strachu:

- a) *strach z odloučení* – od nejbližších, přátel, kamarádů, od domova
 - b) *strach z nedokončení úkolu* – nedokončené studium, stavba domu
 - c) *strach z negativních důsledků mého odchodu pro ty, kteří jsou na mě závislí* – partnerka, děti, spolupracovníci, mí zákazníci
 - d) *strach ze závislosti na druhých lidech* – na lékařích, zdravotních sestřích, ošetřovatelkách, na partnerce, na dětech
 - e) *strach z bolesti při umírání* – představa nesnesitelného a nekonečného utrpení
 - f) *strach z nepřípravenosti* – na to, co mě čeká
- Diggory a Rothmanová (in Yalom, 2006) doplňují seznam o další složky:
- g) *strach z nemožnosti dalšího prožívání po smrti*
 - h) *strach, co se mnou bude, existuje-li život po smrti*
 - i) *obava, co se po smrti stane s mým tělem*

K poslední složce, vyjadřující obavy o své tělo po smrti, připojují Raudenská a Javůrková (2011) konkrétnější příklady: *strach z nahoty, strach z pitvy, strach z rozřezání těla, strach z vybrání mozku z hlavy, strach z probrání v hrobě*. Autorky se dále ztotožňují s tvrzením, že strach ze smrti je sycen několika druhy oddělených strachů. Člověk nemusí jasně prezentovat, že „se bojí smrti“, ale může „se bát“ jen některých z uvedených složek strachu. Nejčastěji se jedná o strach z bolesti nebo strach z jiného somatického utrpení.

Davies (2007) je toho názoru, že existuje celá řada druhů strachu ze smrti. Pro některé je smrt tak děsivá, že strach z ní vládne nad všemi ostatními pocity, naopak jiní ho takřka nevnímají a stává se pro ně skoro vzrušujícím.

Závěrem uvádí Říčan (2004) zajímavý poznatek, že znalost průběhu pohřebních rituálů a dalších zvyklostí v zacházení s mrtvým tělem snižuje strach z vlastní smrti: vím-li, co se bude dít s mým tělem po smrti, je v tom jakási jistota, poskytující kus citové útěchy a bezpečí.

4.5 Současný vztah společnosti ke smrti a umírání

„Smrt je západní společností odmítána, protože z hlediska zde převažujícího názoru nemá žádný pozitivní význam a smysl.“ (Vágnerová, 2007, s. 429)

Naše moderní společnost vnímá smrt velmi rozporuplně až nepřírozeně. Lidé se snaží všemožně odsouvat myšlenky na vlastní konečnost a také odolávat představám o konci životní pouti svých blízkých nebo přátel. Na jedné straně se tedy pokoušíme smrt vytěsnit ze své mysli, na druhé straně si se zájmem necháváme nepřetržitě podstrojovat zprávy o úmrtí takřka v přímém přenosu. Nazírání současného člověka na smrt můžeme zjednodušeně přirovnat k pohledu pozorovatele, který z pohodlí domova monitoruje pulzující život uvnitř průhledného akvária. Život ve vodní říši sice shledává v mnoha zákonitostech podobný tomu našemu, ovšem na druhou stranu mu dění v akváriu připadá svými odlišnými podmínkami k životu neskutečně vzdálené, byť je odděleno pouze několika milimetry skleněné výplně. Obdobně rozdílně pohlížíme na smrt „opravdovou“, která udeří nedaleko nás, a na smrt „za sklem“, která se nás jakoby netýká. Dokážeme nezaujatě, mnohdy se zvědavým až senzacechtivým nádechem, nahlížet na smrt (umírání, utrpení či neštěstí druhých) jako na něco, co je nám lidem sice společné a blízké, přesto tolik nereálné a vzdálené. Pokud ovšem smrt zasáhne v naší blízkosti, pak nastalé situaci čelíme mnohdy nepřipraveni a obnaženi, i přestože jsme si dobře vědomi, že život končí vždy zánikem. V minulosti, dokonce ještě donedávna, se lidé setkávali se smrtí a umíráním

ve svém každodenním životě a pohlíželi na ně jako na běžnou a důvěrně známou součást života. Dnes většina lidí umírá osamocená v nemocnicích, a pokud někdo zemře doma, pozůstali mají většinou zájem o bezodkladné odvezení těla, jako by smrt chtěli urychleně vypudit ze svých domovů. Tu smrt, která nikterak nezapadá do kolejí dnešního světa, zaměřeného na výkon a krásu.

Kupka (2008) ve shodě s řadou dalších autorů připomíná, že současný vztah společnosti ke smrti se začíná utvářet v 19. století díky průmyslové revoluci a rozvoji technicky orientované vědy, jež prodloužila lidský život. Důraz se začal klást především na ekonomický růst a budoucnost, ve které se předmětem zájmu stává pouze život. Také tradiční sociální opora – rodina, prochází výraznou proměnou. Klasický model široce rozvětvené rodiny s množstvím příbuzenských vztahů se postupně redukuje do dnešní podoby, která již přestává být soběstačnou v poskytování podpory nejbližším truchlícím. Na konci 19. století se pohřební rituál stává předmětem byznysu, v té době se začíná se hovořit o komercializaci smrti – „americké cestě ke smrti“. *„Sdílení událostí v příbuzenských svazcích, abreaktivní prvek, sociální i materiální podpora, ritualizované rozloučení s nebožtíkem vystaveným doma a v kostele, to vše je zkráceno, změněno, zjednodušeno a urychleno.“* (Kupka, 2008, s. 22)

Pro současného člověka je samozřejmostí žít úspěšně, šťastně a dlouho, s mocnou medicínou za zády. V takových souvislostech je nepřirozené a obtížné zemřít, každá smrt se zdá být předčasná a nespravedlivá. Dnešní člověk si dokáže připustit konec své životní cesty, přesto se domnívá, že smrt by měla nastat až na konci dlouhého a plodného života a také optimálním způsobem: rychle, bezbolestně a s pomocí profesionálů (Haškovcová, 2007).

Medicína ve snaze zachránit smrtí ohrožené životy nasměřovala své síly k poznání, pochopení a zvládnutí biologické podstaty nemoci, přitom se začalo opomínat, že smrt není nemoc, nýbrž přirozený důsledek života, kterým všechno živé odchází (Haškovcová, 1975).

Také Špatenková (2010) potvrzuje, že smrt je v současnosti pojímána především v kontextu medicíny; kulturní a jiné souvislosti umírání a smrti jsou odsouvány mimo pozornost sekularizované společnosti. V tomto kontextu nejčastěji hovoříme o:

- *Institucionalizaci* – lidé v současné době umírají převážně mimo domov, v nemocnicích a hospicích.

- *Medicinalizaci* – je úzce spojena s institucionalizací smrti a znamená, že záležitosti kolem umírání a smrti jsou svěřeny do rukou lékařů a zdravotníků. Vítězná medicína zachraňuje životy a smrt je zdravotníky spatřována jako zmar a prohra.
- *Medikalizaci* – původně nemedicínské problémy jsou definovány a léčeny jako problémy medicínské. O smrti se začalo hovořit jako o nemoci, umírajícím se poskytuje mnohdy předimenzovaná paleta medikamentů. Vysoce specializovaná léčba se stala určitým synonymem dehumanizované medicíny, kdy místo pacienta jsou léčeny pouze jednotlivé dílčí symptomy nemoci.
- *Ekonomizaci* – ekonomizace upozorňuje, že institucionalizace, medicinalizace a medikalizace jsou neekonomické, protože vedou k vysokému nárůstu nákladů spojených s umíráním, které by při možnosti umírání doma odpadly.

Odlišný pohled na tuto problematiku přináší podle Haškovcové (2010) tzv. strategie 4xD, která byla vypracována počátkem 80. let minulého století. Podle této koncepce by se zdravotní i sociální péče měla *deinstitutionalizovat*, *demedicinalizovat*, *deprofesionalizovat* a *deresortizovat*. Těžiště zájmu přesunout především na poskytování podpory rodinám pečujícím o své blízké v domácím prostředí, k angažování laiků, podílet se na vzniku a rozvoji ambulantních a komunitních způsobů péče a docílit toho, aby péče o staré nemocné lidi nemusela být realizována výhradně v institucích, ale mohla být značnou měrou přenesena do ambulantního režimu zdravotnických a sociálních služeb.

5. Teoreticko-kritická analýza stavu výzkumu a poznání

O významu pohřebního rituálu v životě člověka nelze pochybovat, což potvrzuje celá řada prováděných výzkumů. Problému naprosté absence klasického pohřebního rituálu se zahraniční zdroje takřka nevěnují.

Prothero (2001) uvádí, že v 70. letech minulého století začala v Kalifornii kremační společnost Telophase nabízet svůj jediný produkt – prosté zpopelnění – jako reakci na společenskou diskusi o okázalé pohřební kultuře a rozmachu obchodních aktivit pohřebních služeb.

T. Walter v jedné ze svých prací kritizuje současnou podobu anglických pohřbů a s určitou nadsázkou poznamenává, že se nelze divit myšlenkám mnohých Angličanů, že by se bez pohřbu zcela obešli. Tato poznámka však svědčí o tom, že v současné Británii je nepředstavitelné uskutečnit pohřbení bez rituálu. G. Howarth interpretovala situace, kdy se v souvislosti s úmrtím či pohřbením nekoná žádná ceremonie, jako jev, kdy je v dané kultuře degradován lidský život, stav, který souvisí se znehodnocením etnických, náboženských a nacionálních identit dané společnosti. Autorka však neuvádí příklad žádné společnosti, ve které by pohřební obřady absentovaly (in Nešporová, 2011).

Nešporová (2011) zmiňuje mezinárodní sociologické šetření International Social Survey Programme (ISSP), které bylo v roce 2008 tematicky zaměřeno na náboženství. V rámci tohoto šetření byli respondenti v ČR dotazováni, jaký typ pohřebního obřadu by si přáli, pokud by zemřeli. Přibližně čtvrtina volila sekulární pohřeb, pětina církevní a každý pátý Čech si obřad nepřál vůbec. Z výstupů tohoto výzkumu jednoznačně vyplývá, že pohřbení bez obřadu se v současné české společnosti stává poměrně běžnou volbou.

Podle reprezentativního výběrového šetření agentury STEM/MARK přibližně devět desetin respondentů souhlasí s tím, že poslední rozloučení je příležitostí rozloučit se s blízkou osobou a že jde o uzavření knihy života, pouze každý čtvrtý bere pohřeb jako společenskou událost (Večerková & Beranová, 2011).

Nešporová (2011) popisuje vlastní kvalitativní výzkum, který byl zaměřen na otázky týkající se smrti, víry v posmrtný život a pohřebních obřadů. Poukazuje na hojně se rozšiřující tendence zcela ustoupit od pořádání jakéhokoli pohřebního obřadu. Významnou úlohu přitom hraje vysoká míra sekularizace, ale důvod to není jediný, což naznačuje skutečnost, že v jiných srovnatelných státech se tradiční pohřby uskutečňují. Autorka rozlišuje tři typy faktorů, které mají nepochybně vliv na odmítání pohřbů: ekonomické, psychologické a sociální. Nejčastěji uváděný důvod respondentů byl důvod ekonomický.

Kostelníková (2012) zkoumala formou kvalitativního výzkumu možné motivy pozůstalých, které je vedou k neuskutečnění pohřebního rituálu, a zjišťovala, zda se na tomto fenoménu podílí současný stav českého pohřebnictví. Výzkumu se zúčastnili pracovníci pohřebních služeb z Brna, tedy nikoli sami aktéři – pozůstalí. Během studie se projevil „necírkevní“ charakter víry pozůstalých, často bylo zmiňováno přesvědčení, že uskutečnění, či neuskutečnění obřadu nemá vliv na posmrtný život zemřelého. Jako další výrazný rys, ovlivňující rozhodnutí pozůstalých nekonat klasickou ceremonii, byla uváděna nízká sociální provázanost společnosti. Dále autorka zmiňuje názorový pluralismus, díky němu si jednotlivec může vytvořit náhled na to, jaký vlastně pohřebnímu

rituálu přisuzují respondenti smysl. Vliv na rozhodnutí pozůstalých má dále psychický faktor, tedy vysoká psychická zátěž během obřadu. Při zkoumání vlivu stavu českého pohřebnictví na rozhodnutí pozůstalých nekonat pohřeb autorka uvádí, že byla dotazovanými nejčastěji uváděna nespokojenost s vysokými cenami pohřbů, malá a neměnná nabídka služeb a komerční chování pohřebních institucí. Výzkum tedy ukázal, že praxe českého pohřebnictví může rozhodování některých pozůstalých ovlivňovat.

Gajdoš (2012) se ve své diplomové práci zaměřil na zkoumání rolí rituálů při vyrovnávání se se ztrátou blízkého člověka. Kvalitativní šetření bylo prováděno formou rozhovorů s lidmi, kteří se nerozloučili se svým příbuzným formou tradičního pohřebního rituálu. Ve svém výzkumu dospěl k několika tendencím, které mají vliv na odmítnutí pohřbu:

- *kritika konvenční pohřební praxe* – odstup k neosobnosti komerčních institucí;
- *znatelná tendence k privatizaci smrti* – úmrtí je soukromou záležitostí rodiny;
- *vnímání popela zemřelého jako ohnisko symbolického rituálu* – pohřeb vnímán jako dvoufázový proces, po prvním klasickém zpopelnění těla v krematoriu následuje naložení s vlastním popelem (hrob, rozptyl);
- *nedůležitost těla na pohřbu jako sociální události* – popel se stává symbolickým tělem, uskutečnění rozloučení bez těla či bez urny;
- *tendence nahradit oficiální obřad obřady alternativními* – hledání jiné formy pohřbu.

II. Praktická část

6. Výzkumný problém a cíle výzkumu, výzkumné otázky

6.1 Výzkumný problém

Každým rokem narůstá v České republice procento pohřbení zemřelých bez jakékoli ceremonie, přestože pohřební rituál má v procesu truchlení velký význam jako možnost rozloučení, přijetí smrti, prožití bolesti ze ztráty, hledání a nacházení nové identity i smyslu dalšího života. Šulista (2009) konstatuje, že díky tomuto trendu se naše země stává evropskou raritou a nenachází žádné vysvětlení, proč potomci nechávají své rodiče pohřbít bez jakéhokoli obřadu, bezcitně a neosobně, bez rozloučení, vděku a úcty. Podle Kubíčkové (2001) pohřební rituál představuje důležitý mezník, umožňující truchlícím přejít z jedné fáze truchlení do druhé a přispívá také k pochopení ztráty jako reality, ve které pozůstalí vstupují do svého nového stavu. Haškovcová (2007) upozorňuje na paradoxní situaci, kdy se neustále zvyšuje procento zpopelnění člověka bez jakéhokoli obřadu a současně stoupá poptávka po důstojném pohřbu oblíbených domácích zvířat.

6.2 Cíle výzkumu

Cílem výzkumné práce je orientačně zmapovat procentuální výskyt pohřbení bez obřadu v jednotlivých krajích a v rámci celé ČR, dále pak zjistit důvody, které vedou pozůstalé k rozhodnutí neuskutečnit pohřební rituál při úmrtí jim blízké osoby.

6.3 Výzkumné otázky

1. Jaký je procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v poměru k počtu všech pohřbených v ČR?
2. Jaké motivy vedou pozůstalé k rozhodnutí neuskutečnit pohřební rituál, když odborná literatura připisuje pohřebnímu rituálu jednoznačně příznivý účinek v procesu truchlení?

7. Popis zvoleného metodologického rámce a metod

7.1 Zvolený typ výzkumu

S ohledem na předmět zkoumání a citlivost zvoleného tématu jsem se rozhodl pro kvalitativní přístup. Domnívám se, že kvalitativní pojetí je vzhledem ke zkoumané problematice vhodnější, protože umožňuje individuální přístup k respondentům, navázání důvěrného kontaktu mezi respondentem a výzkumníkem a hlubší exploraci tématu než metody kvantitativní. Dalším z významných faktorů upřednostňujícím kvalitativní rámec je reálné omezení možností při provádění výzkumu tohoto typu z hlediska přístupnosti informací a ochoty respondentů o takto citlivých údajích či tématech hovořit (Miovský, 2006).

7.2 Metody získávání dat

Výzkumné otázky rozdělily výzkum na dvě samostatné části, se dvěma různými skupinami respondentů, od níž byla data získávána odlišnou metodou. Pro první výzkum byla data zjišťována u provozovatelů pohřebních institucí a do druhého výzkumu vstupovali pozůstalí, kteří se rozhodli nekonat klasický pohřební rituál. Pro zjednodušení a přehlednost bude v dalším textu první a druhý výzkum rozlišován v názvu podkapitol jako „*pohřební instituce*“ a „*pozůstalí*“.

7.2.1 Pohřební instituce

Získávání dat do výzkumu zaměřeného na zjišťování procentuálního výskytu pohřbů bez obřadu v poměru k celkovému počtu pohřbených v roce 2011 u jednotlivých institucí bylo realizováno formou elektronické komunikace s provozovateli pohřebních služeb a ústavů. Vzhledem k nízké odezvě ze strany pohřebních institucí byla početnější část respondentů oslovena přímým telefonickým dotazem. Tuto formu hodnotím s odstupem času jako vhodnější z důvodu navázání důvěrnějšího kontaktu s respondentem. Rozhovor – na rozdíl od elektronické korespondence – se neomezil pouze na strohé sdělení dotazovaného procenta, ale poskytl řadu doplňujících poznatků a postřehů, které se zkoumaným fenoménem těsně souvisí.

7.2.2 Pozůstalí

Tato část šetření byla realizována formou distribuce nestandardizovaného dotazníku s otevřenými otázkami, pomocí kterého byly primárně zjišťovány důvody neuskutečnění pohřebního rituálu. Nejprve byli respondenti požádáni o vyplnění úvodního dotazníku zjišťujícího základní sociodemografické údaje (*pohlaví, věk, nejvyšší dosažené vzdělání, příbuzenský vztah k zemřelému*) a dvě doplňující otázky, které zkoumaly jejich vztah k víře a odpověď na otázku, zda podle nich *život po smrti pokračuje*.

V samotném nestandardizovaném dotazníku bylo formulováno pět otevřených otázek:

- a) *Co Vás vedlo k tomu, že jste se rozhodl(a) nerealizovat obřad?*
- b) *Jaký byl Váš vztah k zemřelému(mu)?*
- c) *Je něco, čeho jste se na obřadu obával(a)?*
- d) *Co si myslíte, že by si o Vašem rozhodnutí nerealizovat obřad myslel zemřelý(á)?*
- e) *Jak si představujete vlastní pohřeb – chtěl byste mít obřad, či nikoli?*

7.3 Metody zpracování a analýzy dat

7.3.1 Pohřební instituce

Poskytnutá data jsem utřídil podle působnosti jednotlivých institucí do samostatných tabulek zřízených pro každý kraj zvlášť a rozlišil jsem, zda se jedná o přesný údaj čerpaný z evidenční dokumentace firmy či kvalifikovaný odhad, který Miovský (2006) pokládá jako vhodný alternativní zdroj dat a cenný výzkumný nástroj. K následné analýze získaných dat jsem použil metodu kontrastů a srovnání, vhodnou ke zkoumání a porovnávání procentuálních rozdílů výskytu zkoumaného fenoménu mezi jednotlivými oblastmi ČR.

7.3.2 Pozůstalí

Z dotazníků byla nejprve shromážděna a následně převedena do grafické podoby základní sociodemografická data a také odpovědi na otázky týkající se víry a pokračování života po smrti všech zúčastněných respondentů. Po následném vyhodnocení uváděných důvodů neuskutečnění pohřebního rituálu byli respondenti rozděleni do několika skupin se shodnými typickými znaky těchto motivů. Pro další zpracování textu bylo využito kódování dat a barvení textu. K analýze dat byla využita převážně metoda prostého výčtu,

dále metody zachycení vzorců a vyhledávání vztahů. Text ve výsledcích výzkumu byl pro zvýšení autenticity podbarven citacemi z odpovědí respondentů.

7.4 Etické problémy a způsob jejich řešení

7.4.1 Pohřební instituce

Respondentům byla vysvětlena má role ve výzkumu, ve kterém nevystupuji jako jejich profesní kolega či konkurent, ale jako výzkumník zkoumající předmětný fenomén. Přesto se domnívám, že skutečnost mého působení ve stejném odvětví jako dotazovaní, napomohla k navázání důvěrnějšího vztahu mezi výzkumníkem a respondentem, z něhož posléze pramenila ochota respondentů dotazovaný údaj sdělit. Několik respondentů, kteří údaj poskytl, pokládá sdělenou informaci za velice důvěrnou a citlivou, a proto zvažovali udělení souhlasu k jejímu zveřejnění v diplomové práci. Vyjadřovali obavy z konkurenčního či mediálního zneužití těchto dat vedoucího k následnému poškození pověsti jejich instituce. Respondenty jsem k účasti ve výzkumu nenutil či na ně nevyvíjel nepřiměřený nátlak, naopak jsem zdůraznil dobrovolnost jejich účasti. Dále byli respondenti ubezpečeni, že jimi sdělený údaj nebude poskytnut třetím stranám, případně jiným způsobem zneužit, například k nekalým obchodním či konkurenčním praktikám.

7.4.2 Pozůstalí

Respondenty jsem oslovoval výhradně z řad zákazníků pohřební služby v Brandýse nad Labem. Se všemi zúčastněnými jsem absolvoval osobní jednání při vyřizování administrativních formalit týkajících se pohřbení jejich blízkého. Projednávání nezbytných obchodních záležitostí se mnohdy přirozenou cestou nenuceně proměnilo v mnohaminutový neformální rozhovor, který velkou měrou přispěl k navázání oboustranného důvěrného vztahu. Teprve na závěr našeho setkání – po srozumitelně vymezeném ukončení mé role pracovníka pohřební služby – jsem pozůstalé seznámil s prováděným výzkumem a požádal je o jejich zapojení do projektu. Neopomenul jsem zdůraznit, že účast je zcela dobrovolná, se zaručenou anonymitou a ochranou získaných dat. Po udělení informovaného souhlasu jsem pozůstalým předal dotazníky v ofrankované obálce se zpětnou adresou. Považoval jsem za vhodnější nenaléhat na okamžité vyplňování dotazníků, ale spíše umožnit respondentům dotazníky vyplnit v pro ně bezpečnějším prostředí a v době, kterou si sami zvolí. Jednalo se rovněž o určitou formu nabídnuté

možnosti pozůstalým anonymně odstoupit z výzkumu tím, že vyplněné dotazníky nepošlou zpět.

8. Zkoumaný soubor

8.1 Pohřební instituce

Získávání dat do výzkumu probíhalo během měsíců června až října roku 2012.

Podle Českého statistického úřadu (elektronické sdělení ze dne 15. října 2012) působilo v ČR v roce 2011 **587³ institucí** poskytujících pohřební služby. Reálný počet pohřebních služeb a ústavů mohl být však ve skutečnosti nižší, jelikož ne všechny organizace zahrnuté do registru ČSÚ svojí činnost fakticky vyvíjejí. Vzhledem k obtížnosti zjištění skutečného stavu jsem při výzkumu vycházel z údaje sděleného ČSÚ a ten jsem považoval za **základní soubor**.

Při výběru respondentů jsem použil metodu prostého (účelového) výběru, která podle Miovskeho (2006) spočívá v tom, že se vybírá z potenciálních účastníků výzkumu splňujících určitá kritéria, pro výzkum jsou vhodné a současně s ním také souhlasí.

V *první fázi* výběru výzkumného souboru jsem oslovil formou elektronické komunikace provozovatele pohřebních institucí, kteří ve zkoumaném období tvořili podstatnou část členské základny oborového Sdružení pohřebnictví v ČR⁴.

Podle informací sdružení jejich počet v roce 2011 kolísal v rozmezí mezi 114–117 subjekty (H. Svěchotová, osobní sdělení 23. října 2012). Z důvodu nízké odezvy ze strany institucí (reagovalo 18), jsem se rozhodl pro *druhou fázi* výběru, kterou jsem uskutečnil formou telefonického dotazování u dalších 48 pohřebních služeb a ústavů. Pomocí kvótového záměrného výběru jsem se z každého kraje ČR a z Prahy pokusil získat minimálně 3 účastníky výzkumu. Během této fáze výběru účastníků výzkumu přistoupilo do studie dalších 45 institucí. **Výzkumný soubor** po ukončení výběru tvořilo **63 respondentů**.

³ Údaj poskytnutý z Registru ekonomických subjektů ČSÚ, v němž jsou subjekty uvedeny podle své hlavní činnosti dle CZ-NACE 96.03 – Pohřební a související činnosti (stav k prosinci 2011).

⁴ Sdružení pro poradenství při poskytování pohřebních, kremačních a hřbitovních služeb i příbuzných oborů v ČR. Běžně je užíván zkrácený název „Sdružení pohřebnictví v ČR“, případně „SP v ČR“. Více o této organizaci a jejích aktivitách je možno nalézt na: <http://www.pohrebnictvi.cz/>.

8.2 Pozůstalí

Tvorba dat do výzkumu se uskutečňovala v období od listopadu 2011 do září 2012. **Cílovou skupinou** byly osoby, které se po úmrtí blízkého člověka rozhodly neuskutečnit klasický pohřební rituál.

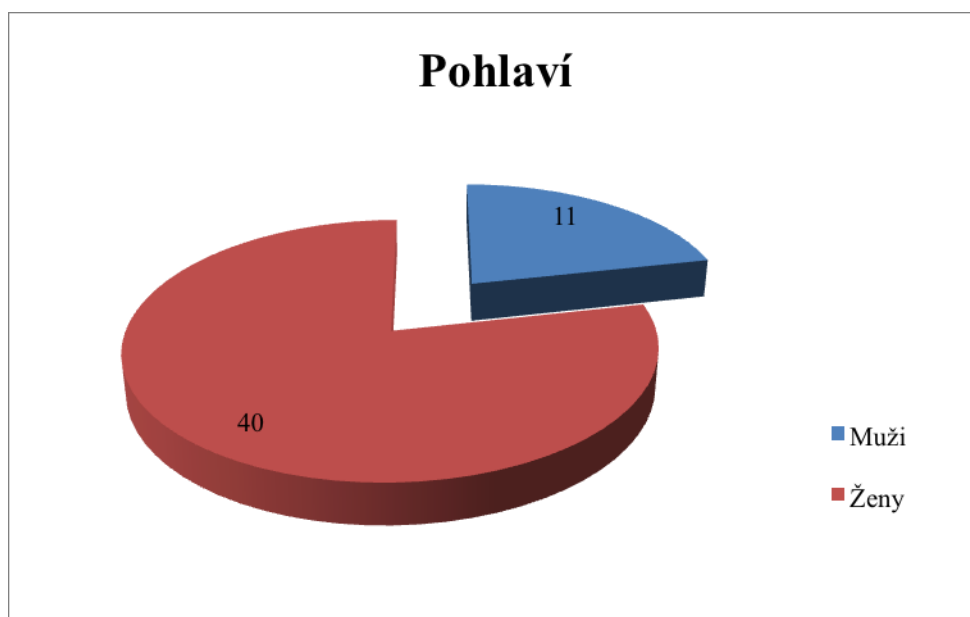
Do výběrového souboru byli zařazeni respondenti, kteří splňovali tyto podmínky:

- 1) krátce před vstupem do výzkumu utrpěli ztrátu blízkého člověka a nacházeli se v počátečních fázích procesu truchlení,
- 2) rozhodli se neuskutečnit pohřební rituál.

Výběrový vzorek byl vybrán účelově – záměrným výběrem z osob splňujících výše uvedené podmínky pro vstup do výzkumu, které jsem oslovil bezprostředně po jednání uskutečněném v souvislosti s úmrtím u Pohřební služby CZ, s. r. o., v Brandýse nad Labem.

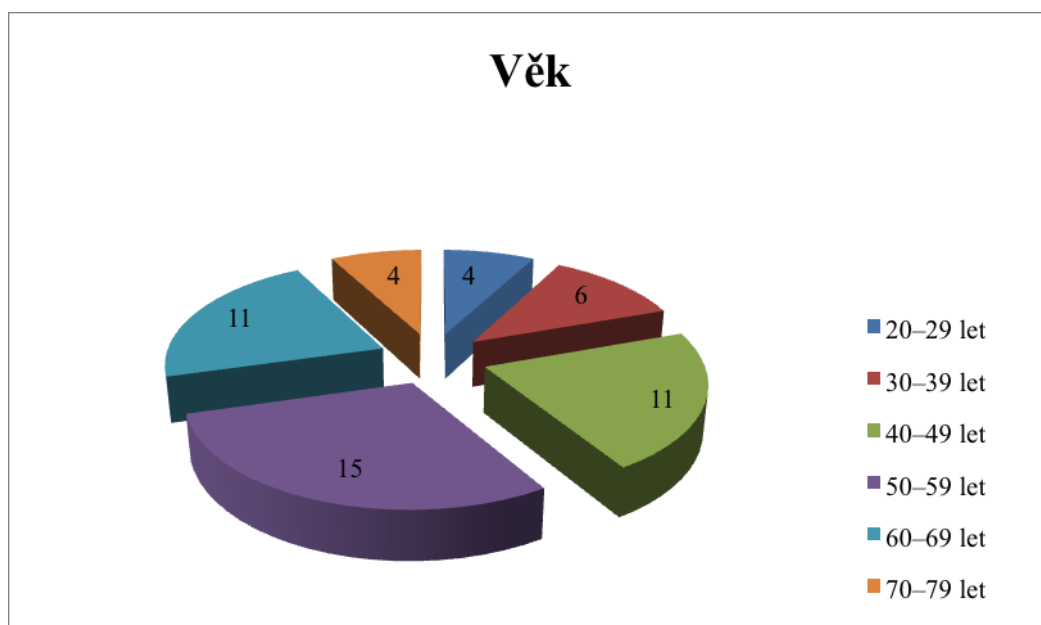
Výzkumný soubor tvořilo **51 respondentů**, z toho 40 žen a 11 mužů s věkovým průměrem 52 let. Nejmladšímu účastníkovi výzkumu bylo 21 let a nejstaršímu 78 roků. Z hlediska pohlaví tvořilo výzkumný vzorek 78 % žen (N = 40) a 22 % mužů (N = 11). Nižší zastoupení mužské populace ve výzkumu lze vysvětlit častějším angažováním žen při zařizování pohřbů způsobené zejména vyšším počtem ovdovělých žen než mužů a podle Kubíčkové (2001) také tím, že ženy projevují svůj zármutek daleko otevřeněji a mají potřebu o něm hovořit.

Graf č. 1: Výzkumný soubor rozdělený podle pohlaví

Z pohledu stáří respondentů byla nejvíce zastoupena skupina 50–59 let – 29 % (N = 15), následovaly skupiny 40–49 let a 60–69 let, které měly shodně 21,5 % (N = 11), potom věková skupina 30–39 let 12 % (N = 6) a nejméně respondentů bylo ze skupiny s nejnižším (20–29 let) a nejvyšším (70–79 let) věkem respondentů, obě skupiny byly stejně početné – 8 % (N = 4).

Graf č. 2: Výzkumný soubor rozdělený podle věkových skupin

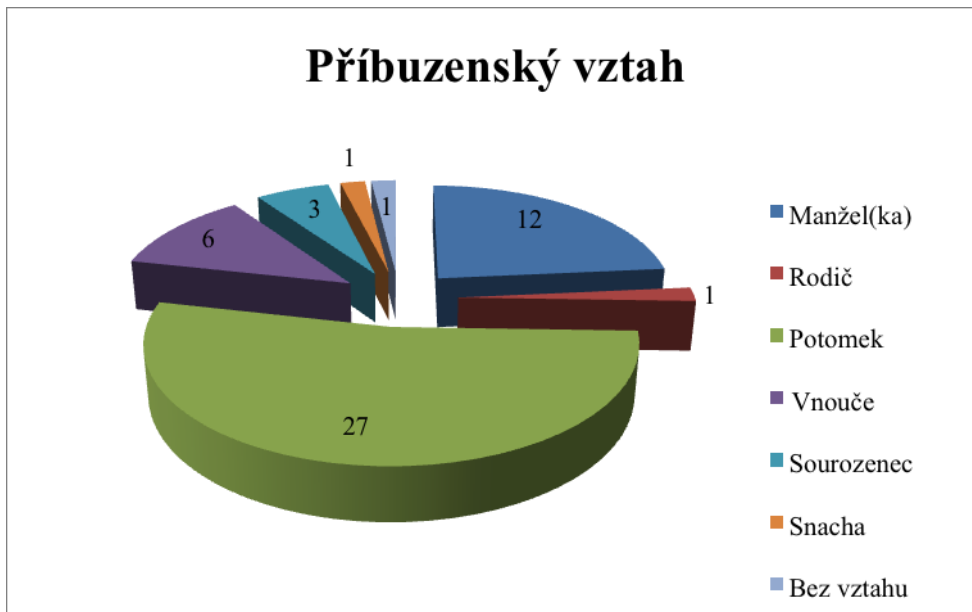
Výzkumný soubor rozčleněný podle nejvyššího dosaženého vzdělání vykazoval nejčastější zastoupení respondentů se středoškolským vzděláním – bez maturity 31 % (N = 16) a s maturitou 29 % (N = 15), následovala skupina respondentů s vysokoškolským vzděláním – 16 % (N = 8), nejnižší zastoupení ve výzkumném souboru měly skupiny respondentů se vzděláním základním a vyšším odborným – shodně 12 % (N = 6).

Graf č. 3: Výzkumný soubor rozdělený podle dosaženého vzdělání

Podle příbuzenského vztahu pozůstalých k zemřelému byly ve výzkumném vzorku nejčastěji zastoupeni potomci zemřelých 53 % (N = 27), následoval vztah manžel/manželka 23 % (N = 12), vnouče 12 % (N = 6), vztah sourozenecký 6 % (N = 3), rodič 2 % (N = 1), snacha 2 % (N = 1) a 2 % (N = 1) bez přímého příbuzenského vztahu.

Graf č. 4: Výzkumný soubor rozdělený podle příbuzenského vztahu k zemřelému

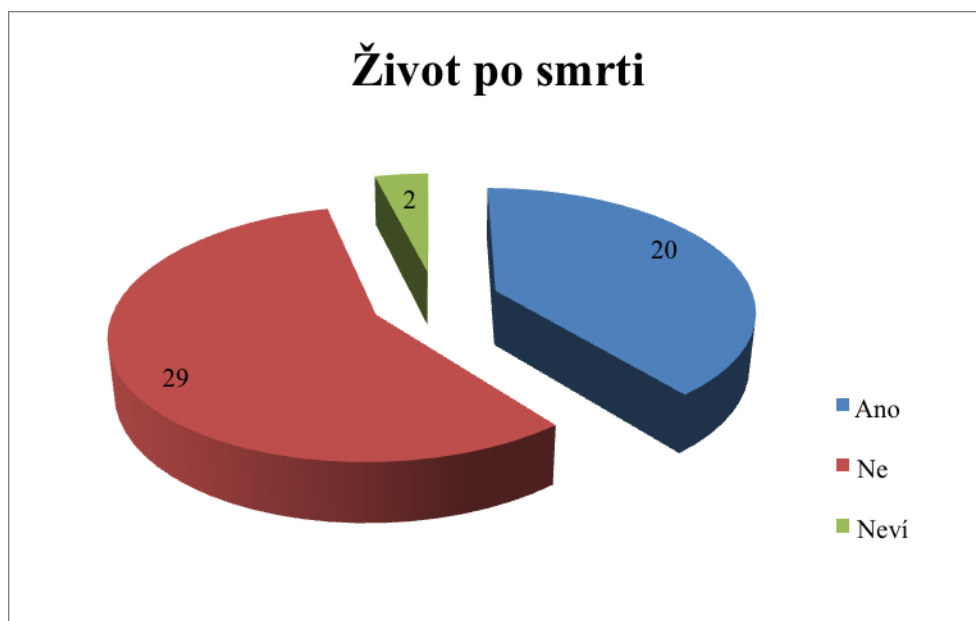
Na otázku, zda se respondenti považují za věřícího člověka (náboženství, duchovní nauky, spirituální praxe) odpovědělo 73 % (N = 37) respondentů *ne* a 27 % (N = 14) *ano*.

Graf č. 5: Výzkumný soubor rozdělený na věřící a nevěřící

Na otázku, zda se respondenti domnívají, že život po smrti pokračuje, odpovědělo 57 % (N = 29) *ne*, 39 % (N = 20) *ano* a 4 % (N = 2) respondentů nedokázalo na otázku odpovědět.

Graf č. 6: Výzkumný soubor rozdělený podle přesvědčení o existence života po smrti

9. Výsledky

9.1 Pohřební instituce

Výzkumu se zúčastnilo 63 institucí z celkového počtu 587, což vyjádřeno v procentech činí 11 %. Data se tvořila z kvalifikovaných odhadů institucí (57 %, N = 36) a z přesně sdělených údajů (43 %, N = 27).

9.1.1 Výskyt pohřbů bez obřadu v jednotlivých regionech

- **Hlavní město Praha**

Podle Českého statistického úřadu (elektronické sdělení ze dne 15. října 2012) působilo v roce 2011 v regionu 30 pohřebních institucí (údaj k prosinci 2011), z nichž se 9 zúčastnilo výzkumu, což činilo 30 % všech pohřebních služeb a ústavů v regionu.

V roce 2011 zemřelo 12 092 osob trvale žijících v regionu (Český statistický úřad, 2012).

Tabulka č. 2: Procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v roce 2011 u pohřebních institucí v rámci regionu – **Hlavní město Praha**

Místo působnosti instituce	Název instituce	Procento pohřbů bez obřadu z celkového počtu všech pohřbených
Praha	Pohřební služba Atropos, s. r. o.	kvalifikovaný odhad 70,00 %
Praha	Pohřební služba Helfi, s. r. o.	kvalifikovaný odhad 70,00 %
Praha	Pohřební služba PAX, spol. s r. o.	58,23 %
Praha	Pohřební služba Zdeněk Vitek	kvalifikovaný odhad 50,00 %
Praha	Pohřební ústav hlavního města Prahy	46,05 %
Praha	Pohřební ústav Elpis, s. r. o.	kvalifikovaný odhad 70,00 %
Praha	Pohřební ústav Pegas CZ, s. r. o.	63,00 %
Praha	Smíchovský soukromý pohřební ústav	kvalifikovaný odhad 75,00 %
Praha	Smuteční a pohřební služby Horní Počernice	kvalifikovaný odhad 50,00 %

Průměrné procento výskytu pohřbů bez obřadu u zkoumaných pohřebních institucí v Praze činilo **61,36 %**.

- **Středočeský kraj**

Podle Českého statistického úřadu (elektronické sdělení ze dne 15. října 2012) působilo v roce 2011 v regionu **86 pohřebních institucí** (údaj k prosinci 2011), z nichž se **8 zúčastnilo výzkumu**, což činilo 9 % všech pohřebních služeb a ústavů v kraji.

V roce 2011 zemřelo **12 621 osob** trvale žijících v regionu (Český statistický úřad, 2012).

Tabulka č. 3: Procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v roce 2011 u pohřebních institucí v rámci regionu – **Středočeský kraj**

Místo působnosti instituce	Název instituce	Procento pohřbů bez obřadu z celkového počtu všech pohřbených
Brandýs nad Labem	Pohřební služba CZ, s. r. o.	29,00 %
Český Brod	Pohřební služba Kos	46,30 %
Český Brod	Pohřební služba Žízala	kvalifikovaný odhad 40,00 %
Lysá nad Labem	Pohřební služba Pšenička	23,00 %
Příbram	Pohřební služba Roman Vitek	31,70 %

Rakovník	Memoria	59,70 %
Říčany	Pohřební služba Sommer	kvalifikovaný odhad 75,00 %
Sedlčany	Sedlčanské technické služby, s. r. o.	14,00 %

Průměrné procento výskytu pohřbů bez obřadu u zkoumaných pohřebních institucí v kraji činilo **35,41 %**.

- **Jihočeský kraj**

Podle Českého statistického úřadu (elektronické sdělení ze dne 15. října 2012) působilo v roce 2011 v regionu **50 pohřebních institucí** (údaj k prosinci 2011), z nichž se **5 zúčastnilo výzkumu**, což činilo 10 % všech pohřebních služeb a ústavů v kraji.

V roce 2011 **zemřelo 6 374 osob** trvale žijících v regionu (Český statistický úřad, 2012).

Tabulka č. 4: Procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v roce 2011 u pohřebních institucí v rámci regionu – **Jihočeský kraj**

Místo působnosti instituce	Název instituce	Procento pohřbů bez obřadu z celkového počtu všech pohřbených
České Budějovice	Budějovická pohřební služba Thanatos, s.r.o.	kvalifikovaný odhad 55,00 %
Český Krumlov	Pohřební služba Beranová	26,00%
Křemže	Pohřební služba Josef Cimerhanzl	13,79 %
Písek	Pohřební služba Jiří Halbich	kvalifikovaný odhad 35,00 %
Prachatice	Pohřební služba Roman Paule	kvalifikovaný odhad 18,00 %

Průměrné procento výskytu pohřbů bez obřadu u zkoumaných pohřebních institucí v kraji činilo **29,56 %**.

- **Plzeňský kraj**

Podle Českého statistického úřadu (elektronické sdělení ze dne 15. října 2012) působilo v roce 2011 v regionu **23 pohřebních institucí** (údaj k prosinci 2011), z nichž se **3 zúčastnily výzkumu**, což činilo 13 % všech pohřebních služeb a ústavů v kraji.

V roce 2011 **zemřelo 5 888 osob** trvale žijících v regionu (Český statistický úřad, 2012).

Tabulka č. 5: Procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v roce 2011 u pohřebních institucí v rámci regionu – **Plzeňský kraj**

Místo působnosti instituce	Název instituce	Procento pohřbů bez obřadu z celkového počtu všech pohřbených
Plzeň	Pohřební ústav Pieta, s. r. o.	kvalifikovaný odhad 70,00 %
Plzeň	Pohřební služba Souček, s. r. o.	kvalifikovaný odhad 70,00 %
Rokycany	Pohřební služba Eva Cehláriková	kvalifikovaný odhad 85,00 %

Průměrné procento výskytu pohřbů bez obřadu u zkoumaných pohřebních institucí v kraji činilo **75,00 %**.

- **Karlovarský kraj**

Podle Českého statistického úřadu (elektronické sdělení ze dne 15. října 2012) působilo v roce 2011 v regionu **16 pohřebních institucí** (údaj k prosinci 2011), z nichž se **3 zúčastnily výzkumu**, což činilo 19 % všech pohřebních služeb a ústavů v kraji.

V roce 2011 **zemřelo 3 080 osob** trvale žijících v regionu (Český statistický úřad, 2012).

Tabulka č. 6: Procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v roce 2011 u pohřebních institucí v rámci regionu – **Karlovarský kraj**

Místo působnosti instituce	Název instituce	Procento pohřbů bez obřadu z celkového počtu všech pohřbených
Karlovy Vary	Fořt a synové, krematorium, pohřební služba	56,50 %
Karlovy Vary & Nejdek	Pohřební služba Neudert	kvalifikovaný odhad 75,00 %
Sokolov	Pohřební ústav Excelent, s. r. o.	kvalifikovaný odhad 60,00 %

Průměrné procento výskytu pohřbů bez obřadu u zkoumaných pohřebních institucí v kraji činilo **63,83 %**.

- **Ústecký kraj**

Podle Českého statistického úřadu (elektronické sdělení ze dne 15. října 2012) působilo v roce 2011 v regionu **46 pohřebních institucí** (údaj k prosinci 2011), z nichž se **6 zúčastnilo výzkumu**, což činilo 13 % všech pohřebních služeb a ústavů v kraji.

V roce 2011 **zemřelo 8 841 osob** trvale žijících v regionu (Český statistický úřad, 2012).

Tabulka č. 7: Procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v roce 2011 u pohřebních institucí v rámci regionu – **Ústecký kraj**

Místo působnosti instituce	Název instituce	Procento pohřbů bez obřadu z celkového počtu všech pohřbených
Litoměřice	Auriga, spol. s r. o.	kvalifikovaný odhad 30,00 %
Louny	Technické služby města Loun	47,75 %
Most	Pohřební služba Kháron	67,00 %
Most	Zahrada smutku	66,00 %
Roudnice nad Labem	Pohřební služba PAX, spol. s r. o.	44,92 %
Ústí nad Labem	Auriga, spol. s r. o.	kvalifikovaný odhad 70,00 %

Průměrné procento výskytu pohřbů bez obřadu u zkoumaných pohřebních služeb a ústavů v kraji činilo **54,28 %**.

- **Liberecký kraj**

Podle Českého statistického úřadu (elektronické sdělení ze dne 15. října 2012) působilo v roce 2011 v regionu **19 pohřebních institucí** (údaj k prosinci 2011), z nichž se **3 zúčastnily výzkumu**, což činilo 16 % všech pohřebních služeb a ústavů v kraji.

V roce 2011 **zemřelo 4 228 osob** trvale žijících v regionu (Český statistický úřad, 2012).

Tabulka č. 8: Procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v roce 2011 u pohřebních institucí v rámci regionu – **Liberecký kraj**

Místo působnosti instituce	Název instituce	Procento pohřbů bez obřadu z celkového počtu všech pohřbených
Jablonec	Pohřební služba Liberec, s. r. o.	kvalifikovaný odhad 40,00 %
Liberec	Pohřební služba Liberec, s. r. o.	kvalifikovaný odhad 55,00 %
Liberec	Pohřební služba Likrem, s. r. o.	kvalifikovaný odhad 50,00 %

Průměrné procento výskytu pohřbů bez obřadu u zkoumaných pohřebních institucí v kraji činilo **48,33 %**.

- **Královéhradecký kraj**

Podle Českého statistického úřadu (elektronické sdělení ze dne 15. října 2012) působilo v roce 2011 v regionu **52 pohřebních institucí** (údaj k prosinci 2011), z nichž se **3 zúčastnily výzkumu**, což činilo 6 % všech pohřebních služeb a ústavů v kraji.

V roce 2011 **zemřelo 5 748 osob** trvale žijících v regionu (Český statistický úřad, 2012).

Tabulka č. 9: Procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v roce 2011 u pohřebních institucí v rámci regionu – **Královéhradecký kraj**

Místo působnosti instituce	Název instituce	Procento pohřbů bez obřadu z celkového počtu všech pohřbených
Hradec Králové	Pohřební služba Husáková	kvalifikovaný odhad 60,00 %
Jičín	Pohřební služba Krejčikovi, v. o. s.	kvalifikovaný odhad 30,00 %
Vrchlabí	Pohřební služba a hřbitovní správa Vrchlabí	25,00 %

Průměrné procento výskytu pohřbů bez obřadu u zkoumaných pohřebních institucí v kraji činilo **38,33 %**.

- **Pardubický kraj**

Podle Českého statistického úřadu (elektronické sdělení ze dne 15. října 2012) působilo v roce 2011 v regionu **36 pohřebních institucí** (údaj k prosinci 2011), z nichž se **3 zúčastnily výzkumu**, což činilo 8 % všech pohřebních služeb a ústavů v kraji.

V roce 2011 **zemřelo 5 365 osob** trvale žijících v regionu (Český statistický úřad, 2012).

Tabulka č. 10: Procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v roce 2011 u pohřebních institucí v rámci regionu – **Pardubický kraj**

Místo působnosti instituce	Název instituce	Procento pohřbů bez obřadu z celkového počtu všech pohřbených
Pardubice	Pohřební ústav Charon	kvalifikovaný odhad 30,00 %
Svitavy	Pohřební služba Svítavy, s. r. o.	kvalifikovaný odhad 20,00 %
Ústí nad Orlicí	Pohřební služba A–Z Marek	kvalifikovaný odhad 10,00 %

Průměrné procento výskytu pohřbů bez obřadu u zkoumaných pohřebních institucí v kraji činilo **20,00 %**.

- **Kraj Vysočina**

Podle Českého statistického úřadu (elektronické sdělení ze dne 15. října 2012) působilo v roce 2011 v regionu **41 pohřebních institucí** (údaj k prosinci 2011), z nichž se **3 zúčastnily výzkumu**, což činilo 7 % všech pohřebních služeb a ústavů v kraji.

V roce 2011 **zemřelo 5 031 osob** trvale žijících v regionu (Český statistický úřad, 2012).

Tabulka č. 11: Procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v roce 2011 u pohřebních institucí v rámci regionu – **Kraj Vysočina**

Místo působnosti instituce	Název instituce	Procento pohřbů bez obřadu z celkového počtu všech pohřbených
Havlíčkův Brod	Pohřební služba Jaroslav Duben	kvalifikovaný odhad 10,00 %
Jaroměřice nad Rokytnou	Květinová síň a pohřebnictví B. Pokorná	00,70 %
Jihlava	Pohřební služby města Jihlavy, s. r. o.	12,50 %

Průměrné procento výskytu pohřbů bez obřadu u zkoumaných pohřebních institucí v kraji činilo **7,73 %**.

- **Jihomoravský kraj**

Podle Českého statistického úřadu (elektronické sdělení ze dne 15. října 2012) působilo v roce 2011 v regionu **61 pohřebních institucí** (údaj k prosinci 2011), z nichž se **3 zúčastnily výzkumu**, což činilo 5 % všech pohřebních služeb a ústavů v kraji.

V roce 2011 **zemřelo 11 466 osob** trvale žijících v regionu (Český statistický úřad, 2012).

Tabulka č. 12: Procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v roce 2011 u pohřebních institucí v rámci regionu – **Jihomoravský kraj**

Místo působnosti instituce	Název instituce	Procento pohřbů bez obřadu z celkového počtu všech pohřbených
Brno	Pohřební služba CM, spol. s r. o.	kvalifikovaný odhad 10,00 %

Brno	Pohřební služba Pavel Cajzl	kvalifikovaný odhad 10,00 %
Hodonín	Pohřební služba Pieta Hodonín	kvalifikovaný odhad 10,00 %

Průměrné procento výskytu pohřbů bez obřadu u zkoumaných pohřebních institucí v kraji činilo **10,00 %**.

- **Olomoucký kraj**

Podle Českého statistického úřadu (elektronické sdělení ze dne 15. října 2012) působilo v roce 2011 v regionu **33 pohřebních institucí** (údaj k prosinci 2011), z nichž se **3 zúčastnily výzkumu**, což činilo 9 % všech pohřebních služeb a ústavů v kraji.

V roce 2011 **zemřelo 6559 osob** trvale žijících v regionu (Český statistický úřad, 2012).

Tabulka č. 13: Procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v roce 2011 u pohřebních institucí v rámci regionu – **Olomoucký kraj**

Místo působnosti instituce	Název instituce	Procento pohřbů bez obřadu z celkového počtu všech pohřbených
Jeseník	Moravská pohřební služba, s. r. o.	kvalifikovaný odhad 30,00 %
Prostějov	Pohřební služba Pavel Makový	kvalifikovaný odhad 20,00 %
Šumperk	Moravská pohřební služba, s. r. o.	kvalifikovaný odhad 20,00 %

Průměrné procento výskytu pohřbů bez obřadu u zkoumaných pohřebních institucí v kraji činilo **23,33 %**.

- **Zlínský kraj**

Podle Českého statistického úřadu (elektronické sdělení ze dne 15. října 2012) působilo v roce 2011 v regionu **39 pohřebních institucí** (údaj k prosinci 2011), z nichž se **4 zúčastnily výzkumu**, což činilo 10% všech pohřebních služeb a ústavů v kraji.

V roce 2011 **zemřelo 6171 osob** trvale žijících v regionu (Český statistický úřad, 2012).

Tabulka č. 14: Procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v roce 2011 u pohřebních institucí v rámci regionu – **Zlínský kraj**

Místo působnosti instituce	Název instituce	Procento pohřbů bez obřadu z celkového počtu všech pohřbených
Valašské Meziříčí	Pohřební služba Václav Graf	13,25%
Vizovice	Pohřební služba Abacus	kvalifikovaný odhad 10,00%
Zlín	Pohřební služba Abacus	kvalifikovaný odhad 17,00%
Zlín	Pohřebnictví Zlín, spol. s r. o.	18,74%

Průměrné procento výskytu pohřbů bez obřadu u zkoumaných pohřebních institucí v kraji činilo **14,75 %**.

- **Moravskoslezský kraj**

Podle Českého statistického úřadu (elektronické sdělení ze dne 15. října 2012) působilo v roce 2011 v regionu **55 pohřebních institucí** (údaj k prosinci 2011), z nichž se **7 zúčastnilo výzkumu**, což činilo 13 % všech pohřebních služeb a ústavů v kraji.

V roce 2011 **zemřelo 13 384 osob** trvale žijících v regionu (Český statistický úřad, 2012).

Tabulka č. 15: Procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v roce 2011 u pohřebních institucí v rámci regionu – **Moravskoslezský kraj**

Místo působnosti instituce	Název instituce	Procento pohřbů bez obřadu z celkového počtu všech pohřbených
Bohumín	Pohřební služba Iveta Balarinová	24,00 %
Bruntál	Pohřební ústav Krejčí	16,56 %
Jablunkov	Pohřební služba Lýdie Hajduková	1,00 %
Karviná	Pohřební služba Zdena Černínová	26,00 %
Opava	Pohřební služba Marie	18,10 %
Ostrava	Pohřební ústav Acordia, s. r. o.	kvalifikovaný odhad 50,00 %
Ostrava	Pohřební služba Charón, spol. s r. o.	38,11 %

Průměrné procento výskytu pohřbů bez obřadu u zkoumaných pohřebních institucí v kraji činilo **24,82 %**.

Shrnutí

Nejvyšší procenta výskytu pohřbů bez obřadu vykazovaly pohřební instituce z oblastí západních a severních Čech a Prahy. Kraje těchto oblastí obsadily prvních pět míst v pomyslném žebříčku regionů ČR s nejvyšším průměrným výskytem zkoumaného fenoménu. Pohřby bez obřadu byly nejvíce rozšířené u institucí v Plzeňském kraji (75 %), následovaly instituce z Karlovarského kraje (63,83 %), Hlavního města Prahy (61,36 %), Ústeckého kraje (54,28 %) a Libereckého kraje (48,33 %).

V pořadí regionů následovaly další české kraje: Královéhradecký (38,33 %), Středočeský (35,41 %) a Jihočeský (29,56 %), dále pak Moravskoslezský kraj (24,82 %), Olomoucký kraj (23,33 %), Pardubický kraj (20 %) a Zlínský kraj (14,75 %).

Nejnižší průměrný procentuální výskyt pohřbů bez obřadu byl zjištěn u institucí v Jihomoravském kraji (10 %) a v Kraji Vysočina (7,73 %).

9.1.2 Průměrný procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v ČR

Pokusil jsem se dospět alespoň k přibližnému procentu všech uskutečněných pohřbů bez obřadu v rámci celé ČR. Jednotlivé kraje se lišily nejen průměrným procentem výskytu tohoto jevu, ale také počtem zemřelých. Tyto dvě hodnoty jsem použil k výpočtu počtu zemřelých pohřbených bez obřadu, zvláště v každé oblasti. Výsledné hodnoty jsem sečetl a výsledek procentuálně porovnal s počtem všech zemřelých. Podle Českého statistického úřadu (2012) v roce 2011 **zemřelo 106 848 osob** s trvalým pobytem v České republice.

Tabulka č. 16: Pořadí regionů podle zjištěného procentuálního výskytu pohřbů bez obřadu a výpočet průměrného procenta výskytu v rámci celé ČR v roce 2011

Pořadí	Region ČR	Průměrná procenta výskytu pohřbů bez obřadu u zkoumaných pohřebních institucí	Počet zemřelých celkem (dle ČSÚ)	Počet zemřelých pohřbených bez obřadu vycházející z procent zjištěných výzkumem
1.	Plzeňský kraj	75,00 %	5888	4416
2.	Karlovarský kraj	63,83 %	3080	1966
3.	Hlavní město Praha	61,36 %	12092	7420
4.	Ústecký kraj	54,28 %	8841	4799

5.	Liberecký kraj	48,33 %	4228	2043
6.	Královéhradecký kraj	38,33 %	5748	2203
7.	Středočeský kraj	35,41 %	12621	4469
8.	Jihočeský kraj	29,56 %	6374	1884
9.	Moravskoslezský kraj	24,82 %	13384	3322
10.	Olomoucký kraj	23,33 %	6559	1530
11.	Pardubický kraj	20,00 %	5365	1073
12.	Zlínský kraj	14,75 %	6171	910
13.	Jihomoravský kraj	10,00 %	11466	1147
14.	Kraj Vysočina	7,73 %	5031	389
Celkem			106848	37571
			100 %	35 %

Průměrné procento výskytu pohřbu bez obřadu v rámci celé ČR činilo přibližně 35 %.

9.2 Pozůstalí

Při zkoumání motivů, které vedly pozůstalé k neuskutečnění klasického pohřebního rituálu, jsem oslovil 51 respondentů, kteří uvedli 6 různých důvodů:

Tabulka č. 17: Důvody neuskutečnění pohřebního rituálu uváděné respondenty

Důvod neuskutečnění pohřebního rituálu	Počet respondentů	Procent respondentů
Respektování přání zemřelého(ho)	25	49,0 %
Obavy pozůstalých z emocionální zátěže při pohřbu	10	19,6 %
Pohřeb jako nadbytečná záležitost	10	19,6 %
Finanční situace pozůstalých	4	7,8 %
Nedobré vztahy se zemřelým	1	2,0 %
Nedůvěra k pohřebním institucím	1	2,0 %

9.2.1 Respektování přání zemřelého

Tabulka č. 18: Respektování přání zemřelého – charakteristika pozůstalých

Označení respondenta	Pohlaví	Věk	Vzdělání	Vztah k zemřelému(mu)	Věřící	Život po smrti
A01	M	38	SŠ s M	vnuč	ne	ne
A02	Ž	55	SŠ bez M	manželka	ne	ne
A03	Ž	42	SŠ s M	dcera	ne	ano
A04	M	53	VŠ	bez vztahu	ne	ne
A05	Ž	48	SŠ s M	dcera	ano	ano
A06	M	46	SŠ s M	syn	ne	ne
A07	Ž	47	SŠ s M	dcera	ne	ne
A08	Ž	25	SŠ s M	vnučka	ne	ne
A09	M	58	VO	syn	ne	ne
A10	Ž	43	VŠ	dcera	ne	ano
A11	Ž	48	SŠ s M	dcera	ano	neví
A12	Ž	47	SŠ s M	manželka	ne	ano
A13	Ž	33	SŠ s M	dcera	ne	ne
A14	M	78	SŠ bez M	manžel	ano	ano
A15	Ž	47	SŠ bez M	dcera	ano	ano
A16	M	48	VŠ	syn	ano	ano
A17	Ž	48	SŠ s M	dcera	ne	ano
A18	Ž	51	SŠ bez M	dcera	ne	ano
A19	M	35	VŠ	vnuč	ne	ne
A20	Ž	61	VO	manželka	ne	ne
A21	Ž	43	VŠ	dcera	ano	ano

A22	Ž	36	SŠ s M	vnučka	ne	ano
A23	Ž	69	SŠ bez M	manželka	ne	ne
A24	Ž	51	SŠ s M	dcera	ano	ano
A25	Ž	25	SŠ s M	vnučka	ne	ne

Tento nejčastěji uváděný důvod nekonání posledního rozloučení lze rozdělit dále na dvě podkategorie: přání skutečně **vyslovené** a přání **nevyslovené**, ale pozůstalými odhadnuté na základě znalosti životních postojů zemřelého(ho). Část respondentů se nepodařilo jednoznačně zařadit ani do jedné z podskupin.

○ **Přání vyslovené**

Více než polovina respondentů (A03, A05, A07, A10, A12, A13, A15, A16, A18, A19, A20, A21, A23, A24, A25) jednoznačně uvedla, že přání bylo skutečně vysloveno během života zemřelého(ho). Typická odpověď respondentů zněla: „*Bylo to vyslovené přání zesnulého*“ (A07, A16, A23); případně „*opakovaně vyslovené přání*“ (A19) nebo respektování poslední vůle otce či matky (A13, A15). Respondent (A13) sice splnil vůli rodiče, ale doplnil: „*Pokud by záleželo na mně a mé rodině, obřad by se konal.*“ Například paní (A03) se pozastavila nad formulací otázky v dotazníku, pomocí níž byli respondenti dotazováni na důvod rozhodnutí nekonat pohřeb: „*Rozhodnutí? Taťka nechtěl žádný pohřeb, tak jsme jeho přání jen akceptovali.*“ Paní (A18) uvítala maminčino rozhodnutí, kterým ji ušetřila od dilematu, jakým způsobem proběhne obřad.

V odpovědích respondentů se daly nalézt ještě další dva důvody, podporující hlavní motiv odmítnutí rituálu:

Paní (A21) pokládá absenci pohřbu jako ochranění své rodiny před nadměrným **emocionálním vypětím**, respondentky (A10, A25) nemají rády pohřby kvůli zážitku z dětství: „*... velká hala, v zadních lavicích úplně cizí lidé, kteří chodí na pohřby jako do divadla, zajiždění rakve... řeč jakéhosi faráře o člověku, kterého v životě neviděl... byl to můj první pohřeb a na jiný už po této zkušenosti jít nechci.*“ Paní (A12) vidí pohřeb jako „*týrání pozůstalých*“, paní (A03) uvádí „*... asi bych se tam složila...*“, paní (A20) se také obává svého zkolabování na pohřbu a navíc odmítá akceptovat ztrátu: „*Takhle si stále mohu myslet, že je (manžel) pořád tady, jenom je třeba na zahradě nebo šel na nákup.*“ Respondentka (A03) nahlíží na pohřby jako na neupřímné divadlo a popsala své prožívání

při přebírání urny s popelem otce: „*Je to strašný pocit, si tátu odnést jen v takové nádobě, je to hnus.*“

Paní (A23) uvádí jako druhý důvod odmítnutí pohřebního rituálu momentální **finanční situaci** rodiny.

Část respondentů z této podskupiny jednoznačně odmítá vlastní pohřeb (A03, A05, A12, A19, A20, A21), zbylá část 9 respondentů buď o vlastním pohřbu ještě nepřemýšlela, nebo rozhodnutí nechá na své rodině.

○ **Přání nevyslovené (odhadnuté)**

Do této skupiny se podařilo zařadit tři respondentky (A11, A17, A22). Paní (A11) znala životní filozofii svého otce a podle ní usoudila, že by si „*okázalý pohřeb s falešnými slzami*“ určitě nepřál. Paní (A18) měla s matkou chladný vztah, připouští, že její smrt byla pro ni zčásti také úleva. To, že si matka pohřeb nepřála, usoudila na základě mnoha společných diskuzí, které s matkou vedla. Respondentka (A22) zařizovala pohřeb pro svoji babičku na základě pověření potomků svého prarodiče, kteří v době úmrtí pobývali na dovolené v zahraničí. Od nich byla informována, že babička si obřad nepřála. Respondentka dodala: „*Nevím však, zda toto přání skutečně vyslovila.*“

Všechny tři respondentky neuvádějí jiný důvod odmítnutí rituálu a ani jedna z nich neodmítá myšlenku na vlastní obřad.

○ **Ostatní nezařazené**

Respondenty (A01, A02, A04, A06, A08, A09, A14) nešlo jednoznačně zařadit ani do jedné ze skupin. Všichni shodně a stručně uvedli důvod neuskutečnění pohřebního rituálu: přání zemřelého(ho). Pouze respondentka (A08) uvádí, že sice rodina plní přání babičky, ale následně dodává: „*Jelikož jsme se rozhodli ho [pohřeb] nerealizovat*“ ... dále doplňuje další důvody podporující rozhodnutí nekonat pohřeb: vysoký věk babičky, nelpění na tradicích, zbytečné další emocionální vypětí po již započatém vyrovnávání se s její smrtí.

Tři respondenti (A02, A06, A09) si po své smrti nepřejí pohřební rituál, tři respondenti (A01, A04, A08) nejsou v této otázce rozhodnutí a naopak respondent (A14) si po své smrti rituál přeje.

9.2.2 Obavy pozůstalých z emocionální zátěže při pohřbu

Tabulka č. 19: Obavy pozůstalých z emocionální zátěže při pohřbu – charakteristika pozůstalých

Označení respondenta	Pohlaví	Věk	Vzdělání	Vztah k zemřelému(mu)	Věřící	Život po smrti
B01	Ž	78	Z	manželka	ano	ano
B02	Ž	59	SŠ s M	dcera	ne	ne
B03	Ž	36	VO	dcera	ne	ne
B04	Ž	50	SŠ bez M	dcera	ano	ne
B05	Ž	65	Z	dcera	ne	ne
B06	M	51	VŠ	syn	ne	ne
B07	Ž	66	Z	dcera	ano	ano
B08	Ž	68	Z	manželka	ano	ano
B09	Ž	77	SŠ bez M	matka	ne	ne
B10	M	21	SŠ bez M	syn	ne	ne

Všichni respondenti této skupiny pozůstalých shodně uvedli jako hlavní důvod nekonání pohřbu obavy ze zvýšené emocionální zátěže při pohřbu. Povrchně, ale výstižně a typicky pro celý tento soubor respondentů je vyjádřila paní (B03): „... že to nezvládnou.“ Paní (B07) nenavštěvuje ani pohřby svých příbuzných, známých či sousedů. „*Bojím se pohřbů, bojím se svých reakcí, že bych je neustála.*“

Respondentky (B01, B02) odmítly pohřební rituál z důvodu nepříjemného zážitku z pohřbu uskutečněného v minulosti. Paní (B01) spolu s manželem před několika lety pohřbili svého jediného syna. Jeho smrt je hluboce zasáhla, nyní po smrti manžela si dalším pohřbem nechce nepříjemné vzpomínky opět oživovat.

Respondentka (B04) doplňuje ještě jeden důvod podporující nekonání pohřbu: „...navíc to bylo přání zesnulé“ a paní (B09) přidává další okolnost: „*Taky finanční důvod musím bohužel brát v úvahu, žijeme pouze z důchodu.*“

Obavy z přímé konfrontace se smrtí popsal ve svých odpovědích pan (B10): „*Asi je to divné, ale jsem rád, že umřela [maminka] až 200 kilometrů odsud v Brně. Nepřežil bych,*

kdyby mi zemřela doma, nikdy jsem mrtvého neviděl, nevěděl bych, co si mám počít. Pohřbu jsem se bál, že by ležela mrtvá v rakvi, kousek ode mne.“

Tato skupina vykazuje nejvyšší procento (40 %) zastoupení respondentů se základním vzděláním (B01, B05, B07, B08) v porovnání s ostatními skupinami pozůstalých se shodnými motivy, na základě kterých odmítají uskutečnění pohřebního rituálu. Většina respondentů si po své smrti obřad nepřeje, paní (B04) navíc svoje rozhodnutí pokusila podtrhnout svým pohledem na současnou ekonomickou situaci společnosti „v dnešní době NE“. Pouze pan (B10) s ohledem na svůj věk (21 let) nedokázal odpovědět: „Nevím, mám celý život před sebou. Nevím, co bude zítra, natož za 50 let.“

9.2.3 Pohřeb jako nadbytečná záležitost

Tabulka č. 20: Pohřeb jako nadbytečná záležitost – charakteristika pozůstalých

Označení respondenta	Pohlaví	Věk	Vzdělání	Vztah k zemřelému(mu)	Věřící	Život po smrti
C01	Ž	61	VO	dcera	ne	ne
C02	Ž	77	SŠ bez M	manželka	ne	ne
C03	M	57	VŠ	syn	ne	ne
C04	Ž	58	Z	manželka	ano	ano
C05	Ž	57	Z	dcera	ne	neví
C06	Ž	24	SŠ bez M	dcera	ne	ano
C07	Ž	63	SŠ s M	dcera	ano	ne
C08	Ž	39	SŠ bez M	dcera	ne	ne
C09	Ž	61	SŠ bez M	manželka	ne	ne
C10	Ž	59	SŠ s M	snacha	ne	ne

Respondentům (C01, C05, C07, C10) připadá pohřební rituál zbytečný s ohledem na vysoký věk zemřelé osoby. Uskutečňovat rozloučení pro úzkou rodinu a pár přátel jim

případá nesmyslné. Paní (C01) připojuje k tomuto vysvětlení další, pro ni důležitý důvod, kterým bylo uskutečnění symbolického rozloučení ještě před koncem života zemřelého. Také paní (C05) opírá své rozhodnutí o další dva argumenty: „*Není to levná záležitost a smutek se (při pohřbu) znovu jitrí.*“ Dodává vysvětlení: Pokud se pozůstalý dostane po smrti blízkého konečně z počátečního šoku a začíná se pomalu vyrovnávat se ztrátou, tak pohřeb tuto bolestnou skutečnost zbytečně znovu připomíná. Pan (C07) podporuje své rozhodnutí také tím, že maminka si přála být pohřbena bez obřadu.

Paní (C09) připadá pohřeb nadbytečný, protože se domnívá, že to, co dáte člověku během jeho života je důležité, a pokud vztahy nejsou optimální, nelze se vykoupit pouze objednááním honosného rituálu. Pohřbila bez obřadu také oba rodiče a v následném období nijak netrpěla. Je ateistka a je přesvědčená o tom, když skončí život, skončí všechno tak, jak to známe. O manžela se dlouho starala a na skutečnost, že zemře, byla připravena. Domnívá se, že nyní, den po jeho smrti, je již s jeho odchodem smířena.

Respondentce (C08) připadá pohřeb zbytečný, na tom se shodla se svými dvěma sourozenci. Pokud by sourozenci na pohřbu trvali, určitě by se podřídila. Jako náhradu za tradiční pohřeb se domluvili na rodinném setkání, které pojmu jako vzpomínku na maminku. „*Myslím, že to takto bylo daleko víc osobní, než velký obřad.*“ Také rodina paní (C02) klasický rituál odmítá, přesto cítí potřebu rozloučit se. Svůj zájem obrací spíše ke komornějšímu způsobu rozloučení: „*... sejde se rodina, uložíme na hřbitově urnu do hrobu a potom půjdeme všichni na oběd.*“ Na těchto případech lze vysledovat tendence k odklonu od kolektivní podoby pohřbu k intimnější formě rozloučení.

Paní (C04) si po své smrti přeje být pohřbena do hrobu za přítomnosti kněze a s účastí pouze neblíží rodiny. Respondenky (C05, C08, C09) rozhodnutí o způsobu svého pohřbení nechávají na svých potomcích. Paní (C08) k tomu dodává: „*Já osobně na pohřbu netrvám. Obřad považuji za zcela zbytečný.*“ Zbýlých šest respondentů klasické rozloučení po své smrti odmítá.

9.2.4 Finanční situace pozůstalých

Tabulka č. 21: Finanční situace pozůstalých – charakteristika pozůstalých

Označení respondenta	Pohlaví	Věk	Vzdělání	Vztah k zemřelému(mu)	Věřící	Život po smrti
D01	Ž	64	VO	sestra	ne	ne
D02	Ž	65	SŠ bez M	sestra	ano	ano
D03	Ž	62	SŠ bez M	sestra	ne	ne
D04	Ž	53	SŠ bez M	manželka	ne	ano

Paní (D04) zemřel manžel, oba byli v invalidním důchodu a v nedobré finanční situaci. V jeden okamžik zvažovala možnost půjčky na pohřeb, dcera ji nakonec přesvědčila, aby obřad neuskutečňovali. Nedlouho po manželově smrti jí však přepadly pochybnosti o správnosti svého rozhodnutí.

Paní (D01, D02, D03) uvedly jediný důvod odmítnutí rituálu – finanční. Všechny tři respondenty byly se zemřelým v sourozeneckém příbuzenském vztahu, paní (D03) připomíná, že zemřelý bratr žil sám a ona měla svojí rodinu. „*Nějak jsem se s ním nestýkala.*“

Gorer (in Kubičková, 2001) vysvětluje, že ztráta sourozence v dospělosti není tak hluboce prožívána, každý má obvykle vlastní rodinu a tou je plně zaujat. Také intenzita kontaktů mezi sourozenci v dospělosti výrazně ubývá.

Skupina pozůstalých uvádějících výše uvedený důvod odmítnutí klasického rozloučení je v rámci celého výzkumného souboru zajímavá tím, že do ní byli zahrnuti všichni respondenti, kteří v dotazníku uvedli vztah k zemřelému(mu): sestra.

9.2.5 Nedobré vztahy se zemřelým

Tabulka č. 22: Nedobré vztahy se zemřelým – charakteristika pozůstalé

Označení respondenta	Pohlaví	Věk	Vzdělání	Vztah k zemřelému(mu)	Věřící	Život po smrti
E01	Ž	59	VO	manželka	ne	ano

Respondentka (E01) uvádí jako důvod nekonání pohřebního obřadu pouze dvě slova: „*Nenávist a finance.*“ Sama se nachází v těžké životní situaci, před několika lety ji nyní zemřelý manžel opustil kvůli jiné ženě a zanechal takřka bez finančních prostředků. Po jeho smrti se manželova partnerka zcela distancovala od záležitostí souvisejících s pohřbem, a proto se zařizování pohřbu ujala respondentka, která pobírá pouze částečný invalidní důchod. Tvrdí, že pokud by manžel od ní tehdy neodešel, určitě by řádný pohřeb vypravila a nedostatek finančních prostředků na pohřeb by řešila půjčkou od finanční instituce. Sama si po své smrti pohřební rituál nepřeje.

9.2.6 Nedůvěra k pohřebním institucím

Tabulka č. 23: Nedůvěra k pohřebním institucím – charakteristika pozůstalého

Označení respondenta	Pohlaví	Věk	Vzdělání	Vztah k zemřelému(mu)	Věřící	Život po smrti
F01	M	50	SŠ bez M	vnuk	ne	ne

Respondent (F01) nemá důvěru k institucím organizujícím pohřební rituály. Před 26 lety, při pohřbu jeho otce, si rodina respondenta přála před pohřbem sejmout víko rakve a pohledem se naposledy rozloučit se zemřelým. Po otevření rakve byli zděšeni, neboť v rakvi se nacházelo tělo jiného muže. Začátek rituálu se byl odložen a respondent se spolu s pracovníky pohřební služby vydal do pražských márníc nalézt a identifikovat tělo svého otce. „*Pohřební služba přivezla z patologie [z Prahy] úplně jiného nebožtíka. Jednání tehdejší pohřební služby se mě hluboce dotklo, necitlivost a objížďení všech pražských patologií a krematorií si budu pamatovat po zbytek života.*“ Pozůstalá rodina se shodla, že při každém dalším úmrtí v rodině již klasický rituál pořádat nebudou. Nyní respondentovi zemřela babička. „*Babičce bylo 92 let, zemřela doma, celá rozvětvená rodina se sešla u jejího lůžka (2 dcery, 4 vnuci, 8 pravnoučata a 4 praprnoučata). Omyli jsme ji, oblékli a 4 hodiny ji měli doma.*“ Respondent takto pojatý akt považuje za plnohodnotné rozloučení. Po své smrti si pohřební rituál nepřeje, připouští variantu rozloučení formou rozptylu popela za přítomnosti nejbližších příbuzných.

Shrnutí

Výběrový soubor 51 respondentů uvedlo 6 různých důvodů odmítnutí pohřebního rituálu:

- Respektování přání zemřelého(ho) – 49,0 %
- Obavy pozůstalých z emocionální zátěže při pohřbu – 19,6 %
- Pohřeb jako nadbytečná záležitost – 19,6 %
- Finanční situace pozůstalých – 7,8 %
- Nedobré vztahy se zemřelým – 2,0 %
- Nedůvěra k pohřebním institucím – 2,0 %

Z výsledků výzkumu je zřejmé, že část respondentů (A03, A08, A10, A12, A20, A21, A23, A25, B04, C05, C07, E01) sice uváděla primární důvod nekonání pohřebního rituálu, ale ten nepovažovala za jediný, nýbrž hlavní, a k němu připojila ještě důvody další, které v součtu ilustrují jejich celkový negativní postoj k tradičnímu pohřebnímu rituálu.

Několik respondentů (A11, C02, C08, F01) vyjadřovalo zřetelné tendence k odklonu od kolektivní podoby pohřbu k intimnější formě rozloučení.

Z výzkumu dále vyplynulo, že 73 % respondentů z výběrového souboru se nepovažuje za věřícího člověka a 57 % respondentů není přesvědčeno o existenci života po smrti.

10. Diskuze

Před započítáním samotného výzkumu mapujícího procentuální výskyt pohřbů bez obřadu u pohřebních institucí v jednotlivých krajích ČR jsem očekával nejvyšší sdělená procenta od institucí z hlavního města. K této predikci mě vedla především osobní znalost poměrů v tomto odvětví, zvláště situace v Praze a Středočeském kraji. Již před několika lety Komárek (2005) poukazoval na vysoký počet pohřbů bez obřadu v Praze, kde se v té době klasický pohřební rituál neuskutečňoval zhruba ve třetině případů úmrtí a zemřelí byli zpopelňováni bez jakékoli ceremonie jen „*jako zvířata v kafilériích*“. Pohřební instituce každým rokem zaznamenávají zvyšující se počty pohřbů bez obřadu, a proto člověka pohybujícího se v tomto oboru nepřekvapí, že poměr v hlavním městě zmiňovaný Komárkem (2005) dnes zdaleka neplatí. V Praze již několik let převyšuje počet pohřbených bez obřadu nad těmi, jejichž tělo bylo pohřbeno po uskutečněním klasického obřadu, což výsledky výzkumu (61,36 %) potvrdily.

Výsledky výzkumu ukázaly, že ještě vyšší procenta pohřbených bez obřadu než v hlavním městě vykazovaly instituce z oblastí západních Čech – v Karlovarském kraji (63,83 %) a především v Plzeňském kraji (75 %), ve kterém jsou podle výsledků výzkumu tři čtvrtiny všech zemřelých zpopelňování bez jakéhokoli aktu rozloučení. Naopak nejnižší průměrná procenta uváděly pohřební instituce z oblastí spolu sousedících – z Jihomoravského kraje (10 %) a z Kraje Vysočina (7,73 %).

Jistý zdroj nepřesností výzkumu se může vyskytovat v datech kvalifikovaných odhadů poskytnutých pohřebními institucemi. Domnívám se, že některé instituce mohou mít tendence procenta pohřbů bez obřadu spíše podhodnocovat. Například v oblasti konkurenčního prostředí s několika pohřebními institucemi vypovídá nižší procento pohřbů bez obřadu u jedné z nich o jejím vyšším odborném kreditu. Zpopelnění bez obřadu je pozůstalými považováno za úkon standardní a jednoduchý, a tudíž očekávají jeho zvládnutí ve shodné kvalitě jakoukoli institucí. Na klasický pohřební rituál je již nahlíženo jako na komplexní zakázku, která od pohřebních institucí vyžaduje splnění mnoha úkonů na vyšší odborné úrovni a v odpovídající kvalitě. Z těchto důvodů pozůstalí žádající prosté zpopelnění nepřikládají výběru pohřební instituce podstatný význam a volí většinou instituce, které jim jsou v situaci úmrtí momentálně nablízku nebo nabízejí své služby v nižší cenové relaci. Rozhodnou-li se však pozůstalí pohřební rituál uskutečnit, obracejí se zpravidla na instituce prověřené svými předešlými kladnými zkušenostmi nebo na základě referencí svého okolí. Záměrné podhodnocení sděleného odhadu procent pohřbů bez obřadu, zvláště v rámci konkurenčního prostředí, může navenek deklarovat pozici prestižnější a kompetentnější instituce, kterou pozůstalí častěji pověřují organizací klasického pohřbu.

Další zdroje nepřesností, které mohou ovlivňovat výsledky výzkumu, spatřuji v poměrně běžné situaci, kdy člověk z jiného regionu zemře v Praze nebo v některém z krajských měst, kam bývá soustředěna většina odborných lékařských pracovišť. Pokud se pozůstalí rozhodnou nerealizovat pohřeb, mohou zpopelněním bez obřadu pověřit místní pohřební instituci, pakliže se rozhodnou pro klasický rituál, oslovují většinou instituce působící v místě bydliště zemřelého, které zaručují znalost lokálních zvyklostí a tradic vážících se k pohřbu v dané oblasti. V důsledku toho se mohou zvyšovat procenta pohřbů bez obřadu u institucí v Praze a v krajských městech, a naopak snižovat u institucí působících mimo tato regionální centra.

Velice zajímavé je též srovnání počtu pohřebních institucí sdělených ČSÚ s počtem institucí, které vyvíjejí činnost fakticky. Za pomoci kteréhokoli internetového vyhledávače

lze jednoduše zjistit, že počty institucí nabízejících oficiálně své služby veřejnosti, jsou nižší. Ve výzkumu byla ke stanovení základního souboru použita data ČSÚ (elektronické sdělení ze dne 15. října 2012), podle nichž například v Praze v roce 2011 působilo 30 ekonomických subjektů s hlavní činností „pohřební služba“, přestože podle volně dostupných informačních zdrojů vyvíjelo obchodní činnost směrem k zákazníkům pouze 13 z nich. Samotného výzkumu v hlavním městě se zúčastnil výběrový soubor složený z 9 institucí, což činilo 30 % základního souboru, pokud bychom však považovali za základní soubor 13 institucí, které skutečně činnost vyvíjely, činil by shodný výběrový soubor téměř 70 % základního souboru. Jedno z možných vysvětlení nesouladu mezi četností pohřebních institucí vykazovaných ČSÚ a institucemi skutečně fungujícími ve vztahu k veřejnosti, může být skutečnost, že pod hlavními kmenovými firmami působí z rozličných důvodů další, veřejnosti skryté sesterské firmy, které jsou v registru sice uváděny jako samostatné subjekty, ale ve skutečnosti navenek žádnou činnost nevyvíjejí.

Ve výzkumu zaměřeném na zjišťování důvodů vedoucích pozůstalé k rozhodnutí neuskutečňovat klasický pohřební rituál téměř polovina (49 %) respondentů uvedla jako důvod odmítnutí rituálu respektování *přání zemřelého*. Přitom Haškovcová (2007) a Říčan (2006) shodně uvádějí, že v současnosti se většina lidí problémem vlastního pohřbu vůbec nezabývá. Je tedy pravděpodobné, že někteří respondenti z této skupiny ve skutečnosti nechtěli prozradit pravý důvod svého rozhodnutí nekonat pohřeb a do dotazníku uvedli poněkud alibistickou variantu odpovědi, v níž se stroze odvolávají na respektování přání zemřelého. Doplnující otázkou v dotazníku jsem se pokusil respondenty uvádějící tento důvod přimět k rozlišení, zda *přání zemřelého* bylo skutečně vyslovené, či pouze odhadnuté na základě znalosti životních postojů zemřelého(ho), přesto bezmála třetinu respondentů se nepodařilo zařadit ani do jedné z těchto kategorií.

Na tuto výzkumnou práci by v budoucnu mohla navazovat další studie s vybranými respondenty ze shodného souboru, zaměřená na zjištění, jak s odstupem několika měsíců nahlíží na absenci pohřebního rituálu, zda se v rámci jejich rodinného společenství uskutečnila náhradní nebo symbolická forma aktu rozloučení, zda proces jejich truchlení probíhá nekomplikovaně apod.

11. Závěry

Prvním cílem této práce bylo zmapování procentuálního výskytu pohřbů bez obřadu v jednotlivých regionech a v rámci celé ČR. Výzkumu se zúčastnilo 63 pohřebních institucí, jež poskytly výzkumná data. Bylo zjištěno, že nejvyšší procenta výskytu pohřbů bez obřadu vykazovaly pohřební instituce z oblastí západních a severních Čech a Prahy. Kraje těchto oblastí obsadily prvních pět míst v pomyslném žebříčku regionů ČR s nejvyšším průměrným výskytem zkoumaného fenoménu.

Pohřby bez obřadu byly nejvíce rozšířené v Plzeňském kraji (75 %), následoval Karlovarský kraj (63,83 %), Hlavní město Praha (61,36 %), Ústecký kraj (54,28 %) a Liberecký kraj (48,33 %). V pořadí následovaly další české kraje: Královéhradecký (38,33 %), Středočeský (35,41 %) a Jihočeský (29,56 %), dále pak Moravskoslezský kraj (24,82 %), Olomoucký kraj (23,33 %), Pardubický kraj (20 %) a Zlínský kraj (14,75 %). Nejnižší průměrný procentuální výskyt pohřbů bez obřadu byl zjištěn v Jihomoravském kraji (10 %) a v Kraji Vysočina (7,73 %).

Průměrné procento výskytu pohřbů bez obřadu v rámci celé ČR činilo přibližně 35 %.

Dalším výzkumným záměrem bylo zjištění důvodů, jenž pozůstalé vedou k odmítnutí klasického pohřebního rituálu po smrti jim blízkého člověka. Do výzkumu bylo zařazeno 51 respondentů, kteří krátce před vstoupením do výzkumu utrpěli ztrátu blízkého člověka, nacházeli se v počátečních fázích procesu truchlení a rozhodli se nekonat pohřební rituál.

Respondenti uvedli 6 různých důvodů odmítnutí pohřebního rituálu:

- Respektování přání zemřelého(ho) – 49,0 %
- Obavy pozůstalých z emocionální zátěže při pohřbu – 19,6 %
- Pohřeb jako nadbytečná záležitost – 19,6 %
- Finanční situace pozůstalých – 7,8 %
- Nedobré vztahy se zemřelým – 2,0 %
- Nedůvěra k pohřebním institucím – 2,0 %

Z výzkumu dále vyplynulo, že 73 % respondentů z výběrového souboru se nepovažuje za věřícího člověka a 57 % respondentů není přesvědčeno o existenci života po smrti.

Souhrn

Bakalářská diplomová práce se skládá ze dvou základních částí – teoretické a praktické.

Teoretická část

Teoretická část přibližuje podstatné oblasti dané problematiky – pohřební rituál, zármutek a truchlení, smrt a umírání.

Pohřební rituál umožňuje ritualizované truchlení a potvrzuje smrt konkrétního člověka. Slouží k překonávání zármutku a k odstranění tělesných ostatků. Správný způsob rozloučení uspokojuje potřeby pozůstalých a pozitivně ovlivňuje proces truchlení. V minulosti byly rituály svázány se zavedenými představami posmrtného života, dnešní společnosti jsou chápány spíše jako povinnost pozůstalých vůči zemřelému. Tradiční rituál je v současné době v úpadku, přibývá pohřbů bez jakéhokoli rozloučení – pohřbů bez obřadu. Nešporová (2005) připomíná, že rozšíření takovéto praxe v pohřbívání je ve světovém kontextu naprosto výjimečné.

Zármutek představuje dlouhodobé emocionální utrpení, je to komplexní emoce, individuální a přirozená reakce na ztrátu. **Truchlení** představuje přirozený způsob zpracování zármutku, jsou to prožitky a stavy pozůstalých po ztrátě blízké osoby. Truchlení lze popsat jako proces skládající se z několika fází, v odborné literatuře panuje nejednotnost ve stanovení počtu těchto etap. Podle Kubíčkové (2001) všechny teorie uvádějí fáze šoku, sebekontroly, regresivní fáze a fáze adaptace. Novější teorie truchlení pojímají tento proces spíše jako komplexnější koncepty stadií – konfuze, exprese a akceptace. Do nedávné doby všechny výklady truchlení zdůrazňovaly příklon k jednotlivci, aktuálnější teorie obrátily pozornost k širšímu sociálnímu kontextu, který zahrnuje intrapersonální i interpersonální témata. Průběh a intenzita zármutku představují vysoce individuální záležitost. Existují však některé společné faktory mající vliv na reakce truchlících při ztrátě blízkého člověka. Patří k nim: okolnosti smrti, charakteristika a faktory vztahu, věk zemřelého a truchlícího, rodinné faktory, sociální podpora, pohlaví truchlícího, náboženské a sociokulturní faktory, předchozí zkušenost se smrtí, osobnostní faktory a sekundární stresy. Projevy truchlení se manifestují na úrovni myšlení, nálad, chování a na úrovni tělesných projevů. Nekomplikovaný zármutek je normální, zdravou a přirozenou odezvou na ztrátu blízkého člověka. Komplikované truchlení je patologická

reakce na ztrátu. Projevuje se intenzivní a neobvykle dlouhou dobou smutku, depresivními a úzkostnými stavy a zhoršením zdravotního stavu. Mezi rizikové faktory patologického truchlení patří: charakteristika pozůstalých a zemřelého, okolnosti úmrtí a interpersonální vztahy.

Smrt považuje Haškovcová (2007) za individuální zánik organismu. Na **umírání** lze nahlížet jako na přechodnou fázi mezi životem a smrtí, je to proces rozdělovaný na tři nestejně dlouhá období: pre finem, in finem a post finem. Obecný postoj ke smrti tvoří podle Vágnerové (2007) tři komponenty: citový vztah ke smrti, kognitivní složka a chování. Strach ze smrti má sice svůj předmět – smrt, přesto je to strach z něčeho nekonkrétního, s čím se člověk osobně nikdy nesetkal. Strach ze smrti úzce souvisí s postojem k životu a má souvislost s řadou faktorů: věkem, pohlavím, osobnostními vlastnostmi a dispozicemi, mírou obtížnosti současného života, vyrovnaností s vlastním životem a hodnotovým systémem. Cicirelli (1998) a Twycrosse (1975) považují strach ze smrti jako komplex několika samostatných složek strachu (např. strach z odloučení, strach z nedokončeného úkolu, strach ze závislosti na druhých lidech, strach z bolesti při umírání a další). Vztah společnosti ke smrti a umírání prošel historickými proměnami. Lidé si uvědomovali svojí konečnost odpradáвна a smrt považovali za běžnou součást života. Ve 20. století se v zemích západního světa objevil nový způsob umírání „převrácená smrt“, která se stala výsledkem rychlých a radikálních změn během jedné generace. Důraz se začal klást především na ekonomický růst a budoucnost, ve které se předmětem zájmu stává pouze život. Smrt se schovala za nemoc, stala se špinavou a neslušnou. Úmrtí začalo být vnímáno jako prohra lékařů, od kterých společnost bezvýhradně očekává oddálení smrti a uchování života.

Teoreticko-kritická analýza stavu výzkumu a poznání se snaží o mapování výzkumů souvisejících s odmítáním klasického pohřebního rituálu. Problému pohřbů bez obřadu se zahraniční zdroje téměř nevěnují.

Nešporová (2011) zmiňuje mezinárodní sociologické šetření International Social Survey Programme (ISSP) z roku 2008, které bylo tematicky zaměřeno na náboženství. Z výstupů výzkumu vyplývá, že pohřbení bez obřadu se v současné české společnosti stává poměrně běžnou volbou.

Dále Nešporová (2011) popisuje vlastní kvalitativní výzkum, který byl zaměřen na otázky týkající se smrti, víry v posmrtný život a pohřebních obřadů. Poukazuje na hojně se rozšiřující tendence zcela ustoupit od pořádání jakéhokoli pohřebního obřadu. Rozlišuje tři

typy faktorů, které mají vliv na odmítání pohřbů: ekonomické, psychologické a sociální. Nejčastěji uváděný důvod respondentů byl důvod ekonomický.

Kostelníková (2012) zkoumala formou kvalitativního výzkumu možné motivy pozůstalých, které je vedou k neuskutečnění pohřebního rituálu. Výzkumu se zúčastnili pracovníci pohřebních služeb z Brna, tedy nikoli sami aktéři – pozůstalí. Autorka zjišťovala, zda se na tomto fenoménu podílí současný stav českého pohřebnictví. Výzkum ukázal, že praxe českého pohřebnictví může rozhodování některých pozůstalých ovlivňovat.

Gajdoš (2012) prováděl formou rozhovorů kvalitativní šetření s lidmi, kteří se nerozloučili se svým příbuzným formou tradičního pohřebního rituálu. Dospěl k několika tendencím, které měly vliv na jejich rozhodnutí nekonat pohřeb: kritika konvenční pohřební praxe, ztatečná tendence k privatizaci smrti, vnímání popela zemřelého jako ohnisko symbolického rituálu, nedůležitost těla na pohřbu jako sociální události a tendence nahradit oficiální obřad obřady alternativními.

Praktická část

Cílem praktické části bakalářské práce bylo orientačně zmapovat procentuální výskyt pohřbení bez obřadu v jednotlivých krajích a v rámci celé ČR, dále pak zjistit důvody, které vedou pozůstalé k rozhodnutí neuskutečnit pohřební rituál při úmrtí jim blízké osoby. S ohledem na předmět zkoumání a citlivost zvoleného tématu byl zvolen kvalitativní přístup. Na základě stanovených cílů byly stanoveny výzkumné otázky:

- 1) Jaký je procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v poměru k počtu všech pohřbených v ČR?
- 2) Jaké motivy vedou pozůstalé k rozhodnutí neuskutečnit pohřební rituál, když odborná literatura připisuje pohřebnímu rituálu jednoznačně příznivý účinek v procesu truchlení?

Výzkumné otázky rozdělily výzkum na dvě samostatné části se dvěma různými skupinami respondentů, od níž byla data získávána odlišnou metodou.

Do **první části výzkumu** mapujícího procentuální výskyt pohřbení bez obřadu v jednotlivých krajích a v rámci celé ČR bylo metodou prostého (účelového) výběru zapojeno 63 pohřebních institucí z celkového počtu 587, což vyjádřeno v procentech činilo 11 %. Data se tvořila z kvalifikovaných odhadů institucí (57 %, N = 36) a z přesně sdělených údajů (43 %, N = 27).

Výzkumem bylo zjištěno, že nejvyšší procenta výskytu pohřbů bez obřadu vykazovaly pohřební instituce z oblastí západních a severních Čech a Prahy. Kraje těchto oblastí obsadily prvních pět míst v pomyslném žebříčku regionů ČR s nejvyšším průměrným výskytem zkoumaného fenoménu. Pohřby bez obřadu byly v průměru nejvíce rozšířené v Plzeňském kraji (75 %), následoval Karlovarský kraj (63,83 %), Hlavní město Praha (61,36 %), Ústecký kraj (54,28 %) a Liberecký kraj (48,33 %). Uprostřed pořadí oblastí se ocitly další české kraje: Královéhradecký (38,33 %), Středočeský (35,41 %) a Jihočeský (29,56 %). Následovaly Moravskoslezský kraj (24,82 %), Olomoucký kraj (23,33 %), Pardubický kraj (20 %) a Zlínský kraj (14,75 %). Nejnižší průměrný procentuální výskyt pohřbů bez obřadu byl zjištěn v kraji Jihomoravském (10 %) a v Kraji Vysočina (7,73 %).

Jednotlivé kraje se lišily nejen rozdílnými průměrnými procenty výskytu tohoto jevu, ale také počty zemřelých. Tyto dvě hodnoty jsem použil k výpočtu počtu zemřelých pohřbených bez obřadu – zvláště v každé oblasti. Výsledné hodnoty jsem sečetl a výsledek procentuálně porovnal s počtem všech zemřelých. Výsledkem bylo průměrné procento výskytu pohřbů bez obřadu v rámci celé ČR, které činilo přibližně 35 %.

Do druhého výzkumu vstoupilo 51 pozůstalých, kteří splňovali tyto podmínky:

- krátce před vstoupením do výzkumu utrpěli ztrátu blízkého člověka a nacházeli se v počátečních fázích procesu truchlení,
- rozhodli se neuskutečnit pohřební rituál.

Výběrový vzorek byl vybrán účelově – záměrným výběrem, z osob splňujících výše uvedené podmínky pro vstup do výzkumu, které jsem oslovil bezprostředně po jednání uskutečněném v souvislosti s úmrtím u Pohřební služby CZ, s. r. o. v Brandýse nad Labem.

Šetření byla realizována formou distribuce nestandardizovaného dotazníku s otevřenými otázkami, pomocí kterého byly primárně zjišťovány důvody neuskutečnění pohřebního rituálu.

Respondenti uvedli 6 různých důvodů odmítnutí pohřebního rituálu:

- Respektování přání zemřelého(ho) – 49,0 %
- Obavy pozůstalých z emocionální zátěže při pohřbu – 19,6 %
- Pohřeb jako nadbytečná záležitost – 19,6 %
- Finanční situace pozůstalých – 7,8 %
- Nedobré vztahy se zemřelým – 2,0 %

- Nedůvěra k pohřebním institucím – 2,0 %

Z výzkumu dále vyplynulo, že 73 % respondentů z výběrového souboru se nepovažuje za věřícího člověka a 57 % respondentů není přesvědčeno o existenci života po smrti.

Seznam použitých zdrojů a literatury

- Alchulerová, J. (2007). *Nemoc a ztráta v kontextu rodiny*. In Firthová, P., Luffová, G., Oliviere, D. (Eds.), *Ztráta, změna a zármutek v kontextu paliativní péče*, 75–88. Brno: Společnost pro odbornou literaturu.
- Ariés, P. (2000a). *Dějiny smrti I. Doba ležících*. Praha: Argo.
- Ariés, P. (2000b). *Dějiny smrti II. Zdivočelá smrt*. Praha: Argo.
- Baštecká, B., & kol. (2003). *Klinická psychologie v praxi*. Praha: Portál.
- Baštecká, B., & kol. (2005). *Terénní krizová práce. Psychosociální intervenční týmy*. Praha: Grada
- Benedictová, R. (1999). *Kulturní vzorce*. Praha: Argo.
- Blumenthal-Barby, K., & kol. (1987). *Kapitoly z thanatologie*. Praha: Avicenum.
- Cicirelli, V. G. (1998). Personal Meaning of Death in Relation to Fear of Death, *Death Studies*, Vol. 22, 713–733.
- Český statistický úřad. (2012). *Demografická ročenka krajů 2002 až 2011*. Získáno 24. října 2012 z <http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/p/4027-12>
- Davies, D. J. (2007). *Stručné dějiny smrti*. Praha: Volvox Globator.
- DiGulio, R., & Kranzová, R. (1997). *O smrti*. Praha: NLN.
- Elias, N. (1998). *O osamělosti umírajících v našich dnech*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky.
- Firthová, S. (2007). *Kulturní perspektivy ztráty a situace pozůstalých*. In Firthová, P., Luffová, G., Oliviere, D. (Eds.), *Ztráta, změna a zármutek v kontextu paliativní péče*, 213–228. Brno: Společnost pro odbornou literaturu.
- Firthová, P., Luffová, G., Oliviere, D., ed. (2007). *Ztráta, změna a zármutek v kontextu paliativní péče*. Brno: Společnost pro odbornou literaturu.
- Frankl, V. E. (1997). *Vůle ke smyslu*. Brno: Cesta.
- Gajdoš, A. (2012). *Spálit' a hotovo? „Pohřeb bez obradu“ očami pozůstalých*. (Nepublikovaná magisterská diplomová práce). Univerzita Karlova v Praze.
- Genep, A. (1997). *Přechodové rituály*. Praha: Lidové noviny.
- Haškovcová, H. (1975). *Rub života líc smrti*. Praha: Orbis.
- Haškovcová, H. (2002). *Lékařská etika*. Praha: Galén.
- Haškovcová, H. (2007). *Thanatologie: Nauka o umírání a smrti*. Praha: Galén.

- Haškovcová, H. (2010). *Fenomén stáří*. Praha: Havlíček Brain Team.
- Horák, M. (2011). *Léčebná síla rituálu*. Psychologie dnes, 1.
- Hříbalová, M. (2011). *Tabu sexu vystřídalo tabu smrti*. Psychologie dnes, 11.
- Jakoby, B. (2005). *Tajemství umírání*. Liberec: Dialog.
- Kalina, K. (2008). *Terapeutická komunita. Obecný model a jeho aplikace v léčbě závislosti*. Praha: Grada Publishing.
- Kast, V. (1982). *Trauern: Phasen und Chancen des psychischen Prozesses*. Stuttgart: Kreuz-Verlag.
- Kavanová, L. (2012). *Pohřběte mě on-line*. Respekt, 17, 44–45.
- Keller, J. (2004). *Úvod do sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Komárek, S. (2005). *Spasení těla. Moc, nemoc a psychosomatika*. Praha: Mladá fronta.
- Kostelníková, M. (2012). *Absence pohřebních obřadů v České republice: případová studie z Brna*. (Nepublikovaná magisterská diplomová práce). Masarykova univerzita v Brně.
- Křivohlavý, J. (2005). *Kdo se smrti nebojí*. Psychologie dnes, 4.
- Křivohlavý, J., & Kaczmarczyk, S. (1995). *Poslední úsek cesty*. Praha: Návrat domů.
- Kubičková, N. (2001). *Zármutek a pomoc pozůstalým*. Praha: ISV.
- Kupka, M. (2008). *Jak si představujete dobrou smrt?* Psychologie dnes, 1, 20–23.
- Kupka, M. (2011). *Psychologické aspekty paliativní péče*. Olomouc: UP Olomouc.
- Kübler-Rossová, E. (1992a). *O smrti a umírání*. Turnov: Arica.
- Kübler-Rossová, E. (1992b). *O životě po smrti*. Turnov: Arica.
- Kübler-Rossová, E. (1995). *Odpovědi na otázky o smrti a umírání*. Praha: Tvorba.
- Matoušek, O., Koláčková, J., & Kodymová, P. (2005). *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Praha: Portál.
- McLarenová, J. (2005). *Smrt dítěte*. In Firthová, P., Luffová, G., Oliviere, D. (Eds.), *Ztráta, změna a zármutek v kontextu paliativní péče*, 103–119. Brno: Společnost pro odbornou literaturu.
- Milne, D., & Millard, R. (2005). *Truchlení*. In O'Connor, M. & Aranda, S. *Paliativní péče pro sestry všech oborů*, 231–243. Praha: Grada Publishing.
- Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.
- Moody, R. A., & Arcangel, D. (2011). *Život po ztrátě*. Praha: Knižní klub.

- Moore, T. (2009). *Temné noci duše*. Praha: Portál.
- Nešporová, O. (2005). *Sedmá mezinárodní konference o smrti*. Sociologický časopis, Vol. 41, No. 5, s. 970–972.
- Nešporová, O. (2009). *Smrt jako konec, nebo začátek? O (ne)víře v posmrtný život*. Lidé města 11 (3), 463–491.
- Nešporová, O. (2011). *Obřady loučení se zesnulými: Sekulární, náboženské nebo raději žádné pohřby*. Sociální studia, Katedra sociologie FSS MU, 2/2011, 57–85.
- Parkes, C. M., Relfová, M., & Couldricková A. (2007). *Poradenství pro smrtelně nemocné a pozůstalé*. Brno: Společnost pro odbornou literaturu.
- Prokop, J. (2006). *Spiritualita umírajících pacientů*. Brno: Vydavatelství MU.
- Prothero, S. (2001). *Purified by Fire: A History of Cremation in America*. Ewing: University of California Press.
- Přidalová, M. (1998). *Pro je moderní smrt tabu?* Sociologický časopis, Vol. 34, No. 3, s. 347–361.
- Quinnová, A. (2007). *Kontext ztráty, změny a zármutku paliativní péči*. In Firthová, P., Luffová, G., Oliviere, D. (Eds.), *Ztráta, změna a zármutek v kontextu paliativní péče*, 21–38. Brno: Společnost pro odbornou literaturu.
- Raudenská, J., & Javůrková, A. (2011). *Strach ze smrti u dospělých umírajících pacientů v terminální fázi onkologického onemocnění*. Sociální studia, Katedra sociologie FSS MU, 2/2011, 121–133.
- Rosenblatt, P. C. (1993). *Grief: The social context of private feelings*. In Stroebe, M. S., Stroebe, W. & Hansson, R. O., *Handbook of Bereavement: Theory, Research and Intervention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Řičan, P. (2006). *Cesta životem*. Praha: Portál.
- Silvermanová, P. R. (2007). *Truchlení: Změna pojetí*. In Firthová, P., Luffová, G., Oliviere, D. (Eds.), *Ztráta, změna a zármutek v kontextu paliativní péče*, 39–58. Brno: Společnost pro odbornou literaturu.
- Soukupová, T. (2006). *Umíme ještě truchlit?* Psychologie dnes, 5, 18–20.
- Stuchlíková, I. (2007). *Základy psychologie emocí*. Praha: Portál.
- Svatošová, M. (2011). *Hospice a umění doprovázet*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.
- Špatenková, N. (2008). *Poradenství pro pozůstalé*. Praha: Grada Publishing.
- Špatenková, N. (2009). *Truchlení*. In Baštecká, B., & kol. *Psychologická encyklopedie: aplikovaná psychologie*, 405–407. Praha: Portál.

- Špatenková, N. (2010) *Thanatologie. Nauka o umírání*. Olomouc: Remas – Institut alternativních studií Jaroslava Švendy.
- Špatenková, N. (2011). *Krizová intervence pro praxi*. Praha: Grada Publishing.
- Šulista, P. (březen/duben 2009). *Úcta k zesnulým, významný ukazatel úrovně společnosti*. *Pieta*, pilotní číslo, 18.
- Twycross, R. G. (1975). *The Dying Patient*. London: C. M. F.
- Unger, J. (2006) *Pohřební ritus I. až 20. století*. Brno: Nauma.
- Vágnerová, M. (2007). *Vývojová psychologie II. – Dospělost a stáří*. Praha: Karolinum.
- Večerková, B., & Beranová, L. (2011). *Umírání a péče o nevléčitelně nemocné*. Soubor kvantitativních výzkumů pro hospicové občanské sdružení Cesta domů. STEM/MARK. Získáno 20. září 2012 z <http://www.umirani.cz/res/data/017/001909.pdf>
- Virt, G. (2000). *Žít až do konce*. Praha: Vyšehrad.
- Vokurka, M., Hugo, J., & kol. (2002). *Velký lékařský slovník*. Praha: Maxdorf.
- Vymětal, J. (2003). *Lékařská psychologie*. Praha: Portál.
- Vymětal, J. (2004). *Úzkost a strach u dětí: jak jim předcházet a jak je překonávat*. Praha: Portál.
- Vymětal, J., & kol. (2007). *Speciální psychoterapie*. Praha: Grada Publishing.
- Yalom, I. D. (2006). *Existenciální psychoterapie*. Praha: Portál.
- Yalom, I. D. (2008). *Pohled do slunce: O překonávání strachu ze smrti*. Praha: Portál.

Seznam tabulek

Tabulka č. 1: Procenta uskutečněných pohřbů bez obřadu ve vybraných letech u Pohřební služby Memoria Rakovník (dříve Komunální služby města Rakovník)

Tabulka č. 2: Procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v roce 2011 u pohřebních institucí v rámci regionu – Hlavní město Praha

Tabulka č. 3: Procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v roce 2011 u pohřebních institucí v rámci regionu – Středočeský kraj

Tabulka č. 4: Procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v roce 2011 u pohřebních institucí v rámci regionu – Jihočeský kraj

Tabulka č. 5: Procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v roce 2011 u pohřebních institucí v rámci regionu – Plzeňský kraj

Tabulka č. 6: Procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v roce 2011 u pohřebních institucí v rámci regionu – Karlovarský kraj

Tabulka č. 7: Procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v roce 2011 u pohřebních institucí v rámci regionu – Ústecký kraj

Tabulka č. 8: Procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v roce 2011 u pohřebních institucí v rámci regionu – Liberecký kraj

Tabulka č. 9: Procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v roce 2011 u pohřebních institucí v rámci regionu – Královéhradecký kraj

Tabulka č. 10: Procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v roce 2011 u pohřebních institucí v rámci regionu – Pardubický kraj

Tabulka č. 11: Procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v roce 2011 u pohřebních institucí v rámci regionu – Kraj Vysočina

Tabulka č. 12: Procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v roce 2011 u pohřebních institucí v rámci regionu – Jihomoravský kraj

Tabulka č. 13: Procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v roce 2011 u pohřebních institucí v rámci regionu – Olomoucký kraj

Tabulka č. 14: Procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v roce 2011 u pohřebních institucí v rámci regionu – Zlínský kraj

Tabulka č. 15: Procentuální výskyt pohřbů bez obřadu v roce 2011 u pohřebních institucí v rámci regionu – Moravskoslezský kraj

Tabulka č. 16: Pořadí regionů podle zjištěného procentuálního výskytu pohřbů bez obřadu a výpočet průměrného procenta výskytu v rámci celé ČR v roce 2011

Tabulka č. 17: Důvody neuskutečnění pohřebního rituálu uváděné respondenty

Tabulka č. 18: Respektování přání zemřelého – charakteristika pozůstalých

Tabulka č. 19: Obavy pozůstalých z emocionální zátěže při pohřbu – charakteristika pozůstalých

Tabulka č. 20: Pohřeb jako nadbytečná záležitost – charakteristika pozůstalých

Tabulka č. 21: Finanční situace pozůstalých – charakteristika pozůstalých

Tabulka č. 22: Nedobré vztahy se zemřelým – charakteristika pozůstalých

Tabulka č. 23: Nedůvěra k pohřebním institucím – charakteristika pozůstalých

Seznam grafů

Graf č. 1: Výzkumný soubor rozdělený podle pohlaví

Graf č. 2: Výzkumný soubor rozdělený podle věkových skupin

Graf č. 3: Výzkumný soubor rozdělený podle dosaženého vzdělání

Graf č. 4: Výzkumný soubor rozdělený podle příbuzenského vztahu k zemřelému

Graf č. 5: Výzkumný soubor rozdělený na věřící a nevěřící

Graf č. 6: Výzkumný soubor rozdělený podle přesvědčení o existenci života po smrti

Seznam příloh

Příloha č. 1: Formulář zadání diplomové práce

Příloha č. 2: Abstrakt bakalářské diplomové práce v českém jazyce

Příloha č. 3: Abstrakt bakalářské diplomové práce v anglickém jazyce

Příloha č. 4: Počty pohřebních institucí v jednotlivých krajích ČR

Příloha č. 5: Elektronická prosba určená pohřebním institucím

Příloha č. 6: Prohlášení výzkumníka určené respondentům

Příloha č. 7: Úvodní dotazník

Příloha č. 8: Dotazník

Příloha č. 1: Formulář zadání diplomové práce

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Akademický rok: 2011/2012

Studijní program: Psychologie
Forma: Kombinovaná
Obor/komb.: Psychologie (PSYB)

Podklad pro zadání BAKALÁŘSKÉ práce studenta

PŘEDKLÁDÁ:	ADRESA	OSOBNÍ ČÍSLO
OTTL Karel	Královická 590/33, Brandýs n. Lab.-St. Boleslav - Brandýs nad Labem	110275

TÉMA ČESKY:

Pohřební rituál v kontextu motivace a postojů ke smrti a umírání.

NÁZEV ANGLICKY:

Funeral ceremony in the context of motivation and attitudes to death and dying.

VEDOUcí PRÁCE:

Mgr. Martin Kupka, Ph.D. - PCH

ZÁSADY PRO VYPRACOVÁNÍ:

Konzultace s vedoucím práce.
Stanovení struktury kvalifikační práce.
Studium doporučené literatury.

SEZNAM DOPORUČENÉ LITERATURY:

Davies, D. J. (2007). Stručné dějiny smrti. Praha: Volvox Globator
Firthová, P., Luffová, G., Oliviere, D., ed. (2007). Ztráta, změna a zármutek v kontextu paliativní péče. Brno: Společnost pro odbornou literaturu.
Frankl, V. E. (2007). Psychoterapie a náboženství. Hledání nejvyššího smyslu. Brno: Cesta.
Frankl, V. E. (1997). Vůle ke smyslu. Brno: Cesta.
Haškovcová, H. (2010). Fenomén stáří. 2. přepr. a dopl. vyd. Praha: Havlíček Brain Team.
Haškovcová, H. (2007). Thanatologie: Nauka o umírání a smrti. 2., přepr. vyd. Praha: Galén.
Kerrigan, M. (2008). Historie smrti. Praha: Deus
Křivohlavý, J., Kaczmarczyk, S. (1995). Poslední úsek cesty. Praha: Návrat domů.
Křivohlavý, J. (2006). Psychologie smysluplnosti existence: Otázky na vrcholu života. Praha: Grada.
Moore, T. (2009). Temné noci duše. Praha: Portál
Parkes, C. M., Relfová, M., Couldricková A. (2007). Poradenství pro smrtelně nemocné a pozůstalé. Brno: Společnost pro odbornou literaturu.
Payne, J. (2008). Smrt jediná jistota (apoteóza skepse). Praha: Triton
Říčan, P. (2004). Cesta životem. Praha: Portál
Svatošová, M. (2011). Hospice a umění doprovázet. 7. dopl. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství
Špatenková, N. (2011). Krizová intervence pro praxi. 2. akt. a dopl. vyd. Praha: Grada Publishing
Špatenková, N. (2008). Poradenství pro pozůstalé. Praha: Grada Publishing
Yalom, I. D. (2006). Existenciální psychoterapie. Praha: Portál.
Yalom, I. D. (2008). Pohled do slunce. Praha: Portál.

Podpis studenta:

Datum:

24.02.2012

Podpis vedoucího práce:

Datum:

24.02.2012

Příloha č. 2: Abstrakt bakalářské diplomové práce v českém jazyce

ABSTRAKT DIPLOMOVÉ PRÁCE

Název práce: Pohřební rituál v kontextu postojů a motivace ke smrti a umírání

Autor práce: Karel Ottl

Vedoucí práce: Mgr. Martin Kupka, Ph.D.

Počet stran a znaků: 97; 174 960

Počet příloh: 8

Počet titulů použité literatury: 75

Abstrakt:

Teoretická část se zabývá problematikou pohřebních rituálů a vymezením souvisejících pojmů: zármutek, truchlení, smrt a umírání. Každým rokem narůstá v České republice procento pohřbení zemřelých bez jakékoli ceremonie, proto prvním úkolem praktické části bylo zmapovat procentuální výskyt pohřbů bez obřadu. Byla zvolena kvalitativní metodologie. Formou elektronické a telefonní komunikace byla s provozovateli 63 pohřebních služeb a ústavů zjišťována procenta pohřbů bez obřadu uskutečněných těmito institucemi. Nejvyšší průměrná procenta byla zjištěna u institucí v Plzeňském kraji (75 %), naopak nejnižší v kraji Jihomoravském (10 %) a v Kraji Vysočina (7,73 %). Průměrné procento výskytu pohřbů bez obřadu v rámci celé ČR činilo přibližně 35 %. Dalším výzkumným záměrem bylo zjistit důvody, které vedou pozůstalé k odmítnutí klasického pohřebního rituálu. Do kvalitativního výzkumu bylo zařazeno 51 pozůstalých, kteří krátce před vstoupením do výzkumu utrpěli ztrátu blízkého člověka a rozhodli se neuskutečnit pohřební rituál. Respondenti uvedli do nestandardizovaného dotazníku celkem 6 důvodů: respektování přání zemřelého(ho), obavy pozůstalých z emocionální zátěže při pohřbu, pohřeb jako nadbytečná záležitost, finanční situace pozůstalých, nedobré vztahy se zemřelým a nedůvěra k pohřebním institucím.

Klíčová slova: pohřební rituál, pohřeb bez obřadu, zármutek, truchlení, smrt, umírání

Příloha č. 3: Abstrakt bakalářské diplomové práce v anglickém jazyce

ABSTRACT OF THESIS

Title: Funeral ceremony in the context of motivation and attitudes to death and dying

Author: Karel Ottl

Supervisor: Mgr. Martin Kupka, Ph.D.

Number of pages and characters: 97; 174 960

Number of appendices: 8

Number of references: 75

Abstract:

Theoretical part deals with funeral ceremonies and definition of related terms: sorrow, mourning, death and dying. In the Czech Republic the percentage of funerals with no ceremony increases every year, therefore the first task of the practical part was to map percentage of occurrence of funerals without ceremony. The qualitative methodology was chosen. The percentage of funerals without ceremony was assessed in the form of electronic and telephone communication with 63 providers of funeral services and funeral institutions. The highest average percentage was found in institutions within Pilsen region (75 %), the lowest percentage was in South Moravian region (10 %) and in Vysočina region (7,73 %). Average percentage of funerals without ceremony within all Czech Republic was almost 35 %. Another objective of research was to identify the reasons why the bereaved reject traditional funeral ceremony. 51 bereaved persons, who suffered the loss of beloved one short time before this research and decided to have funeral without ceremony, were included in this qualitative research. The respondents mentioned 6 reasons in total in the non-standardized questionnaire: respecting the wishes of the deceased, concerns of the bereaved of the emotional load during the funeral, funeral as a superfluous thing, financial situation of the bereaved, bad relations with the deceased and distrust in funeral institutions.

Key words: funeral ceremony, burial without ceremony, sorrow, mourning, death, dying

Příloha č. 4: Počty pohřebních institucí v jednotlivých krajích ČR

Resinfo (RESINFO@czso.cz)

Re: Počet pohřebních služeb v ČR – dotaz

15. 10. 2012, 15:42:16

Komu: k.o@email.cz

Dobrý den,

v příloze zasílám počty subjektů z RES.

Ing. Luboš Jeřábek

Český statistický úřad

Oddělení informačních služeb – ústředí

Na padesátém 81

100 82 Praha 10

>>> <k.o@email.cz> 15.10.2012 11:51 >>>

Počty ekonomických subjektů podle hlavní činnosti dle CZ-NACE 96.03 - Pohřební a související činnosti dle krajů (prosinec 2011)						
CZ010	Praha	30				
CZ020	Středočeský	86				
CZ031	Jihočeský	50				
CZ032	Plzeňský	23				
CZ041	Karlovarský	16				
CZ042	Ústecký	46				
CZ051	Liberecký	19				
CZ052	Královéhradecký	52				
CZ053	Pardubický	36				
CZ063	Vysočina	41				
CZ064	Jihomoravský	61				
CZ071	Olomoucký	33				
CZ072	Zlínský	39				
CZ080	Moravskoslezský	55				
	Celkem	587				
Celkový počet zemřelých v roce 2011 v rámci ČR činil 106,8 tisíce osob.						

Příloha č. 5: Elektronická prosba určená pohřebním institucím

k.o@email.cz

Informace pro členy

29. 6. 2012, 12:52:11

POUZE PRO POHŘEBNÍ SLUŽBY:

Vážení členové,

s laskavým svolením sekretariátu Sdružení pohřebnictví ČR si vás dovoluji oslovit s touto prosbou:

Jmenuji se Karel Ottl, jsem členem SP ČR čís. 24, provozuji Pohřební službu CZ s.r.o. v Brandýse nad Labem - Staré Boleslavi a t.č. studuji Psychologii na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci.

V rámci svého studia vypracovávám bakalářskou diplomovou práci s výzkumem zaměřeným na problematiku pohřbů bez obřadu. Ve své práci mapuji procentuální výskyt tohoto jevu v jednotlivých krajích ČR. Vzhledem k neexistenci přesné statistiky vás moc prosím o **sdělení přibližného procenta pohřbů bez obřadu uskutečněných v roce 2011** vaší pohřební službou (přesná procenta uvítám).

Vámi poskytnutý údaj bude využit výhradně v mé práci, nebude poskytnut třetím stranám, případně jiným způsobem zneužit.

Doufám, že pokud to bude jen částečně možné, odepíšete mi na níže uvedený mail, stačí skutečně jen stručná odpověď s uvedeným procentem a jménem pohřební služby.

Předem mnohokrát děkuji Karel Ottl

Karel Ottl
k.o@email.cz

Pohřební služba CZ s.r.o.
25001 Brandýs n./L., Masarykovo nám. 34

www.pohrebnisluzbaCZ.cz
326 902358 - 602 174272

Příloha č. 6: Prohlášení výzkumníka určené respondentům

Prohlášení

Já, Karel Ottl, se zavazuji k tomu, že data získaná z dotazníků zůstanou anonymní, nebudou žádným způsobem zneužita a přístup k nim bude zamezen neoprávněným osobám.

Data budou využita výhradně v diplomové práci, kterou vypracovávám v rámci studia Psychologie na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci.

Dne

Karel Ottl, nar. 8. 1. 1965

Příloha č. 7: Úvodní dotazník

Vážená paní, vážený pane,

dovoluji si Vás zdvořile požádat o vyplnění těchto dotazníků. Zpracované výsledky využiji ve výzkumné části své diplomové práce v rámci studia Psychologie na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Dotazníky jsou zcela anonymní, Vámi poskytnuté informace zůstanou pod ochranou a nebudou jinak zneužity.

Prosím o objektivní, upřímné a co nejpřesnější odpovědi.

Děkuji za Váš čas

Karel Ottl

ÚVODNÍ DOTAZNÍK

1. Jaké je Vaše pohlaví?

MUŽ ŽENA

2. Kolik je Vám let?

.....

3. Jaké je Vaše nejvyšší dosažené vzdělání?

Základní SŠ bez maturity SŠ s maturitou
 Vyšší odborné Vysokoškolské Jiné

4. Jaký je Váš příbuzenský vztah k zemřelému(mu)?

.....

5. Považujete se za věřícího člověka? (náboženství, duchovní nauky, spirituální praxe)

ANO NE

6. Myslíte si, že život po smrti pokračuje?

ANO NE

Pokud jste odpověděl (a) ANO, v jaké formě se domníváte, že život po smrti existuje?

.....

Příloha č. 8: Dotazník

Nestandardizovaný dotazník s otevřenými otázkami:

1. Co Vás vedlo k tomu, že jste se rozhodl(a) nerealizovat obřad?

Zkuste prosím toto rozhodnutí v několika větách popsat.

Pokud jako důvod nerealizování obřadu uvedete *přání zesnulé(ho)*, rozlište prosím, zda toto přání bylo během života skutečně vysloveno, či bylo Vámi odhadnuto na základě znalostí životních postojů zemřelé(ho), podle kterých usuzujete, že by si takový způsob pohřbu přál(a).

2. Jaký byl Váš vztah k zemřelé(mu)?

Pokuste se v několika větách vyjádřit emocionální náboj tohoto vztahu, jakou roli hrál(a) zemřelý(á) ve Vašem životě a co konkrétně pro Vás znamenal(a).

3. Je něco, čeho jste se na obřadu obával(a)?

4. Co si myslíte, že by si o Vašem rozhodnutí nerealizovat obřad myslel zemřelý(á)?

5. Jak si představujete vlastní pohřeb – chtěl byste mít obřad, či nikoli?